BRATISLAVSKÝ
SAMOSPRÁVNY KRAJ
NAJLEPŠIE MIESTO PRE ŽIVOT

PAMIATKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

DUNAJSKÝ LIMES A ODKAZ RÍMSKEJ ANTIKY NA ĽAVOM BREHU DUNAJA

Zborník príspevkov z konferencie
Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018

Editori: Mgr. Rastislav Šenkirik
Mgr. Lucia Gembešová
Helena Bakaljarová
Ing. arch. Michal Škrovina

Autori: Mgr. Rastislav Šenkirik
PhDr. Katarína Kosová
prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
PhDr. Margaréta Musilová,
Ing. arch. Ľubica Pinčíková
PhDr. Jaroslava Schmidtová
Mgr. Ľudovít Mathédesz
prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
doc. PhDr. Vladimír Varsik, CSc.
PhDr. Kristian Elschek, CSc.
PhDr. Vladimír Turčan
Mgr. Branislav Resutík
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
doc. Mgr. Milan Horňák, PhD.

Bratislava 2018

Dunajský Limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018
Divadlo SĽUK, Bratislava-Rusovce, 20. september 2018

Vydal Bratislavský samosprávny kraj v spolupráci s Academiou Istropolitanou Novou

Partneri konferencie:
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Editori: Mgr. Rastislav Šenkirik, Mgr. Lucia Gembešová, Helena Bakaljarová,
Ing. arch. Michal Škrovina
Autori: Mgr. Rastislav Šenkirik, PhDr. Katarína Kosová,
prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc., PhDr. Margaréta Musilová,
Ing. arch. Ľubica Pinčíková, PhDr. Jaroslava Schmidtová, Mgr. Ľudovít Mathédesz,
prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., doc. PhDr. Vladimír Varsik, CSc.,
PhDr. Kristian Elschek, CSc., PhDr. Vladimír Turčan, Mgr. Branislav Resutík,
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik, doc. Mgr. Milan Horňák, PhD.
Jazyková korektúra: Monika Číková

Vydanie prvé
Bratislava 2018

Grafická úprava, zalomenie a tlač: ORMAN spol. s r.o.
Titulná stránka obálky foto: Peter Kresánek

ISBN 978-80-99911-00-1

OBSAH:

Príhovor župana Bratislavského kraja **9**
Mgr. Juraj Droba, MBA, MA
predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Predstavenie cieľov konferencie **11**
Mgr. Rastislav Šenkirik
oddelenie kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

Svetové kultúrne dedičstvo na Slovensku **13**
PhDr. Katarína Kosová
generálna riaditeľka Pamiatkového úradu Slovenskej republiky

Územie Slovenska a Rímska ríša v historickej perspektíve **17**
prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony **25**
po Aquincum – popularizácia rímskeho kultúrneho dedičstva
PhDr. Margaréta Musilová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Hranice Rímskej ríše - Dunajský limes na Slovensku **40**
- príprava nominácie do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO
Ing. arch. Ľubica Pinčíková, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Rímsky kastel Gerulata **52**
PhDr. Jaroslava Schmidtová, Mgr. Ľudovít Mathédesz
Múzeum mesta Bratislavy

Rímsky kastel v Iži a jeho pozícia na hraniciach severnej Panónie **67**
prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Na severnom brehu Dunaja **78**
Rímske stavby pre germánsku nobilitu v období neskorej antiky
doc. PhDr. Vladimír Varsik, CSc., Archeologický ústav SAV v Nitre

Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle **91**
rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu
v Bratislave-Dúbravke a Zohore
PhDr. Kristian Elschek, CSc., Archeologický ústav SAV v Nitre

Rímska stanica v Stupave **106**
PhDr. Vladimír Turčan
SNM - Archeologické múzeum

Rímske vplyvy na akropole keltského oppida v Bratislave **118**
PhDr. Margaréta Musilová, Mgr. Branislav Resutík
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach **130**
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
doc. Mgr. Milan Horňák, PhD., Via Magna, s.r.o.

Mgr. Juraj Droba, MBA, MA
predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Príhovor župana Bratislavského kraja

Vážené dámy, vážení páni,

dovoľte mi, aby som Vás privítal na v poradí už deviatej konferencii Bratislavského samosprávneho kraja, venovanej kultúrnemu dedičstvu regiónu, ktorá sa tradične koná v rámci celoeurópskeho projektu Dni európskeho kultúrneho dedičstva.

Participácia na ochrane kultúrneho dedičstva patrí medzi originálne a základné kompetencie samosprávnych krajov. Napriek tomu je Bratislavský kraj na Slovensku jediný, ktorý kontinuálne a systematicky mapuje a prezentuje svoje bohato štruktúrované kultúrne dedičstvo. Je to už deväťročná záslužná tradícia prezentácie jednotlivých segmentov historického kultúrneho odkazu regiónu prostredníctvom konferencií a vydávania zborníkov z týchto konferencií. Od roku 2010 to boli postupne témy venujúce sa kultúrnemu dedičstvu a hospodárstvu, kaštieľom a kúriám, dejinám bývania, sakrálnym pamiatkam, prvej svetovej vojne, technickým pamiatkam, historickej zeleni a tradícii keramiky.

Voľba tohtoročnej témy konferencie bezprostredne súvisí s viacerými pozoruhodnými archeologickými objavmi a nálezmi posledného obdobia, ktoré dokladujú výraznú pečať antického odkazu aj za hranicou rímskeho impéria na ľavom brehu Dunaja, teda aj na území dnešného Bratislavského kraja. Rok 2018 je zároveň vyvrcholením jedinečnej medzinárodnej iniciatívy. Štyrom podunajským krajinám, Nemecku, Rakúsku, Maďarsku a Slovensku sa po dlhoročných prípravách podarilo začiatkom februára predložiť Centru svetového a prírodného dedičstva UNESCO spoločný nominačný projekt „Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes“. Pre prezentáciu kultúrneho dedičstva Bratislavskej župy a potenciálny rozvoj cestovného ruchu je dôležité, že súčasťou nominácie je aj národná kultúrna pamiatka “Rímsky vojenský tábor Gerulata v Rusovciach“. Je to zároveň dôvod, prečo si organizátori vybrali za miesto konania konferencie práve Rusovce.

Vážené dámy a páni, dovoľte mi, aby som vyjadril poďakovanie všetkým organizátorom konferencie a dlhoročným partnerom, najmä Academii Istropolitane Nove, Pamiatkovému úradu Slovenskej Republiky, Mestskému ústavu ochrany pamiatok v Bratislave, aktívnym účastníkom konferencie a Vám všetkým, ktorí ste prijali pozvanie organizátorov. Prajem konferencii úspešný a ničím nerušený priebeh.

Mgr. Rastislav Šenkirik
oddelenie kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

Predstavenie cieľov konferencie

Tohtoročná konferencia Bratislavského samosprávneho kraja k Dňom európskeho kultúrneho dedičstva je už deviatym ročníkom tohto podujatia. Skutočnosť, že sa podarilo založiť a najmä udržať túto podnetnú a prínosnú tradíciu, je samo osebe na pomery slovenskej verejnej správy solídne a ojedinelé kontinuum. V konečnom dôsledku je však pre organizátorov a ich partnerov určujúca pozitívna odozva odbornej i laickej verejnosti, najmä neutíchajúci záujem o tlačou vydávané zborníky z konferencií.

Prvotným zámerom hlavného organizátora, oddelenia kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja, bola **participácia Bratislavskej župy na celoeurópskom projekte Dní európskeho kultúrneho dedičstva**. Za jednotiacim názvom prvého ročníka konferencie „Kultúrne dedičstvo a hospodárstvo" (2010) sa v skutočnosti skrývalo viacero síce inšpiratívnych, no azda až príliš rôznorodých tém. Zlomovým v tematickom zameraní a obsahovej štruktúre konferencií bol druhý ročník, ktorý systematicky topograficky spracovával konkrétnu oblasť hmotného kultúrneho dedičstva („Kaštiele a kúrie Bratislavskej župy", 2011). Tak sa pre nasmerovanie ďalších ročníkov stal kľúčovým **princíp mapovania, poznávania a systematickej prezentácie jednotlivých segmentov bohato štruktúrovaného kultúrneho dedičstva regiónu**. Len pre poriadok treba poznamenať, že aj pri voľbe miesta konania konferencií išlo vždy o objekty, ktoré sú súčasťou, alebo majú väzbu na príslušnú oblasť kultúrneho dedičstva. Zameraniu jednotlivých odborných príspevkov vo všeobecnosti dominuje prezentácia hmotných súčastí kultúrneho dedičstva, no primeraný priestor sa dostáva aj historickému kontextu a reáliám („Veľká vojna a Bratislavská župa", 2014), či nehmotnému kultúrnemu dedičstvu („Tradícia keramiky v Bratislavskej župe a možnosti jej kreatívnej reflexie", 2017).

Vo vzťahu k praktickému prínosu konferencií je potrebné osobitne zdôrazniť jednu dôležitú skutočnosť. Hoci podpora ochrany pamiatkového fondu síce patrí medzi základné a originálne kompetencie samosprávnych krajov, spravidla nepatrí medzi krajmi reálne napĺňané priority. Práve **konferencie venované kultúrnemu dedičstvu postupne zásadným spôsobom upriamili pozornosť na podporu ochrany a teda aj obnovy pamiatkového fondu**. Vznikol tak popri odbornom aj relevantný politický záujem. A aj vďaka sofistikovanej podpore ďalších organizačných útvarov Úradu Bratislavského samosprávneho kraja (naj-

mä Odboru stratégie územného rozvoja a riadenia projektov) **Bratislavská župa začala systematicky zachraňovať a obnovovať nehnuteľný pamiatkový fond vo svojom vlastníctve**. Pre niektoré, spomedzi celkove devätnástich nehnuteľných pamiatok vo vlastníctve kraja, predstavuje prebiehajúca obnova doslova záchranu pred zánikom v poslednej chvíli (objekty ľudovej architektúry Múzea Ferdiša Kostku v Stupave, oporný múr kaštieľa v Modre, prístupový most ku kaštieľu v Stupave, strecha kaštieľa v Malinove). Prebieha tiež komplexná obnova kaštieľa a parku v Modre, synagógy v Senci a po dlhých rokoch odkladania aj sídelnej budovy Bratislavského bábkového divadla. V prípade niektorých ďalších pamiatok sú vypracované relevantné podklady v rozsahu od pamiatkových výskumov až po realizačnú projektovú dokumentáciu obnovy. Zároveň Bratislavský samosprávny kraj pri vynakladaní verejných zdrojov nad rámec svojich vlastníckych povinností **v rámci Bratislavskej regionálnej dotačnej schémy vytvoril nástroj finančnej podpory obnovy pamiatkového fondu vo vlastníctve iných subjektov** (od r. 2015).

Rok 2018 ponúkol organizátorom konferencií Bratislavského kraja k Dňom európskeho kultúrneho dedičstva príležitosť zareagovať na pozoruhodnú dlhoročnú iniciatívu: Výsledkom jedinečnej a cieľavedomej spolupráce štyroch podunajských krajín, Nemecka, Rakúska, Maďarska a Slovenska, je predloženie spoločného nominačného projektu **„Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes" na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO** (Paríž, február 2018). Zároveň posledné obdobie prinieslo aj na území bratislavského regiónu množstvo nových objavov a poznatkov o odkaze antického Ríma, čo len akcentuje aktuálnosť tohtoročnej témy konferencie **„Dunajský Limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja"**. Skladba jednotlivých odborných príspevkov prezentuje tému v širšom kontexte, primerane jej nadregionálnemu a medzinárodnému významu. Zostáva len dúfať, že budúcnosť zužitkuje potenciál tohto segmentu kultúrneho dedičstva a to nie len pre rozvoj turizmu, ale aj celkový rozvoj regiónu a hlavne, že sa predmetným pamiatkam dostane adekvátnej starostlivosti.

K téme tohtoročnej konferencie treba popravde poznamenať, že naši priami predkovia sa s rozmachom Rímskej ríše v čase a priestore minuli. Neplatí to však o tom odkaze antického Ríma, ktorý pretrval a je jedným zo základných zdrojov a pilierov nielen tradícií, ale aj dnešnej podoby Európy a moderného vyspelého sveta vôbec. Teda o kultúrnom odkaze. Kultúra je v najširšom slova zmysle synonymom pojmu civilizácia. A elementárnou a určujúcou súčasťou kultúry je kultúrne dedičstvo. Pokiaľ teda pred dvomi tisícročiami Rimania hanlivo nazývali územia za Limitom „Barbarikum", dnes možno na margo konferencií Bratislavského kraja venovaným kultúrnemu dedičstvu s troškou neskromnosti konštatovať, že patria medzi tie aktivity, ktoré nás v civilizovanom a vyspelom svete ukotvujú.

PhDr. Katarína Kosová
generálna riaditeľka Pamiatkového úradu Slovenskej republiky

Svetové kultúrne dedičstvo na Slovensku

Povojnová spúšť vo svete a najmä Európa v troskách po ukončení II .svetovej vojny cítili nástojčivú nutnosť ochrániť pre budúcnosť pozostalé hodnoty a hľadali preto nástroje na ochranu svojej kultúrnej identity. Odpoveďou bolo založenie UNESCO ako jedinečný mierový projekt, ktorý spája aj našu krajinu so svetovým spoločenstvom v úsilí zameranom na to, aby človek všetky svoje kreatívne schopnosti mohol užívať v pokojnom svete, dokázal ochrániť ním vytvorené výnimočné hodnoty a vytvoril priestor pre dôstojný život vážiaci si to, čo človek/spoločenstvo vytvára - hodnoty kultúrnej diverzity, multikultúrny priestor, konfesionálnu znášanlivosť. Sústredenými najmä diplomatickými aktivitami v oblasti kultúrneho dedičstva sa zjednocuje na potrebe okrem iných aj nástrojov na jeho ochranu. Už v roku 1954 sa formuluje Dohovor o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu (tzv. Haagsky dohovor). Tento dokument ratifikovalo vtedajšie Československo okamžite. Jeho druhý Protokol, ktorý aktuálne reaguje na dianie vo svete, ratifikuje Slovensko v roku 1999.

Svoje ambície postupne spredmetnili v jednotlivých dohovoroch UNESCO tak, aby komplexne obsiahli reflexiu a ochranu dôležitých aspektov kultúrneho i prírodného prostredia, odkazov v podobe nehmotného kultúrneho dedičstva, tému kultúrnej diverzity či problematiku nelegálneho vývozu hmotných kultúrnych statkov. Aktívnym prístupom Slovenska v rámci ich pôsobenia sprostredkúvame nielen obraz našich hodnôt ale aj našich hodnotových postojov.

Čas však ukázal, že nielen vojnové ohrozenie, ale aj čas prosperujúceho mieru sprevádzaný rozsiahlym budovateľským, po novom developerským úsilím, môže mať fatálne devastačné účinky. K tomuto názoru dospeli odborníci z oblasti ochrany kultúrneho dedičstva, reflektujúc nielen dôsledky budovateľských počinov, ale aj cielenú ignoráciu ochrany cenných hodnôt minulosti, často i ideologicky zneužívanú, čoho sme boli svedkom v minulosti i v našom prostredí a s obavami sledujeme dnes v mnohých nepokojných regiónoch sveta.

Ich úsilie sa spredmetnilo v azda najznámejšej kampani modernej pamiatkarskej histórie a to tzv. Núbia kampani, započatej v roku 1960 na záchranu Veľkého chrámu Abu Simbel (1264 - 1244 p. n. l.) , ktorý mal padnúť za obeť výstavbe Asuánskej priehrady, dnešným jazykom povedané bol ohrozený developerským projektom. Samotná cena transferu Veľkého chrámu bola

v hodnote cca 42 mil.USD, financovaná z prostriedkov vlády Egypta a UNESCO a uskutočnená v roku 1963–1968. V tak výnimočnom počine svet demonštroval nielen svoju solidaritu s egyptskou kultúrnou verejnosťou, ale vyjadril i ďaleko dôležitejší pocit, a tým bola spolu zodpovednosť nás všetkých zachovať kultúrne a prírodné hodnoty tohto sveta pre budúce generácie.

V priebehu nasledujúcich 20-tich rokov sa zamerala svetová odborná verejnosť na ďalšie tzv. divy sveta, vďaka čomu sa začala postupná záchrana a následná systematická ochrana 22 kultúrnych solitérov a rozsiahlych architektonických komplexov, medzi nimi zvlášť významné lokality ako budhistický chrámový okrsok v Borobudur (Indonézia), medina vo Feze (Maroko), pamiatky v údolí Kátmandu (Nepál), archeologická lokalita sídla z 3. tisícročia p. n. l. v Moenjodaro (Pakistan) či aténska Akropola (Grécko).

Kultúrno-politickým vyústením tejto kampane bolo podpísanie „Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva" 16. novembra 1972 v Paríži na 17. zasadnutí Generálnej konferencie UNESCO. Dohovoru, ktorý predovšetkým zaväzuje členské štáty k ochrane svetového dedičstva, teda univerzálnych kultúrnych a prírodných hodnôt ľudstva a sveta, ako na národnej tak i na globálnej úrovni. Je povinnosťou a záväzkom členského štátu lokality na zozname svetového dedičstva UNESCO dôsledne chrániť v domácom prostredí a na druhej strane aktívne napomáhať tým krajinám, ktorých lokality sa nachádzajú v ohrození. Demonštrácia spolupatričnosti medzi jednotlivými členskými štátmi Dohovoru ako aj národmi v nich žijúcimi, má metódu solidarity a solidárneho princípu ako hlavný pracovný nástroj. Samotný zápis na listinu svetového dedičstva sa často spája s dvomi nesprávnymi interpretáciami. Prvou je nesprávne pochopenie výberu lokalít na predbežný zoznam, teda nesprávna identifikácia hodnoty univerzálnej jedinečnosti, ktorú má lokalita spĺňať. Často sa totiž zamieňa jedinečnosť na národnej úrovni za globálnu. A preto všetko, čo je výnimočné z pohľadu jednotlivých krajín, v mnohých prípadoch nie je jedinečné v globálnom hodnotení. Pri výbere a hodnotiacom procese je mimoriadne dôležité sa zamerať na tie kultúrne a prírodné objekty, ktoré môžu mozaiku svetových prírodných krás a kultúrnych statkov kvalitatívne obohatiť a nie kvantitatívne rozšíriť. Rovnako sa nie úplne správne interpretuje zápis na listinu svetového dedičstva ako vstup do elitného klubu, spájaný s výhodami v oblasti marketingu najmä v prostredí globálneho turizmu. Naopak užívanie hodnôt svetového dedičstva je práve vďaka Dohovoru veľmi limitované obmedzeniami, súvisiacimi s kategorickou/principiálnou požiadavkou zachovania autenticity a integrity univerzálnych hodnôt zapísanej lokality a to trvalo udržateľným spôsobom.

I napriek faktu, že Československo patrilo k zakladajúcim členom UNESCO v roku 1945, v oblasti ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva sme sa naozaj aktívne zapojili do jeho aktivít až po roku 1989. I napriek bipolárnemu rozdeleniu sveta v domácom prostredí ochrana pamiatok dosahovala viaceré významné úspechy, ktoré boli i dôsledkom kvalitnej historickej tradície tejto

disciplíny v stredoeurópskom priestore a kontexte . Úsilie najmä zakladateľskej a strednej generácie pamiatkárov preto neostalo bez odozvy a v roku 1986 získali ocenenie za záchranu a obnovu vzácneho historického jadra mesta Bardejova Zlatú medailu Medzinárodného kuratória nadácie ICOMOS pri UNESCO .Vďaka tomu svetové spoločenstvo spoznalo nielen kvalitu kultúrneho dedičstva na Slovensku, ale dokázalo aj ceniť na vtedajšiu dobu vysokú úroveň profesionálnej starostlivosti oň.

Bolo to mimoriadne uznanie a stalo sa ouvertúrou do budúcej žatvy na poli úspešných nominácií/zápisov na listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.

Rok 1989 bol rokom pomyselného zdvihnutia opony taktiež na svetovej kultúrnej scéne a my sme na ňu vstúpili skutočne úspešne s troma nomináciami: Banská Štiavnica a technické pamiatky jej okolia - prekrásnej kultúrnej krajiny , spoluformovanej rukou človeka vďaka vyspelej banskej činnosti, ďalej rezervácia ľudového staviteľstva Vlkolínec a komplex lokalít reprezentujúcich prepojenia svetskej i cirkevnej moci - Spišský hrad s pamiatkami okolia v Spišskom Podhradí a Žehre už v roku 1993 v kolumbijskej Cartagene, následne po ratifikácii Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva vtedajšou ČSFR v roku 1991, teda necelých dvadsať rokov po.

Neskôr sa pridružili ďalšie úspešné zápisy zo Slovenska: v roku 2000 mesto Bardejov s výnimočne zachovanou historickou stredovekou urbanisticko-architektonickou štruktúrou a židovským suburbiom, v roku 2008 súbor drevených kostolov - výnimočných konfesionálnych a architektonických reprezentantov sui generis, v roku 2009 sa spišská lokalita rozšírila o mesto Levoča, čím sa doplnila o svoje historické centrum. Z prírodných hodnôt Slovenska sme do svetovej mozaiky ponúkli v roku 1995 jaskyne Slovenského a Aggtelekského krasu, v roku 2007 zase obohatili o Karpatské bukové lesy. Svetu sa tak predstavil i geograficky vyvážený obraz Slovenska a jeho výnimočných kultúrnych a prírodných hodnôt. V súčasnosti prechádza finálnym hodnotením medzinárodný projekt Hranice Rímskej ríše - Limes Romanus s rímskymi lokalitami v Rusovciach a Iži. Spoločný projekt Nemecka - Bavorska, Rakúska, Maďarska a Slovenska sprostredkúva tento vyýnimočný a naozaj svetový fenomén v stredoeurópskom priestore. Spolu s Českou republikou sa dlhodobo pracuje na problematike veľkomoravských lokalít Mikulčice – Kopčany.

Je nesporné, že tým najviditeľnejším úspechom uvedeného úsilia je zápis lokality na listinu svetového dedičstva UNESCO. Cesta za týmto cieľom však priniesla aj iné poznanie, že aj cesta už môže byť súčasťou tohto cieľa. Už sama cesta, ktorú musíme k tomuto cieľu prejsť, obohacuje lokalitu i nás, jej stav zachovania a jej prezentáciu.

Pravidelná starostlivosť o naše lokality svetového dedičstva je zaznamenávaná v priebežnom monitorovacom cykle na národnej úrovni, ktorý je venovaný v prvom roku jednotlivým objektom, tvoriacim zapísanú lokalitu, nasledujúci

rok sa zase sústreďuje na širšie súvislosti jej prostredia. Kvalita nastaveného systému monitorovania, precíznosť údajovej bázy ako i schopnosť formulovania indikátorov kvality lokality i jej širšieho prostredia priviedla na Slovensko „Medzinárodný pracovný seminár zameraný na prípravu II. sekcie periodických správ pre strednú a juhovýchodnú Európu" v roku 2005 do Levoče. Toto odborné podujatie pod záštitou Centra svetového dedičstva v Paríži sa organizuje ako súčasť komplexného programu pravidelných regionálnych monitorovacích správ. Tento sa viazal k Periodic Regional Reporting – Europa – North America.

Mimoriadne efektívnym priestorom zdieľania skúseností je zase medzinárodný vzdelávací projekt – V4 Heritage Academy: Managment of UNECSO World Heritage Cultural Sites in Visegrad Countries, kde každoročne spolu s odborníkmi z Poľska, Maďarska a Česka sa otvára priestor mladým kolegom, pôsobiacim v oblasti ochrany svetového kultúrneho dedičstva, pre tvorivú diskusiu a kritické premýšľanie o aktuálnych tendenciách, ohrozeniach či výzvach najmä v prostredí zmienených krajín V4.

Slovensko je uznávaný partner pri napĺňaní obsahu Dohovoru, čo sa preukázalo aj v ostatných rokoch v ponuke organizovať u nás podujatia svetového formátu z iniciatívy Centra svetového dedičstva UNESCO. Pravidelne frekventovaná téma trvalo udržateľného turizmu našla miesto sumarizujúceho podujatia s témou „Zlepšenie riadenia turizmu v lokalitách svetového dedičstva" v roku 2010 v Bardejove, kde boli formulované závery z regionálnych diskusií vo Francii, Indii, Číne a Švajčiarsku. A v neposlednom rade to bola minuloročná UNESCO konferencia v Bardejove na tému výhod zápisu lokality na listinu UNESCO, taktiež v kontexte jeho uplatnenia na ázijskom trhu turizmu a rovnako zapojenie Banskej Štiavnice s technickými pamiatkami v jej okolí do projektu UNESCO a Európskej Únie – World Heritage Journeys in European Union, v podprograme „Underground Europe", taktiež zameraného na problematiku tematického zosieťovania lokalít svetového dedičstva v európskom priestore v rámci trvalo udržateľného turizmu.

Prítomnosť kultúrneho a prírodného dedičstva Slovenska na svetovej scéne je objektívnym uznaním výnimočných, univerzálnych hodnôt našich doteraz siedmich zapísaných lokalít, dopĺňajúcich mozaiku sveta. Je ocenením i záväzkom, je našou zodpovednosťou v každodennom prístupe a konaní v týchto lokalitách. Akékoľvek kroky, ktoré nebudú v súlade s ich trvalým zachovaním pre budúce generácie, pripravia predovšetkým nás samých o kvalitu nášho každodenného života v našom vlastnom prostredí. Naša zodpovednosť v prihlásení sa k ochrane zdedených svetových výnimočných kultúrnych statkov a prírodných krás však kladie pred nás i úlohu spoločnej zodpovednosti za ostatné dedičstvo, kde môžeme prispieť nielen aktívnou účasťou pri záchrane a obnove lokalít ohrozených z akýchkoľvek dôvodov vo svete, ale aj skromnejšie a to sprostredkovaním našich skúseností iným krajinám, ktoré ich dnes tak veľmi potrebujú.

prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Územie Slovenska a Rímska ríša v historickej perspektíve

Obyvatelia dnešného územia Slovenska sa s antickou civilizáciou dostali do kontaktu, keď sa Rímska ríša rozšírila až na stredný Dunaj a vznikla provincia Panónia. Stalo sa tak okolo roku 11 pred Kristom – síce budúca Panónia bola súčasťou väčšieho útvaru nazývaného Ilyrikum, ale pre nás to nie je podstatné. Dôležité je, že odvtedy, počas približne 400 ročného obdobia, bol rímsky vplyv badateľný aj na našom území, najsilnejšie na juhozápadnom Slovensku. Rimania k nám prichádzali z juhu po tzv. Jantárovej ceste, ktorej starú neupravenú trasu začali systematicky budovať až k Dunaju. Na našom území pozdĺž rieky Morava zostala vo forme poľnej cesty.

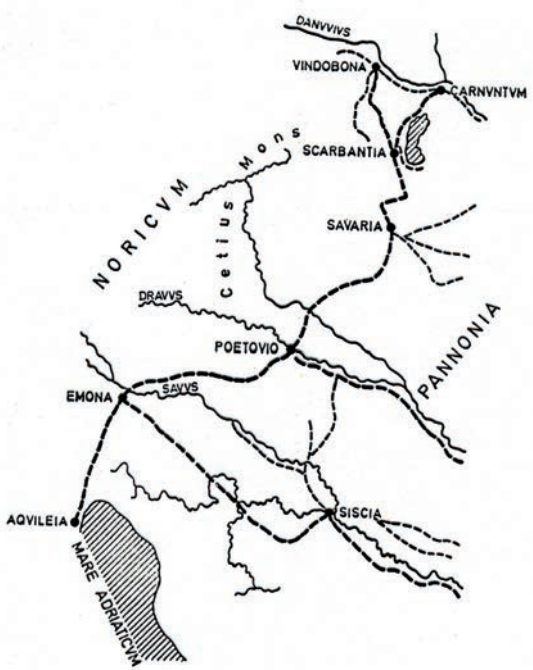

Jantárová cesta

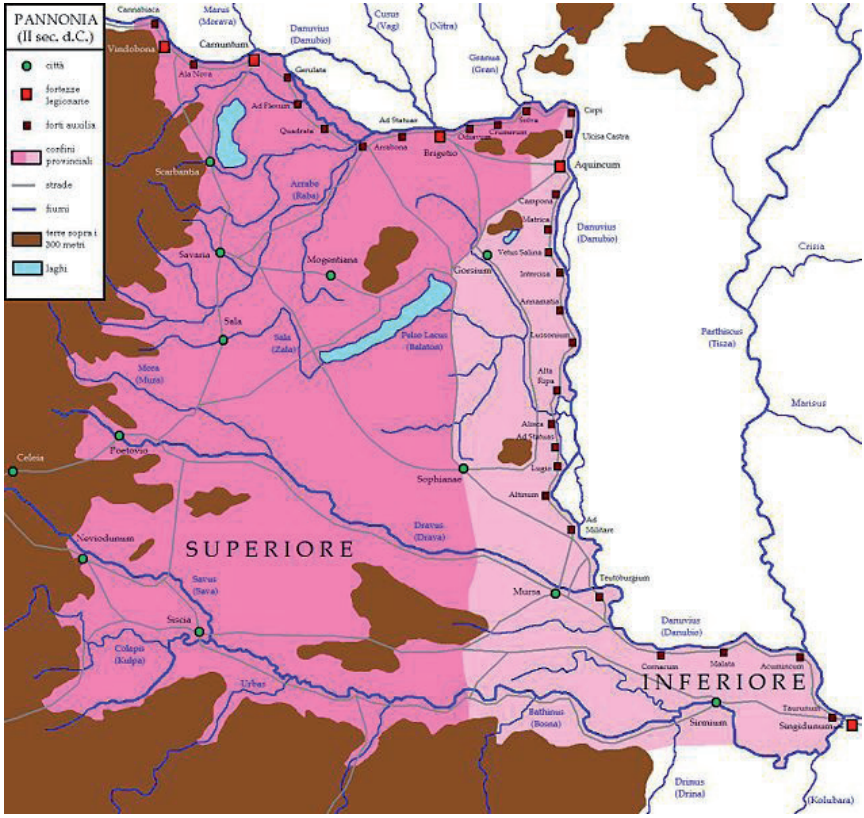

Provincia Panónia. Foto: archív autora

Na Dunaji časom vznikla sieť rímskych vojenských táborov v rámci systému nazývaná Limes romanus. Ako prvý dunajský tábor sa spomína v antických prameňoch Carnuntum, odkiaľ vyrazila v roku 6 po Kr. výprava proti germánskemu náčelníkovi Marobudovi z kmeňa Markomanov, ktorý vytvoril silný kmeňový zväz s centrom na území Čiech. Pravdepodobne vtedy vstúpili Rimania prvýkrát na územia Slovenska a na Devíne vybudovali akúsi pozorovaciu vežu. K vojenskému stretu s Marobudom však nedošlo, lebo vypukla vzbura domorodých kelto – ilýrskych kmeňov v nedávno založenej provincii, s Marobudom boli Rimania nútení uzavrieť mier a vojsko odvolať späť na potlačenie vzbury. Na Devíne však pravdepodobne zostala menšia posádka, ktorá tu s prestávkami ostala až do konca rímskeho panstva na Dunaji.

Vtedy ešte na juhozápadnom Slovensku nežili germánski Kvádi, ale zvyšky keltských Bójov a Dákov, ktorí sa sem rozšírili z územia Rumunska a Bójov ovládli. Germánske kmene sem prichádzajú koncom druhého desaťročia v súvislosti

s udalosťami na území Čiech. Proti Marobudovi povstali okolo roku 18 jeho vlastní súkmeňovci a ten sa musel spolu so svojou družinou uchýliť k Rimanom. Veliteľovi vzbúrencov Katvaldovi sa stalo to isté, čo jeho predchodcovi – po krátkom období (najviac 2 roky) aj jeho nespokojní Markomani vyhnali k Rimanom. Ozbrojené družiny Marobuda a Katvaldu však Rimania neprijali a vrátili ich na barbarské územie. Domov sa prirodzene nemohli vrátiť, tak boli umiestnení medzi rieky Marus a Cusus a za náčelníka im Rimania ustanovili istého Vannia z kmeňa Kvádov, ktorí sa niekedy vtedy objavili na juhozápadnom Slovensku. Vannius 30 rokov udržiaval priateľské vzťahy s Impériom a podarilo sa mu vybudovať mocenský útvar, nazývaný Regnum Vannianum (Vanniovo kráľovstvo). Vannia nazývajú pramene kráľom, ale Rimania tak označovali všetkých barbarských náčelníkov. Podľa nich bolo kráľovstvo nižšia, primitívnejšia forma vlády, ktorú oni už mali dávno za sebou. Centrum tohto útvaru ležalo niekde neďaleko Galanty, kde sa nachádzajú tri veľké germánske pohrebiská Abrahám, Kostolná pri Dunaji a Sládkovičovo s bohatými bojovníckymi hrobmi. Práve na základe nich sa archeológom podarilo vyriešiť nejasnosť antických písomných správ o umiestnení Markomanov a Kvádov medzi rieky Marus a Cusus. Marus historici stotožnili s Moravou, ale o druhej rieke existovali rôzne hypotézy – Dyje, Turiec, Váh... Až s objavom spomínaných pohrebísk sa Cusus stotožnil s Váhom.

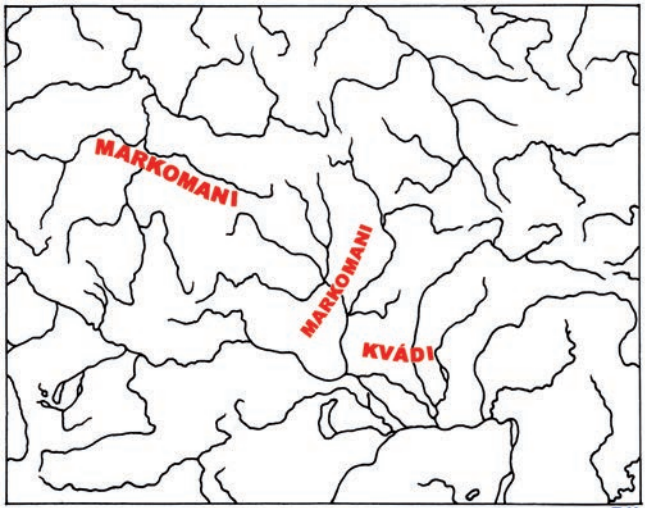

Germánske kmene. Zdroj: archív autora

Vannius bol vazalom Rimanov, ale stalo sa mu to isté, ako Marobudovi v Čechách – jeho vlastní súkmeňovci povstali proti nemu a vyhnali ho k Rimanom. Išlo pravdepodobne o dobre známy fenomén – ak je niekto dlhšie pri moci, prestane dodržiavať pravidlá a prisvojuje si príliš veľa právomocí – aj toto

môžeme považovať za odkaz antiky pre našich politikov. Germánska spoločnosť pravdepodobne ešte nebola pripravená na centralizovanú moc, a keď sa náčelníci správali nie podľa zaužívaných pravidiel, odrazilo sa to v nepokojoch. Vzburu proti Vanniovi viedli jeho vlastní synovci Vangio a Sido a aj Vannius bol prinútený osídliť sa na rímskom území. Napriek tomu však vzbúrenci s Rimanmi naďalej udržiavali priateľské , až vazalské vzťahy. Svedčí o tom udalosť z roku 69, kedy po konci júlsko – klaudijskej dynastie vypukol v ríši boj o moc, a v tomto roku bojovali medzi sebou štyria kandidáti na cisársky trón. Kvádi pravdepodobne na základe podriadenosti Vespasiánovi, ktorého podporovalo panónske vojsko, bojovali na jeho strane v bitke proti ďalšiemu kandidátovi Vitteliovi pri severotalianskej Cremone. Víťazný cisár Vespasián sa im iste bohato odmenil – možno o tom svedčia niektoré luxusnejšie rímske výrobky nachádzané v germánskych hroboch na juhozápadnom Slovensku v druhej polovici 1. storočia.

Priateľský vzťah Germánov a Rimanov bol prvýkrát narušený za vlády cisára Domiciána. V roku 89 Kvádi odmietli cisárovi vojenskú pomoc proti dáckemu náčelníkovi Decebalovi a trestnú výpravu Rimanov dokonca porazili. Podobne sa správali aj ich spojenci, sarmatskí Jazygovia sídliaci v Maďarsku východne od Dunaja. Bol to kmeň iránskeho pôvodu, ktorý tam prišiel z južného Ruska po prelome letopočtov. Nakoniec však v Domiciánových vojnách triumfovali Rimania a opäť zavládol mier. O nasledujúcom období písomné správy mlčia, zrejme sa nič dôležitého na našom úseku Dunaja neodohralo, okrem možno drobnejších pohraničných šarvátok, ktoré nestáli antickým historikom za zaznamenanie. Koncom vlády cisára Hadriána v 30 rokoch 2. storočia opäť vypukli boje s Germánmi a aj nasledujúci cisár Antoninus Pius pravdepodobne s nimi bojoval.

Minca Antonina Pia s nápisom Rex Quadis datus. Foto: archív autora

Svedčí o tom jeho minca pochádzajúca z rokov 140 – 144, ktorá nesie nápis Rex Quadis datus – kráľ dosadený Kvádom. Cisár zrejme s nimi po bojoch uzavrel mierovú zmluvu a dokonca obnovil vazalský vzťah Kvádov k Rimanom, keďže im mohol dosadiť kráľa (ako kedysi Vannia).

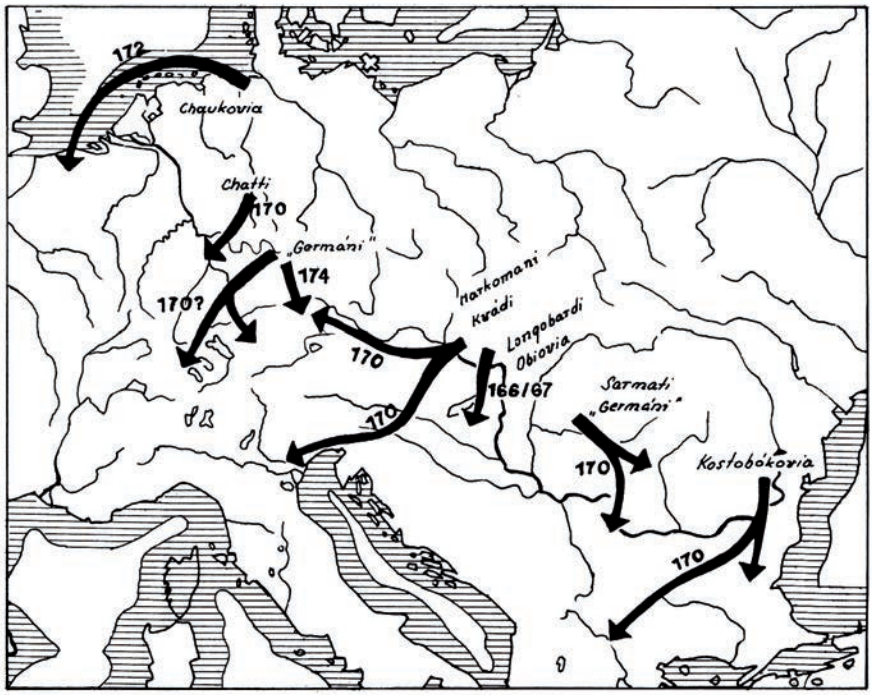

Vpády barbarov počas markomanských vojen. Zdroj: archív autora

Nasledujúci cisár Marcus Aurelius už niekoľko rokov po svojom nástupe musel opäť čeliť Germánom a viedol s nimi v rokoch 166 – 180 tzv. markomanské vojny. Boli to dovtedy najstrašnejšie vojny s Germánmi, ktorí sa dostali až do severnej Itálie a ohrozovali aj významný prístav Aquileia. Vojen sa zúčastnili rôzne germánske kmene, ale aj Sarmati a Dákovia. Cisár sa napriek svojej mierumilovnej povahe – bol prívržencom tzv. stoickej filozofie – osobne musel zúčastniť bojov a po niekoľkých rokoch sa mu podarilo vyčistiť Panóniu od Germánov. V roku 172 dokonca chystal protiofenzívu a vstúpil na ich územie. Niekedy v sedemdesiatych rokoch napísal jednu časť svojej knihy „Hovory k sebe samému" na území Slovenska – sám to aj uvádza: „Písané v zemi Kvádov na brehu rieky Hron" (Granus). Ešte jedna významná udalosť rímskej histórie sa spája s naším územím – v roku 173 bolo rímske vojsko na dlhšiu dobu obkľúčené

Germánmi až sa im začala míňať voda, a hrozilo mu zničenie. Keď to už vyzeralo na katastrofu, spustil sa mohutný lejak, vojaci chytali vodu do prílb, občerstvili sa a vymanili sa z obkľúčenia. Táto udalosť vošla do dejín ako „zázračný dážď" a je znázornená aj na známom stĺpe Marka Aurelia, ktorú mu v Ríme dal po jeho smrti v roku 180 postaviť jeho syn Commodus.

Tesne pred svojou smrťou, pravdepodobne na mor, sa cisárovi podarilo definitívne poraziť Germánov v roku 179 a časť jeho vojska na Slovensku aj

Zázračný dážď na stĺpe Marka Aurelia. Foto: M. Musilová

prezimovala. Svedčí o tom nápis na trenčianskej hradnej skale, spomínajúci 855 vojakov druhej pomocnej légie z Aquinka (dnes časť Budapešti) , ktorí boli umiestnení v Laugariciu. Laugaricio bola germánska osada niekde v okolí Trenčína a v jej blízkosti vojaci niekoľko mesiacov prežili v provizórnom tábore, aby kontrolovali Kvádov.

Pravdepodobne po tomto triumfe sa cisár rozhodol vytvoriť dve nové provincie pod menom Markomannia a Sarmatia. Do Markomannie by zrejme malo patriť aj územie juhozápadného Slovenska. Smrť Marka Aurelia (v Carnunte , či Sirmiu – Sremska Mitrovica v Srbsku) však tieto plány prekazila. Jeho syn Commodus uzavrel s Germánmi mier. Museli sa vysťahovať ďalej od Dunaja, na rímske trhy mohli chodiť iba v určité dni, museli vrátiť zajatcov a poskytnúť Rimanom mládencov do rímskej armády. Sankcie však nevydržali dlho a vzťahy sa opäť normalizovali.

Mier vydržal približne 30 rokov - Kvádi v roku 212 či 13 opäť napadli Panóniu. Cisárovi Caracallovi sa ich však na základe spojeneckej zmluvy podarilo

Kópia nápisu v Trenčíne. Foto: archív autora

pacifikovať a dokonca donútil Kvádov, aby mu vydali náčelníka útočníkov menom Gaibomar. Toho dal cisár popraviť. Zdá sa, že potom nastali opäť pokojnejšie časy - okolo polovice 3. storočia sa dokonca odohrala kuriózna udalosť. Cisár Galienus sa údajne zaľúbil do markomanskej urodzenej dámy menom Pipa a zobral si ju za manželku (podľa rímskeho práva však nelegálnu). Výmenou za ňu povolil jej otcovi kráľovi Attalovi, aby sa s časťou Markomanov usadil v Panónii. Ani priateľstvo s týmito Markomanmi však nezabránilo ďalšiemu veľkému vpádu Germánov a Sarmatov v roku 259 do Panónie. Skoro dva roky pustošili provinciu rôzne barbarské kmene a rímskej armáde pomohli pri ich pacifikovaní aj posily z Británie. Tento vpád bol porovnateľný, ak nie ničivejší ako markomanské vojny.

Po tejto porážke boli Kvádi dlhé roky pokojní a až v roku 356 opäť napadli Panóniu. Rimania však podnikli odvetnú akciu a ich náčelníci Vitrodurus a Agilimundus sa poponáhľali uzavrieť s nimi mier. Posledný väčší vpád do provincie podnikli Kvádi za vlády cisára Valentiniána v roku 374. Nepokoje vypukli preto, lebo Rimania začali na ich území budovať akési vojenské oporné body, čo barbari ťažko niesli. Cisár musel osobne prísť na bojisko a vstúpil

s vojskom na ich územie. Kvádi boli nútení vyjednávať a počas rokovaní v tábore Brigetio (dnes časť mesta Komárom v Maďarsku) Valentiniána tak rozčúlili, že dostal porážku a zomrel. Stalo sa to v roku 375 a touto udalosťou „naši" Kvádi naposledy významným spôsobom zasiahli do rímskych dejín.

Ešte jedna zaujímavá udalosť sa spája s Markomanmi žijúcimi na Záhorí, na Morave a v dolnom Rakúsku. Príslušníčka ich vedúcej vrstvy menom Fritigil napísala v roku 396 milánskemu biskupovi Ambrosiovi (neskoršiemu svätému) a požiadala ho o akýsi katechizmus, ktorým by sa mala riadiť vo svojej viere – bola totiž už kresťanka. Ambrosius jej vyhovel a ona presvedčila aj svojho manžela a kráľa, aby sa usadil na rímskom území. Stalo sa tak už na sklonku doby rímskej a začalo sa nepokojné obdobie sťahovania národov.

Ak by som sa mal vyjadriť k odkazu či dedičstvu antiky u nás, zameriam sa skôr na duchovné hodnoty – materiálne pamiatky patria síce do antického dedičstva, ale odkaz antiky vidím skôr v duchovnej sfére – kresťanstvo, filozofia a pod. V tejto súvislosti sa domnievam, že naši predkovia Slovania prišli sem trochu neskoro. Keby sa objavili na začiatku doby sťahovania národov a usadili by sa aj v Panónii, tak dedičstvo antiky by absorbovali bezprostredne, podobne ako napríklad Frankovia, ktorí sa usídlili vo Francúzsku a Nemecku, či Góti v Taliansku. Tí dokonca boli už kresťania a ľahšie prijímali dedičstvo rímskej kultúry. Slovania sa stali kresťanmi až približne 300 rokov po svojom príchode a aj iné výdobytky antickej civilizácie, ktoré sa na západe ako tak uchovali (najmä v oblasti písomnosti a remeselnej výroby), sa k nim dostávali neskôr a sprostredkovane. Toto považujem za jednu z príčin zaostávania východnej Európy, čo pretrváva v podstate dodnes.

Dôležité a nadčasové odkazy antiky bez ohľadu na neskorý príchod našich predkov sa však dajú nájsť v oblasti filozofie a etiky. Rímski politici, napríklad úradníci samospráv, nedostávali za svoju funkciu žiadny honorár. Naopak, ich povinnosťou bolo zveľaďovať svoje okolie, a preto financovali z vlastných zdrojov budovanie rôznych verejných stavieb (vodovody, cesty, chrámy a pod.). Ak by to nerobili, už by neboli druhýkrát zvolení.

Svoj príspevok zakončím skutočným humanistický odkazom cisára Marka Aurelia:

Všetci ľudia sú spolu príbuzní, nie síce podľa krvi, ale rozumom, lebo rozum každého je časťou rozumu vesmírneho. Z toho príbuzenstva vyplýva ľuďom povinnosť chovať sa k sebe vľúdne a priateľsky.

Literatúra: J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964

PhDr. Margaréta Musilová
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum – popularizácia rímskeho kultúrneho dedičstva

Hister – Danuvius – Dunaj – Donau - Danube – Duna. Rieka, ktorá spájala aj oddeľovala ľudí a národy. Krajiny strednej Európy, ktoré ležia na Dunaji, rozdelila v 20. storočí geopolitická hranica „ Železná opona". Hranica, ktorá nás rozdeľovala na východ a západ. Pred skoro 2000 rokmi boli tieto územia strednej Európy naopak prepojené inou hranicou *„Limes Romanus"*. Bola to najväčšia zachovaná stavba staroveku v Európe. Časti Nemecka, Rakúska, Slovenska, Maďarska, Chorvátska, Rumunska, Srbska a Bulharska ležiace na pravom brehu Dunaja, tvorili súčasť Rímskej ríše, oblasti ležiace na ľavom brehu patrili naopak barbariku. Gigantická vojenská stavba, ktorá oddeľovala Rímsku ríšu od barbarov, dnes naopak znovu spája krajiny na Dunaji v rámci rôznych projektov.

V roku 1995 bola na Generálnej konferencii UNESCO v Paríži, predložená za Slovensko rezolúcia, s myšlienkou vytvoriť Itinerár, sprievodcu pre širokú verejnosť, ktorý má priviesť návštevníkov z jednej rímskej lokality na Dunaji k druhej[1]. Pôvodným zámerom bolo vytvoriť Itinerár pre celé Podunajsko, ale nakoniec po konzultácii s rakúskymi a maďarskými kolegami sa autori publikácie Rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum, Margaréta Musilová a Vladimír Turčan, členovia Nadácie pre záchranu kultúrneho dedičstva, rozhodli pre skrátenú verziu z Vindobony do Aquinca. Itinerár, ktorý mal sprevádzať bežných ľudí, popri Dunaji, sa sústredil na územie časti jednej rímskej provincie a síce Panónie. Na publikácii pracoval celý tím archeológov, informatikov, prekladateľov a grafikov. Od zrodu myšlienky po jej realizáciu ubehlo vyše 15 rokov, ale výsledok mal úspech[2]. Zatiaľ je to jediná popularizačná publikácia svojho druhu, ktorá vznikla ako spoločné dielo 25 archeológov z troch

1 PhDr. M. Musilová sa zúčastnila na 10. Valnom zhromaždení Výboru pre svetové dedičstvo v Paríži (2.-3.11.1995), kde bola za Slovenskú komisiu UNESCO predložená rezolúcia vytvoriť Itinerár po rímskych pamiatkach na Dunaji.

2 Publikácia (ISBN: 978-80-968910-1-6) jej slovenská verzia vznikla s podporou UNESCO grant č. 96 SLO 302, s finančnou podporou MKSR a Barbory Wentling z USA v roku 2010.

susediacich krajín a predáva sa vo všetkých troch krajinách. Okrem pamiatok z Rakúska, Slovenska a Maďarska bola do publikácie zahrnutá aj lokalita Mušov na južnej Morave, hoci neleží bezprostredne pri Dunaji. Čo sa týka miest, v publikácii sú uvedené len tie, ktoré možno navštíviť a sú viditeľné in situ, na pôvodnom mieste nálezu, alebo objavu.

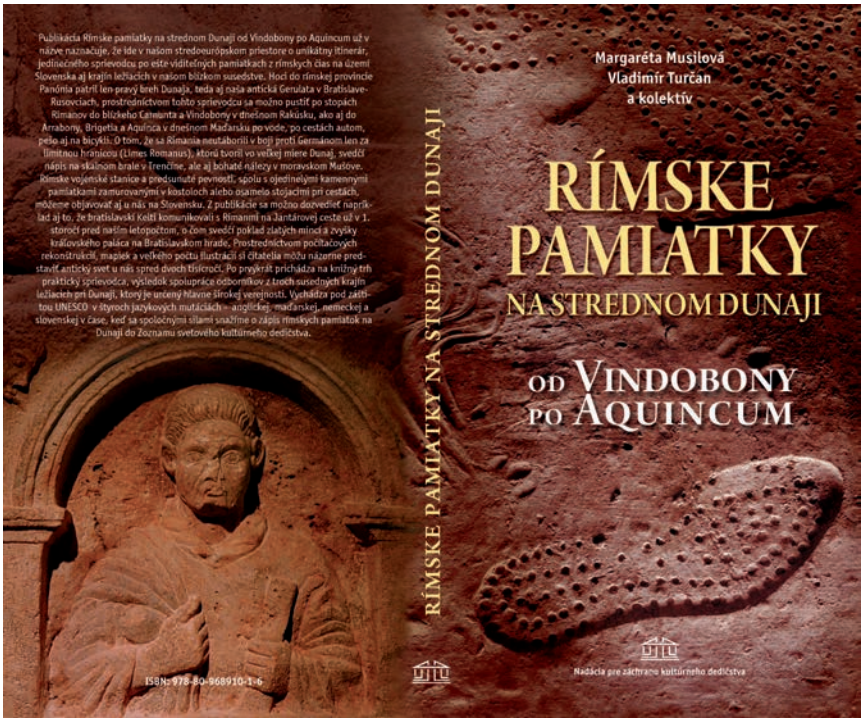

Prvé vydanie knihy Rímske pamiatky na strednom Dunaji z roku 2010. Foto: M. Musilová

V úvode knihy autori priblížili obdobie príchodu Rimanov do strednej Európy, vznik hranice *limes romanus*, pôsobenie cisára Marca Aurélia na našom území a odkaz, ktorý nám zanechali Rimania. Publikácia sa ďalej člení na tri časti - Rakúsko, Slovensko a Maďarsko. Tieto časti sú oddelené od seba aj farebne, červenou, modrou a zelenou. Na úvod každej časti je prehľadná mapka, ktorá načrtáva rôzne trasy, po ktorých sa turisti môžu vybrať. Podľa týchto trás sú aj členené jednotlivé kapitoly, celkove je ich 14, ako napr: **Viedeň-Vindobona na severozápadnej hranici provincie Pannonia Superior**, alebo **Za hranice rímskeho impéria po Jantárovej ceste na sever, Na území barbarika z Bratislavy do Kelemantie** alebo **Po pravom brehu Dunaja z Gerulaty do Brigetia.** Poslednou kapitolou **je Budapešť-Aquincum, hlavné mesto provincie Pannonia Inferior**. Za rakúsku stranu bol hlavným garantom projektu Manfred Kandler,

za slovenskú Vladimír Turčan a za maďarskú stranu Zsolt Visy. Mušov spracoval Jaroslav Peška. Prínosom publikácie sú orientačné mapky na začiatku každej lokality s GPS súradnicami a návodom, akým dopravným prostriedkom sa cestovatelia môžu pohybovať. Nechýbajú základné informácie o jednotlivých múzeách, pamiatkových alebo výskumných inštitúciách s kontaktnými adresami. Po prvýkrát boli vypracované digitalizované rekonštrukcie pre každú krajinu. V Rakúsku to bol vojenský amfiteáter I, na Slovensku vojenský kamenný kastel v Iži-Leányvári a v Maďarsku pevnosť Gizellamajor pri Vyšehrade[3]. Kniha je bohato farebne ilustrovaná a v dobe svojho vzniku aj vysoko aktualizovaná. Autori zahrnuli aj najnovšie objavy keltsko-rímskych stavieb objavené v rokoch 2008-2009 na Bratislavskom hrade, alebo čerstvo otvorený a sprístupnený Archeologický park v Carnunte. Publikáciu sa Nadácii podarilo vydať v štyroch jazykových mutáciách, okrem slovenčiny aj v anglickom, nemeckom a maďarskom jazyku za finančnej podpory Vyšehradského fondu v rokoch 2011 a 2012. Kniha bola „pokrstená" a odprezentovaná okrem Bratislavy[4] aj v Budapešti priamo v Aquincu[5], v Komárne[6], vo Viedni[7] a na Rakúskom kultúrnom inštitúte v Bratislave[8]. Publikácia bola ocenená výročnou cenou Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV v roku 2011 **za kvalitnú formu popularizácie rímskych pamiatok pre širšiu verejnosť**[9].

Na podnet čitateľov sa nadácii podarilo zorganizovať niekoľko výletov a zájazdov po stopách Rimanov na Dunaji. Úspech je, keď kniha podnieti aj ostatných čitateľov, ako napísal Mgr. R. Turňa, vedúci ZUŠ Valaská: *„Vážená pani Musilová, sme výtvarníci zo Základnej umeleckej školy vo Valaskej a okrem výtvarníčenia počas školského roku sa venujeme aj prázdninovému spoznávaniu sveta okolo nás. Uplynulé leto sme viaceré naše cesty zamerali na jedno konkrétne obdobie, na časy, kedy bol Dunaj hranicou Rímskej ríše. O mnohých miestach som vedel, no keď sa mi dostala do rúk publikácia, ktorú ste spolu s Vladimírom Turčanom vydali, mal som zrazu toľko inšpirácií na cesty a zároveň informácií k tým*

3 Prvé počítačové vizualizácie vypracovalo ATHE STUDIO Romana Kutiša. Neskôr boli zahrnuté aj vizualizácie modelované rakúskymi partnermi Michael Klein/7Reasons pre Vindobonu a Carnuntum, slovenskými partnermi pre Dúbravku (J.Minaroviech, J. Nižňanský), Stupavu (P. Horanský), Rusovce-Gerulatu (M. Bartík, E. Blažová) a maďarskými partnermi pre Gönyü (Pazirik Kft.).

4 Bratislava, SNM-Archeologické múzeum, 13. ročník Rímskych hier v Rusovciach, 30.8.2011

5 Budapešť, Aquincum, 20.4.2012

6 Komárno, Podunajské múzeum, Palatínova 13, 27.10.2011, spoločne s Múzeom Györgya Klapku v Komárome

7 Viedeň,18. International Conference on Cultural Heritage and New Technologies, Rathaus, Wappensaal, 13.11.2013

8 Bratislava, Rakúsky kultúrny inštitút, Mozartova sieň, Ventúrska 10, 12.10.2011

9 12.4.2011 v Nitre na Valnom zhromaždení spoločnosti

miestam, že na niekoľko sezón mám kam so žiakmi chodiť. Som veľmi rád, že vďaka zanieteným ľuďom ako ste vy podobné publikácie vychádzajú a Vaša práca je mi veľkou inšpiráciou. Ľudia cestujú za antickým svetom ďaleko do Talianska a mnohí netušia, že aj tu v našom okolí je mnoho miest, kde dýcha atmosféra niekdajšieho sveta Rimanov. Našu tohoročnú zimnú výstavu sme práve pre to zamerali na toto zaujímavé obdobie (aj našich) dejín.“

Vzdelávanie.

Zvyšovanie povedomia a budovanie kapacít pre ochranu kultúrneho dedičstva

Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva organizovala v rokoch 1996-2004 vzdelávací cyklus pre školskú mládež vo veku od 10 – 18 rokov na tému Pamiatky Bratislavy a pamiatky na Zozname UNESCO. Gestorom tohto cyklu bola Viera Obuchová, Margaréta Musilová a Peter Horanský, členovia nadácie, ktorí boli zároveň pracovníkmi Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave. Vyvrcholením tohto veľmi úspešného vzdelávacieho a vlastivedného projektu bolo 1. Stredoeurópske stretnutie Svetové dedičstvo v rukách mladých (World Heritage in Young Hands) 24. – 29. júna 2002 v Bratislave, v Carnunte (Rakúsko), v Komárne a vo Vyšehrade (Maďarsko). Zúčastnilo sa ho vyše 100 žiakov, študentov a učiteľov zo 6 stredoeurópskych krajín, Rakúska, Slovenska, Maďarska, Čiech, Poľska a Slovinska. Lektormi boli vynikajúci odborníci z Veľkej Británie, Holandska, Rakúska, Slovenska a Nórska[10]. O podujatí bola vydaná farebná brožúra v anglickom jazyku[11]. Mladí ľudia mali možnosť na rôznych workshopoch spoznávať prostredníctvom hry a zábavy naše hmotné aj nehmotné kultúrne dedičstvo, medzi inými aj rímske dejiny. Loďou na Dunaji navštívili Devín a Carnuntum, kde sa zahrali na Rímsku školu, mali možnosť prenocovať priamo v lokalite vojenského tábora v Iži a prežívať atmosféru vo svetle rímskych lampičiek priamo in situ vo vojenských stanoch. To, že tento projekt bol úspešný, potvrdilo pozvanie Výboru pre svetové dedičstvo na Valné zhromaždenie UNESCO v Benátkach pri príležitosti osláv 30. výročia podpísania Svetového dohovoru o kultúrnom dedičstve (12. – 16. 11. 2002) a na medzinárodný celosvetový workshop Mobilizovanie mládeže pre svetové dedičstvo v Trevise, pre predsedníčku Nadácie pre záchranu kultúrneho dedičstva Margarétu Musilovú. Prezentovala Deklaráciu, ktorá vzišla z 1. Stredoeurópskeho stretnutia WHYH v Bratislave. Panelu predsedal generálny riaditeľ ICCROM Nicholas Stanley Price. Páčil sa mu hlavne výrok, ktorý vzišiel zo stretnutia: „Pamiatky UNESCO, nie

10 Medzinárodné stretnutie sa uskutočnilo pod záštitou a s finančnou podporou UNESCO – Centra pre svetové dedičstvo v Paríži, Slovenskej komisie pre UNESCO, Ministerstva kultúry SR, Ministerstva obrany, Ministerstva zahraničných vecí SR, Medzinárodného vyšehradského fondu, Múzea mesta Bratislavy, Archeologického ústavu SAV v Nitre, Obce Iža a Slovenskej agentúry pre cestovný ruch

11 World Heritage in Young Hands, 1st Central European Meeting, 24. – 29. 6. 2002, vydala Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva, ISBN: 80-968910-0-6

sú len výkladné skrine, ale zdroj poznatkov pre mladú generáciu". Čas a práca, ktorú venuje človek mladým ľuďom prináša vždy svoje plody, mnohí absolventi tohto vzdelávacieho cyklu pokračovali v tomto smere aj v dospelosti, alebo v nich zostali prinajmenšom spomienky na užitočne strávený čas v mladosti.

Svetové dedičstvo v rukách mladých - doslova priamo v Rusovciach-Gerulate.
Foto: P. Horanský

Konferencie. Medzinárodný seminár Dotyky antického Ríma so Slovenskom.
V Archeologickom múzeu SNM na Žižkovej ulici 12 v Bratislave sa konal dňa 26. 7. 2012 z iniciatívy Nadácie pre záchranu kultúrneho dedičstva a Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave, v rámci Medzinárodného festivalu „Dni taliansko-slovenského priateľstva" ASPIM Slovensko – Európa, seminár na tému **Dotyky antického Ríma so Slovenskom**. Program seminára obsahoval prednášky slovenských archeológov (J. Schmidtovej, V. Turčana, M. Musilovej), ktorí sa roky zaoberajú výskumom lokalít z doby rímskej na Slovensku a talianskej archeologičky Valerii Poscetti. Vladimír Turčan (SNM-AM) vo svojej prednáške **Stĺp Marca Aurélia a Zázračný dážď** prezentoval novú akvizíciu múzea – verné sadrové kópie reliéfnych výjavov z tohto antického stĺpu, ktorý stojí v Ríme na Piazza Colonna. Vybraté boli tri scény z obdobia Markomanských vojen (166-180) – dunajská hranica v priestore Carnunta, odvádzanie barbarov do zajatia a historicky najatraktívnejší výjav s tzv. „Zázračným dažďom". Ten mal zachrániť vysmädnutých Rimanov z germánskeho obkľúčenia.

Reliéf s výjavom Zázračného dažďa na stĺpe Marca Aurélia v Ríme. Jupiter zachraňuje vojakov. Foto: M. Musilová

Jaroslava Schmidtová z Múzea mesta Bratislavy vo svojom príspevku **Všetky cesty vedú do Ríma** hovorila o objave prvého rímskeho míľnika skutočne postaveného na území Slovenska. Predstihový archeologický výskum v roku 2002 na ploche stavby rodinného domu na Irkutskej ulici v Rusovciach priniesol objav rozsiahlej rímskej kamennej stavby s podlahovým kúrením. V jednej z miestností stavby sa našiel v sekundárnej polohe fragment kameňa s nápisom, identifikovaný J. Schmidtovou ako míľnik. V roku 2009 došlo na Bratislavskom hrade k významnému objavu tzv. keltsko-rímskych stavieb z 1. storočia pred Kr. Archeologický výskum viedli pracovníci Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave[12]. O týchto stavbách a ich analógiách na talianskom území prednášala M. Musilová. Ide o jedinečný nález potvrdzujúci kontakty Keltov, žijúcich na území Bratislavy a juhozápadného Slovenska s antickým Rímom. M. Musilová zároveň prezentovala aj publikáciu **Rímske pamiatky a strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum**. Poslednou prednášajúcou bola talianska archeologička, absol-ventka Univerzity La Sapienza v Ríme, Valeria Poscetti, z Ludwig Boltzmann Institut vo Viedni. Jej pútavá prednáška na tému **Archeologická prospekcia v Carnunte: archeologická interpretácia dát zistených georadarom**, zaujala rozprávaním o neinvazívnych prospekčných metódach, ktorými sa dnes môžu robiť významné archeologické objavy, ako napr. objav fóra a gladiátorskej školy v Carnunte v roku 2011.

12 B. Lesák, B. Resutík, A. Vrtel, J. Kováč, M. Musilová

Projekty. EÚ projekt DANUBE LIMES BRAND

Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave bol v rokoch 2012 – 2014 slovenským partnerom projektu DANUBE LIMES BRAND (DLB)[13]. Lídrom projektu bola Viedenská univerzita, celkovo bolo do neho zapojených 9 partnerov zo siedmich podunajských krajín (Rakúsko, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Chorvátsko, Srbsko, Bulharsko) a Taliansko. Zámerom projektu bola príprava rímskych pamiatok v krajinách na dolnom Dunaji na zápis do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Dunajská časť severnej hranice Rímskej ríše, *limes romanus*, ktorá bola v minulosti symbolom rozdelenia a konfliktu národov, poskytuje dnes ideálny kontext pre propagáciu spoločnej podunajskej identity a hodnôt kultúrneho dedičstva v strednej a juhovýchodnej Európe. *Limes romanus* ako Hranica Rímskej ríše bude raz najväčšou lokalitou Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v Európe. Doteraz sú v ňom zapísané tri hlavné úseky: Hadriánov (1987) a Antoninov val (2008) vo Veľkej Británii a Hornogermánsko-rétsky (2005) *limes* medzi riekami Rýn a Dunaj v Nemecku. Projekt Danube Limes Brand (DLB) pokračoval v zámere projektu Dunajský limes (2008 – 2011), v ktorom Maďarsko a Slovensko iniciovali rozšírenie tejto lokality o krajiny na dolnom Dunaji. V roku 2013 sa v Bratislave[14] uskutočnila **prvá medzinárodná konferencia o stratégii projektu Dunajský limes** (DLB).

Účastníci prvej konferencie o stratégii projektu Danube Limes Brand v Rusovciach-Gerulate. Foto: J. Hamšíková

13 SEE/D/0307/4.3./X v rámci South East Europe - Transnárodného kooperačného programu

14 16. - 18. 9. 2013

Organizátorom konferencie bol Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, ktorého archeologické výskumy v rokoch 2008 – 2010 na Bratislavskom hrade, potvrdili prítomnosť Rimanov v stredoeurópskom regióne už pred zlomom letopočtov. Jedinečné výsledky archeologického výskumu – monumentálne stavby, ktoré potvrdzujú, že už v 1. storočí pred n. l., ešte pred príchodom rímskych vojsk a založením vojenskej hranice *limes romanus* na Dunaji – boli do strednej Európy, do keltského prostredia, importované antické stavebné techniky. Bratislava bola preto vybraná za miesto konania konferencie DLB. Zúčastnilo sa jej celkove 110 účastníkov z 11 krajín, a to nielen archeológovia a pamiatkari, ale aj architekti, múzejní pracovníci, manažéri cestovného ruchu, diplomati, vedúci pracovníci z verejnej správy a štátneho sektora, ministerstiev kultúry, životného prostredia, školstva, obrany, dopravy. Ku konferencii vyšla aj publikácia „Hranice Rímskej ríše – Frontiers of the Roman Empire“[15]. Počas troch dní mali účastníci možnosť navštíviť Archeologický park v Petronell-Carnuntum, kde prebehli prednášky na tému Ochrana pamiatok a dunajská stratégia v Dolnom Rakúsku. Deň uzavrelo pohostenie v duchu antických kulinárskych špecialít v rímskych kúpeľoch priamo v areáli Archeologického parku. Konferencia prebiehala na Dunaji, či už na parníčku z Devína do Hainburgu, alebo na lodi Kriváň po návšteve vojenského tábora Gerulaty v Rusovciach. Tretí deň sa konal výlučne na lodi, cestou z Bratislavy do Komáromu (Maďarsko), čo sa ukázalo ako výborné riešenie. Ľudia ocenili možnosť počúvať prednášky súvisiace s históriou Dunaja, jej biodiverzitou a zároveň sledovať tok rieky, ktorou prebiehala rímska hranica. Počas konferencie bola vypracovaná vízia značky Danube Limes Brand a predstavená marketingová stratégia projektu. Po pútavom programe , ktorý pripravilo Múzeum G. Klapku v Komárome, sa účastníci presunuli do rímskeho kastela v Iži-Leányvári. Záver trojdňovej konferencie sa konal v rímskom lapidáriu, Bašte VI v Komárne. Bodkou na záver celej konferencie bola tajuplná atmosféra lapidária s horiacimi fakľami a sviečkami uprostred rímskych sarkofágov, oltárnych a náhrobných kameňov za sprievodu jemných melódií hudobnej skupiny[16]. MÚOP pripravil túto konferenciu v spolupráci s partnermi na veľkolepej úrovni tak, aby sa podarilo v budúcnosti naplniť zámery DLB projektu: 1. Dlhodobá a trvalo udržateľná ochrana pamiatok limitu (*limes romanus*) prostredníctvom nominácie nových úsekov limitu v krajinách dolného Dunaja na získanie štatútu Svetového kultúrneho dedičstva, 2. Rozvíjanie spoločnej akčnej stratégie pre Dunajský limes od Čierneho lesa po Čierne more. 3. Vytvorenie brandingových modulov pre turistické destinácie na Dunajskom limite. 4. Medziregionálna spolupráca pri rozvíjaní, optimalizácii a prezentácii lokalít limitu. Konferencia o stratégii

15 Publikáciu Hranice rímskej ríše-Frontiers of the Roman Empire, vydal MÚOP v roku 2013 (ISBN 978-80-971437-7-0)

16 Riaditeľ Podunajského múzea v Komárne Ing. Jozef Csütörtöky nám pomohol pripraviť skvelý večer, podčiarknutý špecialitami maďarskej kuchyne.

Dunajského limitu a za ňou stojaci projekt mala napomôcť k vytvoreniu synergie všetkých zainteresovaných podunajských krajín. Naša a každá z uvedených krajín má spoločný záujem, aby sa príslušná krajina stala nielen tranzitnou, ale aj pobytovou destináciou z hľadiska cestovného ruchu. Návšteva v jednej z uvedených krajín aby tiež podnecovala záujem o návštevu ďalších historicky, kultúrne a prírodne nadväzujúcich krajín. MÚOP sa pripojil k propagácii rímskeho kultúrneho dedičstva formou športovo-kultúrnych podujatí od roku 2014 pod názvom **„LIMES DAY"**. Podujatie je jedným z výstupov projektu Danube Limes Brand. Má za cieľ prostredníctvom športovo-edukačných aktivít upozorniť na rímske pamiatky na hranici *limes romanus*, ktorú tvorila reťaz rímskych táborov spojených cestami. Zámerom je propagovať najmä doposiaľ málo navštevované rímske pamiatky na limite, ako aj podporiť snahu ich zápisu do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Archeológ Igor Bazovský zo SNM-Archeologického múzea podáva výklad cyklistom vo vojenskom amfiteátri v Carnunte. Zdroj: archív M. Musilovej

Cez netradičné podujatia zapojiť do spoznávania čo najväčšie množstvo ľudí všetkých vekových kategórií. V jeden týždeň majú všetky krajiny na Dunaji organizovať zaujímavé podujatia venované rímskej tematike. Limes Day, jeho 5. ročník sa konal 8. 9. 2018 v spolupráci s Múzeom mesta Bratislavy, ktoré zorganizovalo v tento deň už XXI. Rímske hry v Rusovciach-Gerulate. Obľúbenými sa stali Archeobusy, na trase medzi Bratislavou, Rusovcami a Petronell-Carnuntom

v Rakúsku. Sprievodcami sú odborníci-archeológovia. Archeobusy sú aj vďaka sponzoringu Bratislava Tourist Board, Bratislavského samosprávneho kraja a Krajskej organizácie cestovného ruchu poskytované zdarma. Jazdu autobusom využívajú hlavne ľudia, ktorí nemajú auto, a keďže neexistuje priame dopravné spojenie medzi Gerulatou na Slovensku a Carnuntom v Rakúsku, ľudia sú vďační za túto možnosť transportu, ktorý nahrádza neexistujúce prepojenie medzi týmito dvomi lokalitami. Športový zámer naplnilo aj podujatie Cyklolimes. Pod vedením archeológa-sprievodcu bicyklujú cyklisti cca 70 km úsek z Bratislavy popri Dunaji do Carnunta a odtiaľ do Rusoviec-Gerulaty. Účastníci každý rok dostanú tričko s obrázkom so zaujímavým rímskym motívom a magnetku. V roku 2017 to bola rímska tegula z Rusoviec s vtlačenou šľapajou *calligae*-rímskej vojenskej obuvi, po iné roky Daidalos a Ikaros, alebo Minerva, všetko námety z rímskych pamiatok objavených v Rusovciach. Cyklisti majú vždy vstup do Archeologického parku Carnuntum zdarma[17]. V spolupráci s Dolnorakúskou vládou sa nám podarilo zaujať aj rakúskych občanov, ktorí mali možnosť zúčastniť sa objavnej cesty s archeobusom a spoznať Gerulatu. Vzrastajúci záujem nielen obyvateľov z Bratislavy a jej okolia, ale aj z rôznych končín Slovenska a dokonca už aj z Rakúska o toto podujatie len potvrdzuje, že v ňom treba aj naďalej pokračovať. Myšlienka propagácie a popularizácie rímskeho kultúrneho dedičstva sa ujala, treba ju len podporovať a každým rokom zdokonaľovať.

Skupina legionárov v Carnunte, počas prvého dňa konferencie DLB. Foto: J. Hamšíková.

17 Výška bežného vstupného je 11.-€, www.carnuntum.at

Výstava. Hranice rímskej ríše-Dunajský Limes-Od Trajána po Marka Aurélia.

V roku 2018, ktorý bol vyhlásený za Rok európskeho kultúrneho dedičstva, sa podarila ďalšia myšlienka a síce propagovať naše rímske pamiatky a rímske kultúrne dedičstvo aj v zahraničí. Na štátny sviatok Cyrila a Metoda, vo štvrtok 5. júla 2018, bola v srdci Ríma, priamo na ulici Via dei Fori Imperiali, neďaleko Kolosea, v Múzeu Mercati di Traiano, otvorená archeologická výstava **„Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes – od Trajána po Marka Aurélia**[18]**“**. Už samotný názov je výpovedný a hovorí o vlastnom obsahu výstavy[19]. Múzeum Mercati di Traiano – Museo dei Fori Imperiali je svojím zameraním orientované na prezentáciu Rímskej ríše a jej provincií.

Banner výstavy Hranice Rímskej ríše pred múzeom Mercati di Traiano v Ríme. Foto: A. Gondová.

V roku 2018 antické priestory múzea hosťujú medzinárodnú výstavu **Traiano – costruire l´impero, creare l´Europa**, ktorá vznikla pri príležitosti 1900 výročia úmrtia cisára Trajána (98-117), za ktorého panovania dosiahla Rímska ríša svoje

18 Výstava trvala od 6. júla – 18. novembra 2018 v Mercati di Traiano, Museo dei Fori Imperiali, Via Quatro Novembre 94, 00187 Rím, www.mercatiditraiano.it. 24. októbra sa uskutočnila konferencia v múzeu Mercati di Traiano na tému rímskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku. Bola odprezentovaná aj na XXI. medzinárodnom archeologickom veľtrhu v Paestume v dňoch 15-18.11.2018.

19 Myšlienka usporiadať takúto výstavu vznikla z iniciatívy riaditeľky múzea Lucrezii Ungaro a Margaréty Musilovej. Obidve archeologičky spolupracujú na vzájomných projektoch už vyše desať rokov.

najväčšie územné hranice. Slovenská výstava sa na ňu napojila s cieľom propagovať rímske pamiatky, vojenské kastely **Gerulatu v Bratislave-Rusovciach** a **Ižu-Leányvár pri Komárne** v súvislosti s ich plánovanou nomináciou do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO[20]. Okrem týchto vybraných slovenských lokalít na zápis do svetového dedičstva, výstava prezentuje aj iné slovenské rímske pamiatky. Pod názvom **Hranice Rímskej ríše** figuruje v budúcnosti jedna z najväčších pamiatok na Zozname svetového dedičstva UNESCO. **Dunajský limes**, ktorý zahŕňa rímske vojenské pamiatky pozdĺž Dunaja v Nemecku, Rakúsku, na Slovensku a v Maďarsku, má byť jeho ďalšou súčasťou. Tretím názvom od **Trajána po Marka Aurélia** autori chceli naznačiť prepojenie, či už medzi týmito dvomi cisármi a ich pôsobením na dunajskej hranici, ako aj medzi oboma výstavami.

Na panelovej výstave spolupracovali kolegovia z rôznych zbierkotvorných a vedeckých inštitúcií, zaoberajúci sa výskumom rímskych pamiatok, zo Slovenska aj zo zahraničia, Rakúska, Maďarska a Nemecka.[21] Výstava sa zamerala na prezentáciu nominačného projektu „Hranice rímskej ríše-Dunajský Limes", ku ktorému texty, fotodokumentáciu a digitalizované podklady dodal Pamiatkový úrad SR. Výstava venovaná významnému slovenskému archeológovi Titusovi Kolníkovi, je umiestnená v štyroch pôvodných miestnostiach Trajánovej tržnice, v *tabernae* na Via Biberatica. Svojimi rozmermi nie je veľká, ale je bohatá na informácie a moderné prezentačné a grafické stvárnenie[22]. Texty na výstavných paneloch a v katalógu sú dvojjazyčné taliansko-anglické[23]. Samotná výstava začína krátkym úvodným filmom, premietaným na stenu a prezentujúcim monológ cisára-filozofa Marka Aurélia, ktorý sa v stvárnení Lukáša Slováka prihovára návštevníkom výstavy.

Markus Aurélius približuje návštevníkovi udalosti súvisiace s markomanskými vojnami (166-180) odohrávajúcimi sa na území dnešného Slovenska. Rozpráva im aj o udalosti, ktorá vošla do dejín ako „Zázračný dážď" a je stvárnená na stĺpe Marka Aurélia v Ríme. Na záver cituje zo svojho filozofického

20 Pamiatky Gerulata (32)a Iža Kelemantia (46) boli nominované spoločne s ďalšími z Nemecka, Rakúska a Maďarska v celkovom počte 98 na zasadnutí Výboru pre svetové dedičstvo 1.-2.2.2018 v Budapešti

21 PhDr. Jaroslava Schmidtová z Múzea mesta Bratislavy, PhDr. Ján Rajtár, CSc. z AÚ SAV v Nitre, Prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc. z FFUK, PhDr. Kristián Elschek, CSc. z AÚ SAV, PhDr. Vladimír Turčan zo SNM-AM, PhDr. Vladimír Varsík, PhD. z Trnavskej univerzity, Ing. arch. Ľubica Pinčíková a Mgr. Anna Tuhárska z Pamiatkového úradu, Ing. arch. Jana Minaroviech zo STUDIA 727.

22 Autorkou architektonického návrhu je Ing.arch. Anna Gondová z MÚOP, realizáciu robila Dielňa Haus Ing. arch. Tomáša Ružiaka, grafický vizuál pre výstavu, katalóg a propagačné materiály navrhol Mgr. Jakub Dušička

23 Katalóg výstavy Hranice Rímskej ríše-Dunajský Limes-Od Trajána po Marka Aurélia, vydal MÚOP v roku 2018 (ISBN 978-80-570-0053-2)

Banner výstavy Hranice Rímskej ríše pred múzeom Mercati di Traiano v Ríme. Foto: A. Gondová.

diela „Myšlienky k sebe“, ktoré napísal na rieke Hron v zemi Kvádov. Návštevník pokračuje ako keby pozdĺž rieky Dunaj, kde sa oboznamuje s nominačným projektom „Dunajský Limes“. Na veľkej mape Európy a Stredozemia je vyznačený rozsah Rímskej ríše za vlády cisára Trajána, pod mapou časová os, ktorá prezentuje

prienik rímskej civilizácie na naše územie a vznik hranice *limes romanus*. Zároveň poukazuje na vznik a priebeh snahy zápisu slovenských rímskych pamiatok do UNESCO. Na ľavo od mapy sú fotografie z Carnunta (Petronell-Carnuntum-Bad Deutsch Altenburg) a na pravo z Brigetia (Komárom-Szőny), ako dvoch rímskych legionárskych táborov v Panónii, ktoré ovplyvňovali vývoj na slovenskom úseku hraníc a ktoré ohraničujú slovenské lokality od západu na východ. Samostatne sú prezentované vojenské tábory-kastely Gerulata (Bratislava-Rusovce) a Kelemantia (Iža-Leányvár) pri Komárne. Sprievodné texty oživujú polychrómne reliéfy náhrobných kameňov s motívmi Daidala a Ikara z Gerulaty a Hippolyta a Faidry z Komárna/Komáromu. Fotografie sú vytlačené technikou lentikulárnej tlače, tým pádom návštevník môže vidieť pohyblivý obraz s doplnenou farbou. Jediným originálnym predmetom je rímska kotva z Dunaja. Po prítomnosti rímskych vojakov nám zostali zachované odtlačky vojenských sandálov *caligae* na dlaždicich alebo tehlách. Jedna takáto sa našla v Rusovciach v roku 1967. Vďaka Hansági múzeu v Mosonmagyaróvari je tu vystavená aj kópia strešnej krytiny s vyrytým motívom kopáča, interpretovaná aj ako Kristus s krížom. Originál pochádzajúci z Rusoviec, je dnes uložený v zbierkach tohto múzea. Na záver sú prezentované významné rímske lokality, ktoré svedčia o najstaršej prítomnosti Rimanov či už z čias keltského oppida z Bratislavského hradu z 1. storočia pred Kr. alebo z Devína. Villa rustica z Bratislavy-Dúbravky, vojenská stanica v Stupave a bohaté hroby germánskych veľmožov na Záhorí, objavené či už v minulosti alebo v súčasnosti. Najnovší bohatý hrob bol objavený v roku 2010. Prezentované je aj neskoroantické germánske sídlo v Cíferi-Páci zo 4. storočia. Ústredným pútačom tejto miestnosti je rímsky nápis vytesaný na skale pod Trenčianskym hradom. Samotný text v latinčine s talianskym a anglickým prekladom je vygravírovaný do plexiskla, ktoré je podsvietené ledkovými svetielkami. Nápis z Trenčína je zatiaľ najsevernejším dokladom prieniku rímskych vojsk počas markomanských vojen na Slovensku. Pamätný nápis so zmienkou o Laugariciu dal vytesať M. V. Maximianus, veliteľ II. pomocnej légie z Aquinca. 855 vojakov prezimovalo na tomto mieste na prelome rokov 179/180. Farebné pútavé obrázky lokalít sú doplnené počítačovými vizualizáciami alebo 3D modelmi. Na záver návštevníka čaká veľkoplošná televízna obrazovka, na ktorej sa premieta 8 minútový film, ktorý pomocou unikátnych drónových záberov prehľadne informuje o všetkých známych a ešte v teréne viditeľných slovenských rímskych lokalitách od západu na východ akými sú: Devín, Bratislavský hrad, Rusovce-Gerulata, Dúbravka, Trenčín, Iža-Leányvár[24] [25].

24 Oba krátke dokumentárne filmy boli nahovorené v taliančine s anglickými titulkami. Vyrobené ŠTÚDIOM 727 v spolupráci s rakúskym partnerom firmou 7 Reasons/Michael Klein, ktorý urobil 3D vizualizácie Gerulaty - valentiniánskej pevnosti a Iže – drevozemného tábora a kamenného kastela.

25 Realizácia výstavy sa podarila za pomerne krátky čas aj vďaka porozumeniu a finančnej podpore Hlavného mesta SR Bratislavy, Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave,

Rímske pamiatky na Dunaji sú naším kultúrnym dedičstvom, sú odkazom civilizácie, ktorá kvitla na našom území pred stovkami rokov. Dnes ju postupne objavujeme vďaka archeológii a novým prospekčným metódam. Vďaka médiám a sociálnym sieťam sa dostávajú čoraz bližšie medzi nás. Stúpajúca tendencia kultúrneho turizmu privádza čoraz viac návštevníkov medzi pamiatky, ktoré často ani nevidieť, pretože sú zarastené trávou, alebo schované medzi domami. Zaradenie vybraných lokalít do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO, ich popularizácia a medializácia upozorní svetovú verejnosť na ich význam a dôležitosť. Možno až keď stúpne záujem o naše pamiatky zo zahraničia si uvedomíme, aké poklady sa u nás skrývajú a začneme si ich viac chrániť a vážiť.

Nápis na Trenčianskej skale. Foto A.Gondová

Slovenského veľvyslanectva a Slovenského inštitútu v Ríme, Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV, Archeologickému ústav SAV v Nitre, Archeologickému parku Carnuntum v Rakúsku, ŠTUDIU 727, Bratislavskému samosprávnemu kraju a poisťovni Generali. Partnermi výstavy boli Pamiatkový úrad SR, Podunajské múzeum v Komárne, Múzeum mesta Bratislavy, Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Klapka György Múzeum Komárom, Trnavská univerzita, Bratislavské kultúrne a informačné centrum, Bratislava Tourist Board.

Ing. arch. Ľubica Pinčíková
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Hranice Rímskej ríše - Dunajský limes na Slovensku - príprava nominácie do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO

Hranice Rímskej ríše sú najväčšou individuálnou pamiatkou na jednu z najdôležitejších civilizácií v dejinách ľudstva. Archeologické nálezy, ktoré sú zachované v západnej a strednej Európe a v okolí Stredozemného mora symbolizujú dnes Rímsku epochu a jasne označujú veľkosť superveľmoci staroveku. A v tom istom čase pomáhajú zvečniť a zvýrazniť jednotný charakter bývalej Rímskej ríše a zviditeľniť spoločnú kultúru, formáciu a históriu[1].

V čase najväčšieho rozsahu Rímskej ríše v 2. storočí po Kr. jej hranice prebiehali v dĺžke okolo 5000 km od pobrežia Atlantického oceánu na severe Británie, cez Európu po rieke Dunaj k Čiernemu moru, potom k Červenému moru a cez severnú Afriku až po pobrežie Atlantického oceánu. Do súčasnosti sú hranice Rímskej ríše, známe tiež ako rímsky Limes. Dnes priebeh týchto hraníc tvoria prevažne archeologické nálezy častí múrov, priekop, pevností (tzv. kastelov), tvrdzí, strážnych veží , civilných osád, ciest a prístavov. Niektoré z nich boli len nedávno objavené, iné sú už obnovené a prezentované a sú aj také, ktoré sú zničené a vieme o nich len z písomných prameňov a archeologických výskumov. Napriek tomu predstavujú jedinečnú pamiatku pripomínajúcu existenciu Rímskej ríše a dokladajúcu výnimočnosť rímskeho vojenského a technického génia. Rímsky Limes nie je len svedectvom ilustrujúcim rozšírenie rímskej civilizácie, ale zohrával aj aktívnu úlohu pri výmene kultúrnych hodnôt, nakoľko sprostredkovával kontakty medzi rímskymi posádkami a miestnym civilným obyvateľstvom, ktoré podnietili pokrok aj v regiónoch za rímskou hranicou.

Hranice Rímskej ríše sa utvárali dlhodobým vývojom, ktorého počiatky siahajú do Itálie do 3. storočia pred Kr., v priebehu 1. storočia po Kr. postupne

1 Frontiers of the Roman Empire, Proposed Extension, Obergermanisch-Raetischer Limes, Upper German-Raetian Limes, Nomination for Inclusion on the World Heritage List, Wolume I – Text, Application, sign. 14. 1. 2004 – Dr. Walter Doring, MdL, str. 7

nadobúdajú opevnenú formu a v 2. storočí po Kr., kedy Rímska ríša dosiahla svoj najväčší rozsah, už tvoria súvislú líniu.

Rímska ríša bola jedným z najväčších štátov vôbec, je porovnateľná s Čínskou ríšou. Jej existenciu, stabilitu a všetky rozvinuté súčasti rímskeho sveta chránil dômyselný obranný systém. Rieka Dunaj ako prírodná prekážka bola jeho prirodzenou súčasťou.

Do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO (ďalej len „Zoznam SD“) bola zapísaná prvá časť hraníc Rímskej ríše v roku 1987. Bol to Hadriánov val v Británii v dĺžke 118 km, ktorý bol postavený v roku 122 na severnej hranici rímskej provincie Britannia. V roku 2005 pribudli do Zoznamu SD ďalšie dve časti hraníc - Horno-germánsky a Rétsky Limes v dnešnom Nemecku. Tieto sa vinú v dĺžke 550 km od severozápadu krajiny až po Dunaj na juhovýchode. Antoninov val, 60 km dlhá časť opevnenia hranice Rímskej ríše v Škótsku, bol zapísaný do Zoznamu v roku 2008. Táto stavba bola zahájená cisárom Antonios Piusom v roku 142 nášho letopočtu ako obrana proti "barbarom" zo severu. Po zápise Hornogermánsko-rétskeho limesu vznikla spoločná cezhraničná lokalita svetového dedičstva, ktorá dostala názov Hranice Rímskej ríše, neskôr bola rozšírená o Antoninov val, a aktuálne sa tak skladá z troch častí.

Hranice Rímskej ríše s vyznačením lokalít zapísaných na Zozname svetového dedičstva.

Výbor svetového dedičstva uznal jedinečnú hodnotu rímskeho Limesu už v roku 1987, kedy bola prvá jeho súčasť, Hadriánov val (Veľká Británia), zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Súbežne s prípravou návrhu na zápis Hornogermánsko-rétskeho limesu sa rozvíjala myšlienka, aby boli do Zoznamu SD postupne zapísané hranice Rímskej ríše v celom svojom rozsahu v Európe, na Blízkom východe a aj v severnej Afrike. Už vtedy viaceré štáty začali s prípravou na spracovanie nominačných dokumentov. V následných odborných diskusiách, na ktorých sa podieľalo i Slovensko, bola sformulovaná tematická štúdia a spoločná nominačná stratégia[2], ktorú Výbor svetového dedičstva prijal v roku 2017 na svojom zasadnutí. Stratégia predpokladá, že okrem už zapísaných súčastí, tri ďalšie úseky rímskych hraníc v Európe majú potenciál odôvodniť jedinečnú svetovú hodnotu a splniť kritériá pre zápis do Zoznamu SD.

K ich kľúčovým hodnotám patria inovatívne technické riešenia reagujúce na výzvy vysoko dynamickej delty rieky Rýn (niekdajšia rímska provincia Germania Inferior), rozvoj vojenských stratégií čeliacich hrozbám spôsobeným dlhodobou rozsiahlou migráciou (Dunajský limes), a bezprecedentná kombinácia vojenských riešení vyvinutých na zvládnutie rozmanitosti krajiny i rozmanitosti ohrození (provincia Dácia). Všetky súčasné i budúce súčasti rímskeho Limesu na Zozname svetového dedičstva budú spojené pod jednotiacim rámcom "Hranice Rímskej ríše".

Krátky časový prehľad krokov k príprave nominačného projektu na Slovensku:

- 1987 - už od 1. zápisu časti hraníc Rímskej ríše do Zoznamu SD – myšlienky zápisu ďalších častí, vrátane Slovenska,
- 12. 06. 2002 - zápis časti hraníc Rímskej ríše na Slovensku do tzv. Predbežného zoznamu „*Limes Romanus – Rímske antické pamiatky na strednom Dunaji*“ (Ref. 1732)
- Marec 2003 – vytvorenie tzv. Bratislavskej skupiny, ktorá je poradným orgánom pri posudzovaní odborných aspektov hraníc Rímskej ríše a prípravy ďalších nominácií do Zoznamu.
- 2008 – Pamiatkový úrad SR spolu so partnermi zo 7 štátov pripravil medzinárodný projekt v rámci výzvy EU Stredná Európa – Dunajský Limes – Svetové dedičstvo UNESCO[3],
- 2009 – 2011- realizácia projektu, ktorého cieľom bolo harmonizovať nominačnú stratégiu, pripraviť osobitné nominačné projekty pre Maďarsko a Slovensko a pre ostatné krajiny na Dunaji pripraviť tzv. Predbežné zoznamy. Medzi ďalšie ciele projektu patrila pravidelná výmena informácií, zlepšenie

2 Ployer, R., Polak, M., Schmidt, R.: The Frontiers of the Roman Empire: A thematic study Towards a transnational World Heritage Site, Vienna / Nijmegen / Munich 2017

3 Č. 1CE079P4 / “Danube Limes – UNESCO World Heritage”

zapojenia všetkých zainteresovaných, spoločná prezentácia, koordinovaná komunikácia s Centrom svetového dedičstva a ICOMOS a intenzívna vedecká spolupráca. Hlavným spracovateľom projektu bol na Slovensku Pamiatkový úrad SR, ktorý mal 2 partnerské inštitúcie Archeologický ústav SAV a Múzeum mesta Bratislava.

- 2011 - ukončenie projektu spracovaním návrhov dvoch nominácií na zápis do Zoznamu SD – Slovenska a Maďarska,
- 2012 – 2014 – „Značka Dunajský limes“[4] – EU projekt k rozvoju potenciálu Dunajského Limesu pre turizmus (Múzeum mesta Bratislava),
- 2012 – 2016 – odborná diskusia spracovateľov nominačných projektov s expertmi z organizácie ICOMOS, s Medzivládnym výborom Hraníc Rímskej ríše a Centrom svetového dedičstva v Paríži o možnostiach podania nominácií do Zoznamu SD, ich harmonizácia, synchronizácia a príprava spoločného riadenia,
- 2016 – 2017 - spracovanie tematickej štúdie a nominačnej stratégie Hraníc Rímskej ríše,
- Január 2017 – dohoda 4 štátov Nemecka, Rakúska, Slovenska, Maďarska - spracovať spoločný nominačný projekt Dunajský limes,
- Jún 2017 – predloženie tematickej štúdie a nominačnej stratégie na rokovanie Výboru SD v Krakove,
- 2017 – práca na spoločnom nominačnom projekte v štvorstrannej spolupráci Nemecka, Rakúska, Slovenska a Maďarska,
- K 1. februáru 2018 –– nominačný projekt „Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes“ *(Frontiers of the Roman Empire – the Danube Limes)*, Nemecko, Rakúsko, Slovensko, Maďarsko - bol predložený Centru svetového dedičstva UNESCO v Paríži. 2300-stranová nominačná dokumentácia zahŕňa 98 pamiatok, ktoré pozostávajú zo 164 komponentov, situovaných pozdĺž 1500 km dlhého severného úseku hraníc Rímskej ríše na rieke Dunaj – od bavorského *Bad Göggingu* až po *Kölked* na maďarsko-chorvátskej hranici.

Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes

V prípade najväčšej z troch predpokladaných nových lokalít svetového dedičstva, Dunajského limesu, sa z časových dôvodov navrhuje nominácia v dvoch fázach. Prvá fáza sa bude týkať západnej časti Dunajského limesu a pamiatok hraníc Rímskej ríše na území Nemecka, Rakúska, Slovenska a Maďarska. Druhá fáza, respektíve rozšírenie, bude zahŕňať východný úsek Dunajského limesu tvorený pamiatkami na území Chorvátska, Srbska, Bulharska a Rumunska.

4 Plný názov projektu je “Danube Limes Brand – Extension of the Danube Limes. UNESCO World Heritage in the Lower Danube”

Ako súbor objektov primárne vojenského charakteru tvoria Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes (západná časť) asociatívny monument s nasledovnými prvkami: legionárske pevnosti, vojenské tábory a základne pomocných jednotiek, priľahlé civilné osady (vici), svätyne, cintoríny , prístavy a cesty – ktoré sa rozprestierajú od Bad Göggingu (Nemecko) po Kölked Hajlok (Maďarsko). Pre jednotlivé časti tohto 997 kilometrov dlhého úseku hraníc Rimania vyvinuli individuálne riešenia vhodné pre miestne topografické a geografické podmienky, ako aj politickú situáciu v danej dobe. Ich cieľom bolo vytvoriť hraničný systém zaisťujúci efektívnu kontrolu obchodu a dopravy na rieke Dunaj, a zároveň umožňujúci armáde zabrániť preniknutiu nepriateľských vojsk do ríše.

Dunajský limes v takmer celej jeho dĺžke lemujú rozľahlé riečne nivy, miestami prerušené výbežkami pohorí, ktoré nútia široký meandrujúci tok Dunaja vtesnať sa do úzkych a hlbokých roklín. Rozmery a situovanie limitných vojenských konštrukcií dôsledne odzrkadľujú meniace sa prírodné podmienky, keď v zložitejšom teréne tiesňav a roklín nachádzame menšie vojenské stanice budované vo vyvýšených polohách, a s väčšími pevnosťami sa stretávame na otvorených nížinách, pri brodoch cez rieku či strategických bodoch s dobrým výhľadom. Nominácia západnej časti Dunajského limesu je vytvorená z jemne, ale intenzívne vzájomne prepletených kultúrnych, spoločenských a funkčných prvkov.

Na zaradenie do nominácie museli vytipované pamiatky rímskych hraníc spĺňať najmä nasledovné podmienky:

- tzv. Koblenzskú deklaráciu: „Lokalita svetového dedičstva „Hranice Rímskej ríše“ by mala pozostávať z línie hraníc ríše v jej vrcholnom období od Trajána po Septimia Severa (okolo 100 – 200 po Kr.) a vojenských konštrukcií z rôznych období, ktoré sú na tejto línii. Uvedené konštrukcie zahŕňajú pevnosti, veže, rímske cesty, opevnenia a bezprostredne súvisiace civilné štruktúry.“
- požiadavku vysokej miery zachovania autenticity a integrity;
- adekvátny stav zachovania a ochrany;
- nutnosť prispieť k jedinečnej svetovej hodnote existujúcej lokality svetového dedičstva Hranice Rímskej ríše;
- zaistiť, aby bola niekdajšia rímska hranica opäť vizuálne vnímateľná a zrozumiteľná v celej svojej obrovskej rozľahlosti a zložitosti, demonštrujúc maximálny rozsah Rímskej ríše,
- ukázať, že jednotlivé časti hraníc sú medzi sebou vzájomne previazané a že tvoria organický celok;

- mať adekvátny systém riadenia jednotlivých častí;
- všetky zainteresované subjekty sa musia stotožňovať s cieľom zápisu;
- rozšíriť a prehĺbiť existujúce vzťahy medzi archeológmi a odborníkmi v oblasti kultúrneho dedičstva, podieľajúcimi sa na každodennej ochrane a riadení častí Hraníc Rímskej ríše;
- dohodnúť sa na spoločných zásadách riadenia s cieľom harmonizovať ochranné opatrenia na národnej úrovni.

Dunajský limes na Slovensku

Územie dnešného juhozápadného Slovenska, ktoré bolo od 1. do 4. storočia po Kr. osídlené kmeňmi germánskych Markomanov a Kvádov, sa nachádzalo v bezprostrednej blízkosti Rímskej ríše. K začleneniu juhozápadného Slovenska do európskeho kontextu historických udalostí v tomto období prispela expanzia Rímskej ríše. Prírodnú severnú hranicu impéria v Panónii vytvárala rieka Dunaj, pozdĺž ktorej Rimania postupne vybudovali rozsiahly obranný systém. Jeho neoddeliteľnou súčasťou sa stali aj dve pevnosti - Bratislava-Rusovce – Gerulata, rímsky vojenský tábor (kastel) and Iža – "Kelemantia", rímsky vojenský tábor (kastel).

Rímsky vojenský tábor (kastel) v Iži vznikol ako predmostie légiového tábora Brigetio na ľavom brehu Dunaja. Slúžil hlavne na kontrolu a ochranu hraníc, ale aj širšieho územia. Kastel Gerulata ležal na území Panónie na pravom brehu Dunaja. Oba sú dôkazom dlhodobej rímskej vojenskej prítomnosti na území dnešného Slovenska.

Príspevok slovenských častí k jedinečnej svetovej hodnote Dunajského limesu

Jednotlivé súčasti nominácie boli vybrané na základe posúdenia ich individuálneho špecifického prínosu k jedinečnej svetovej hodnote lokality Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes, vychádzajúceho predovšetkým z vedeckého významu, ako aj vysokého stupňa zachovania autenticity a integrity a adekvátneho zabezpečenia ich ochrany a manažmentu.

Bratislava-Rusovce – Gerulata, rímsky vojenský tábor (kastel)

- Rímsky tábor Gerulata v Rusovciach bol prvým v línii Carnuntum – Ad Flexum a tvoril neoddeliteľnú súčasť severopanónskej časti hraničného opevnenia. Jeho stavebný a historický vývoj výrazne odráža celý postupný a dlhodobý vývoj rímskej fortifikačnej architektúry v tomto úseku hraníc na Dunaji, od začiatku jeho výstavby až po stavbu neskoroantickej pevnosti v povalentiniánskom období okolo roku 380 po Kr.
- Súčasne je svedectvom intenzívneho osídlenia územia od konca 1. do konca 4. storočia. Gerulata je jedným z táborov s najdlhšou históriou a nepretržitým

osídlením počas existencie Limesu.

- Zachované murivá, kamenné prvky a polychrómované dekorácie stien poskytujú dôkaz o technickej dokonalosti a vyspelosti rímskych stavebných techník a pozoruhodnej atraktívnosti diel rímskej architektúry aj na periférii hraníc Rímskej ríše.
- Jedinečné nálezy z Gerulaty zahŕňajú prvú a jedinú tehlu s pečaťou jazdeckej jednotky Cannanefatov, míľnik od cesty Carnuntum – Gerulata a nález legionárskeho denára s pečaťou XIX. légie, ktorá bola zničená počas bitky v Teutoburskom lese.

Iža – "Kelemantia", rímsky vojenský tábor (kastel)

- Rímsky vojenský tábor v Iži je jedinou zistenou trvalo osídlenou vojenskou pevnosťou situovanou na ľavom brehu Dunaja v rámci severopanónskeho Limesu. Bola to základňa, postavená na predmostí dôležitej legionárskej pevnosti a civilného mesta Brigetio, ktorá sa nachádzala za hranicou Rímskej ríše, na severnom brehu Dunaja, na území barbarika.
- Je jedinečným dôkazom dlhodobej vojenskej prítomnosti Rimanov na severnom brehu Dunaja a vo všeobecnosti je jedným z najrozsiahlejších rímskych stavebných komplexov v barbariku.
- Je dokladom pozoruhodnej vyspelosti rímskeho staviteľstva, efektívne využívajúceho dostupné technológie a vzdialenejšie i miestne zdroje materiálu na rôzne stavebné a fortifikačné konštrukcie, ale aj svedectvom o mimoriadnych technických, logistických a transportných schopnostiach Rimanov.
- Leteckým archeologickým výskumom bolo zistených niekoľko dočasných táborov v blízkosti kastela v Iži z obdobia Markomanských vojen. Tieto, podobne ako ich analógie na dnešnom území Maďarska, predstavujú výnimočné doklady rímskej vojenskej histórie.

Stav zachovania, ochrana

Bratislava-Rusovce – Gerulata, rímsky vojenský tábor (kastel)

V súčasnosti sú časti murív kastela prezentované in situ v Múzeu „Antická Gerulata" v Rusovciach, ktoré je súčasťou Mestského múzea v Bratislave. Sú chránené ako národná kultúrna pamiatka. Epigrafické pramene, nálezy architektonických článkov, fragmenty kamenných diel a množstvo nálezov materiálnej kultúry z Gerulaty sú prezentované v expozícii múzea.

Ochranné pásmo lokality je totožné s územím Pamiatkovej zóny Rusovce. Územie pozostáva z takmer celej mestskej časti Bratislava – Rusovce a prírodného prostredia, vypĺňajúceho priestor medzi zástavbou a Dunajom. Hlavné zásady urbanisticko-architektonického riešenia priestorov časti pamiatkovej zóny Rusovce vychádzajú z rešpektovania dochovanej urbanistickej štruktúry s jej súčasnou revitalizáciou. Z hľadiska historickej hodnoty je ťažiskové archeologické nálezisko

- rímska vojenská stanica kastel Gerulata s urbanistickým komplexom civilných osád a pohrebísk. Jeho existencia a ochrana je rozhodujúcou pre všetky druhy stavebnej činnosti. Zásady pamiatkovej ochrany územia boli premietnuté do Územného plánu zóny Bratislava - Rusovce. Stavebná činnosť na danom území

Časti múrív Kastela Gerulata v Bratislave-Rusovciach prezentované in situ v Múzeu „Antická Gerulata". Foto Ľ. Pinčíková

Expozícia múzea „Antická Gerulata". Foto Ľ. Pinčíková

je regulovaná tak, aby bola primárne chránená archeologická vrstva. Každej novej výstavbe v ochrannom pásme musí predchádzať archeologický výskum.

Iža – „Kelemantia", rímsky vojenský tábor (kastel)

Zvyšky vojenského tábora (kastela) „Kelemantia" sa nachádzajú východne od mesta Komárno, približne 2,2 km juhozápadne od stredu intravilánu obce Iža, v polohe Leányvár (Dievčí hrad, Devín), na ľavom brehu Dunaja. V súčasnosti archeologickým výskumom obnažené časti kamenného kastela sú prezentované vo voľnej prírode vo forme stabilizovaných murív, resp. prekrytých nálezov. Časť nálezov čaká na svoje zabezpečenie a značná časť je prekrytá zeminou, nachádza sa pod súčasným terénom v hĺbke okolo 2 m. V obci bolo postavené Rímske a etnografické múzeum v Iži, ktoré slúži aj ako návštevnícke centrum pre tábor a prezentuje jeho archeologické nálezy. Kastel je chránený ako národná kultúrna pamiatka. Ochranné pásmo na zabezpečenie jeho zachovania, ochrany a prezentácie je vymedzené tak, aby bol vytvorený priestor na ochranu jeho prírodného prostredia a ochrany ďalších predpokladaných archeologických nálezov a nálezísk, ako aj dočasných rímskych pochodových táborov identifikovaných v jeho území na leteckých snímkach.

Zvyšky vojenského tábora (kastela) Iža „Kelemantia". Foto Ľ. Pinčíková .

Expozícia Rímskeho a etnografického múzea v Iži. Foto Ľ. Pinčíková .

Riadenie — riadiaci plán a riadiaci systém

Manažment plán[5] je základným nástrojom riadenia pre zabezpečenie efektívnej ochrany jedinečnej svetovej hodnoty lokality navrhovanej na zápis do Zoznamu. Riadiaci systém stanovuje ako, akými nástrojmi a v akom časovom horizonte je zabezpečená ochrana lokality a jej kultúrnych hodnôt. Určuje víziu, smerovanie a vhodné aktivity pre krátkodobý, strednodobý a dlhodobý plán jej riadenia. Manažment plán využíva a spája všetky existujúce nástroje, ktoré vplývajú na územný rozvoj a ochranu lokality, identifikuje potreby, problémy a ohrozenia a určuje ich riešenie.

Pre riadiaci plán je základom porozumenie jedinečným hodnotám, pre ktoré je lokalita navrhovaná do Zoznamu, aj potrebám a záujmom rozdielnych vlastníkov, ale aj súčasné rešpektovanie zachovania a zlepšenia stavu nominovaných hodnôt územia.

Riadiaci plán vznikol už v roku 2011 počas prípravy prvého nominačného projektu. Počas nasledovného obdobia doteraz prebieha jeho plnenie. V roku 2017 sa v januári rozhodlo o spojení našej nominácie s Nemeckom, Rakúskom a Maďarskom. Bolo potrebné zhodnotiť dovtedajší riadiaci plán a aktualizovať ho o všetky skutočnosti, ktoré vznikli od doby jeho platnosti, ako aj o novo vytvorený systém spoločného riadenia v rámci 4 štátov. Preto bola vytvorená jeho aktualizácia. Pre zlepšenie existujúceho **systému riadenia** a prepojenie obochnominovaných častí na Slovensku bola v roku 2011 zriadená *Riadiaca skupina lokality Limes Romanus – Rímske antické pamiatky na strednom Dunaji* a pracuje dodnes. Členovia riadiacej skupiny prehlásili, že sa budú spoločne podieľať na riadení a zabezpečení zachovania jedinečnej svetovej hodnoty, pre ktorú je lokalita navrhovaná do Zoznamu SD, a že všetkými dostupnými prostriedkami a spojením úsilia urobia všetko, čo je v ich silách, pre jej zachovanie, prezentáciu, propagáciu, vhodné využitie vo vzťahu k ochrane pamiatkových hodnôt, autenticity a integrity. Riadiaca skupina spolupracovala so spracovateľmi manažment plánu na jeho príprave, ktorá bola ukončená v tom istom roku. Rovnako sa aktívne zapojila aj do prípravy aktualizácie tohto plánu v roku 2017. Aktualizácia manažment plánu obsahuje zhrnutie všetkých významných zmien od roku 2011 do roku 2017 ako aj návrh úloh na roky 2017 – 2021, niektoré i na dlhšie obdobie, obsahuje aj termíny ich plnenia a určuje zodpovedné subjekty za ich realizáciu. Vedenie riadiacej skupiny v tomto čase zabezpečuje Hlavné mesto SR Bratislava, ako vlastník jednej z navrhovaných častí. Riadiaca skupina bude mať po zápise do Zoznamu SD priame zastúpenie v tzv. Medzirezortnej skupine pre lokality svetového kultúrneho dedičstva MK SR a v Medzivládnom výbore Hraníc Rímskej ríše - Dunajský Limes, ktorý bol zriadený podpísaním spoločnej deklarácie v Paríži pre spoločné riadenie v septembri 2017.

5 Platné sú oba existujúce riadiace plány – manažment plán z roku 2011 aj jeho aktualizácia z roku 2018

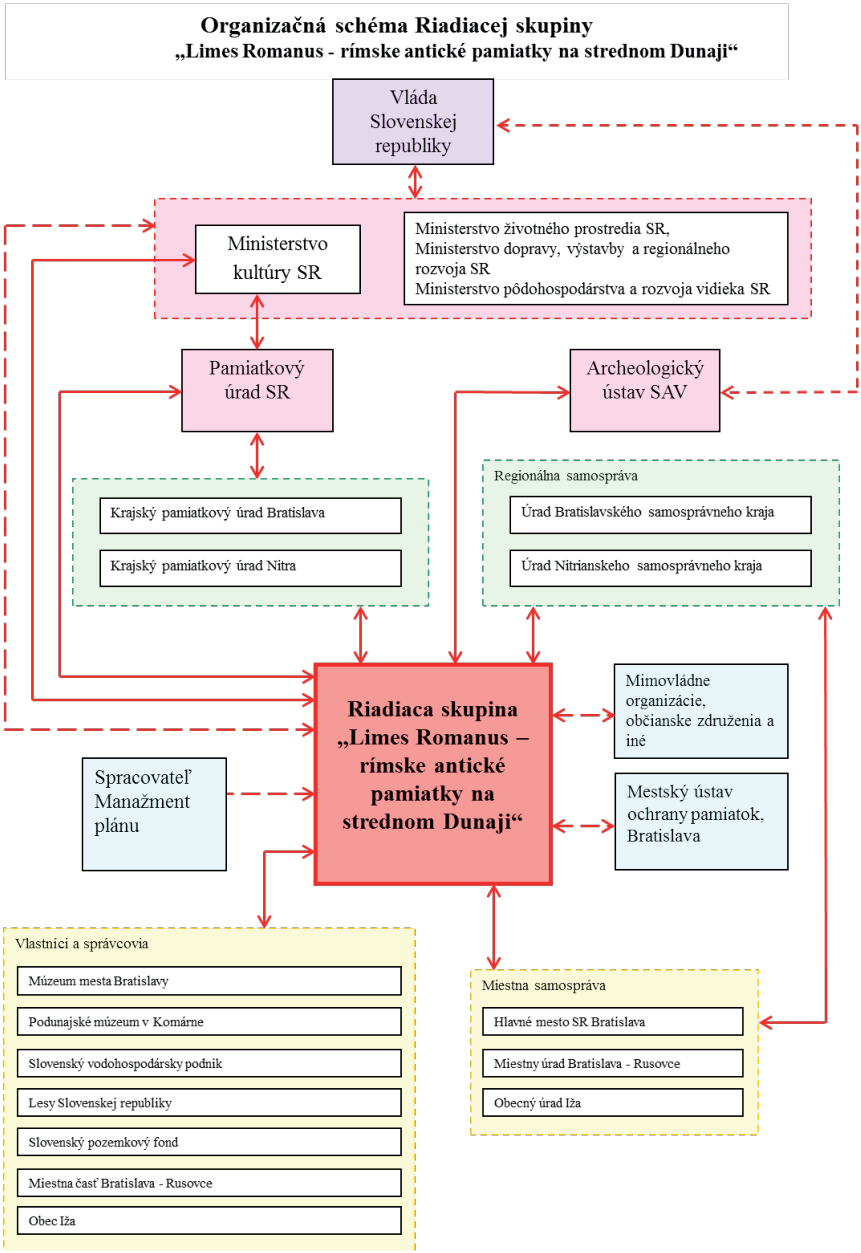

Schéma Riadiacej skupiny lokality Limes Romanus – Rímske antické pamiatky na strednom Dunaji, spracovaná autorkou príspevku.

Medzinárodný rámec

Nominované časti lokality Hranice Rímskej ríše - Dunajský limes sú zo zákona chránené vo všetkých štyroch štátoch (Nemecko, Rakúsko, Slovensko a Maďarsko). Tieto štáty dávajú veľký dôraz na medzinárodnú spoluprácu ako na prostriedok podpory prezentácie, riadenia a spoločného rozvoja dedičstva európskej časti hraníc, prostredníctvom spoločných iniciatív a výmeny skúseností. Ciele spoločného systému riadenia Hraníc Rímskej ríše zahŕňajú dosiahnutie spoločných štandardov identifikácie, dokumentácie, výskumu, ochrany, zachovania, riadenia, prezentácie a porozumenia rímskych hraníc (nad zemou i pod ňou), v rámci interdisciplinárnej a dlhodobo udržateľnej spolupráce.

Záverom

Rozhodnutie Výboru svetového dedičstva o tom, či bude do Zoznamu SD zapísaný Dunajský Limes, sa očakáva v lete 2019. V rámci hodnotiaceho procesu, ktorý momentálne prebieha, bude posudzovaná nielen jedinečnosť pamiatok Dunajského limesu, ale aj zabezpečenie ich ochrany a stav zachovania. Z hľadiska cieľov zápisu do Zoznamu SD je najdôležitejšie zachovanie pamiatok pre budúce generácie. Počas prípravy nominačného projektu bolo realizovaných veľa pozitívnych krokov pre zachovanie oboch rímskych táborov v Bratislave - Rusovciach aj v Iži a vytvorený systém ich zabezpečenia do budúcnosti, a to je pre nás najdôležitejšie.

Zoznam použitých zdrojov:

PINČÍKOVÁ, Ľ., JANOVSKÁ, M.: Dunajský Limes na Slovensku, Rímske antické pamiatky na strednom Dunaji, Manažment plán 2011 – 2021, Pamiatkový úrad SR, Bratislava 2011

PINČÍKOVÁ, Ľ., JANOVSKÁ, M., TUHÁRSKA, A.: Frontiers of the Roman Empire, The Danube Limes in Slovakia, Udate of the Management Plan 2017 – 2021, Pamiatkový úrad SR, Bratislava 2018

FRONTIERS OF THE ROMAN EMPIRE – THE DANUBE LIMES, World Heritage Nomination, Germany, Austria, Slovakia, Hungary, Volume I, Nomination file chapters 1 – 9, Budapest, January 2018

PLOYER, R., POLAK, M., SCHMIDT, R.: The Frontiers of the Roman Empire, A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy, Advised by ICOMOS-International Committee of the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site (UK, DE) and the Bratislava Group, Bundesdenkmalamt Osterreich, Radboud Universiteit Nijmegen, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Vienna, Nijmegn, Munich, 2017

PhDr. Jaroslava Schmidtová, Mgr. Ľudovít Mathédesz
Múzeum mesta Bratislavy

Rímsky kastel Gerulata

V roku 1961 pri ťažbe zeminy na obnovu dunajských hrádzí neďaleko rím.-kat. kostola Sv. Magdalény na malej vyvýšenine, ktorú domáci nazývali Bergl alebo Várdomb, bol objavený jeden z pilierov neskoro-antickej stavby.[1] Ťažba bola zastavená a začal výskum, ktorý potvrdil, že sa našla dlho hľadaná Gerulata.[2] Dňa 17. 7. 1963 Školská a kultúrna komisia Okresného národného výboru Bratislava – vidiek vyhlásila architektúry v polohe Bergl za kultúrnu pamiatku.

Písomné pramene

Prvé písomné správy, týkajúce sa antickej Gerulaty, máme už z doby rímskej, a to v dielach *„Itinerari Antonini"* a *„Notitia dignitatum"*. Umiestnenie kastela je vyznačené aj na stredovekom prepise rímskej mapy, tzv. *„Tabula Peutingeriana"*. Mapa je itinerár predstavujúci „cursus publicus" t.j. štátnu poštovú dopravnú službu.[3] Uvedenie Gerulaty na historickej mape cestných prepojení z čias Rímskej ríše naznačuje, že v Gerulate bola umiestnená aj poštová stanica.[4] Správy v dielach iných starovekých autorov – Tacita, Patercula a Plínia – sa dotýkajú Gerulaty len nepriamo pri zmienkach o kmeni Cannanefatov, Germánov z Dolného Porýnia, ktorí tvorili posádku v Gerulate.

V období renesancie sa prvý krát prejavila rozkolísanosť v lokalizácii Gerulaty do súčasného polohopisu. Podrobnú štúdiu s citáciami latinských

1 DEKAN, Ján. 1966, s. 143 - 149. DEKAN, Ján. 1967, s. 404-407. DEKAN, Ján. 1970, s. 9.

2 KRASKOVSKÁ, Ľudmila 1967, 37-72 .

3 KEMKES, MARTIN et al. 2002, 284.

4 SCHMIDTOVÁ, Jaroslava 2016, s. 26-35. Výskum na NKP Dom s hypocaustom v roku 2017 priniesol vzácny nález a to fragment odlievacej formy. Takéto formy sú vzácne samé osebe, avšak táto forma je výnimočná svojim využitím. Slúžila na výrobu beneficiárskych insígnií. Beneficiári (beneficiarii) boli miestodržiteľom prevelení legionári, ktorí slúžili v nevojenskej sfére a nachádzali široké uplatnenie v rozličných oblastiach. Popri rôznych úlohách v súdnictve, finančnej správe ich pole pôsobnosti zahŕňalo vymáhanie poplatkov a dohliadanie nad prepravou tovaru či dokonca odovzdávanie správ miestodržiteľovi a od miestodržiteľa; sčasti zastávali aj podobné funkcie ako dnešná polícia. Navyše predstavovali pre obyvateľstvo kontaktné osoby na miestodržiteľa. Stanice (stationes) beneficiárov (beneficiarii) sa nachádzajú na dopravných uzloch, ale aj pri civilných obydliach na hlavných dopravných tepnách. Nález je dokladom, že v Gerulate bol bod rímskej štátnej poštovej dopravnej služby.

autorov vypracoval Radoslav Hošek.[5] Nesprávne je stotožnená s Hainburgom a Wolfstalom v Itinerárium vydanom v Basilei r. 1575, do Rajky ju priradil Stephanus Moro, ktorého dielo poznáme z výťahu od Samuela Timona Imago antiquae Hungariae z roku 1762. Zaujímavá je však lokalizácia Gerulaty na mapách Wolfganga Lazius-a z roku 1545-1563 a Paula Abstemius-a z roku 1556, ktoré prinášajú označenie Cherlburg – Gerulata. Ďalšie správy máme od anglických cestovateľov J. Millesa a R. Pococka[6], ktorí sa v r. 1737 priplavili do obce Karlburg v rámci ich cesty Podunajskom, počas ktorej cielene vyhľadávali rímske pamiatky.[7]

O Gerulate ako o dnešných Rusovciach sa zmieňuje vo svojom diele Compendium Hungariae Geograficum z r. 1777 aj Matej Bel.[8] V 19. storočí stotožnil Gerulatu s Karlburgom Theodor Mommsen (CIL, III p. 549). Nesprávne však bola opäť interpretovaná v Pauly-Wissova Realencyklopedie der classischen Altertumswissenschaftz roku 1910 a tiež pri výklade Grollera Die strasse Carnuntum – Gerulata - ad Flexum, keď sa domnieva, že Gerulata sa nachádzala v Jarovciach.

Archeologické pramene

Prvé archeologické výskumy uskutočnil koncom 19. storočia (1888) so súhlasom majiteľky grófky Laury Henckel Ágost Sőtér, jednateľ Historicko-archeologickej spoločnosti Mosonskej župy a kustód múzea v Mosonmagyaróvári.[9] Jeho výskumná činnosť sa sústredila na polohu „Bergl" na severovýchodnom okraji obce.[10] Napriek tomu, že odkryl 7 metrovú stenu na Bergli, stále existovali pochybnosti o rovnici Gerulata = Rusovce. V archeologických výskumoch sa pokračovalo až v medzivojnovom období. Topografii sa v rokoch 1932 – 1933 venoval András Graf.[11] Začiatkom 40. rokov sa Aladár Radnóti, pracovník Národného múzea v Budapešti, prvý krát pokúsil vymedziť areál auxiliárneho tábora.[12] Po roku 1947, keď bola zadunajská časť Bratislavy na základe Parížskej mierovej konferencie pripojená k Československej republike, do Rusoviec prichádzajú slovenskí archeológovia a bádatelia. Prvý ucelenejší pohľad na osídlenie Rusoviec v dobe rímskej podal na základe nálezov získaných pri poľnohospodárskych a stavebných prácach Vojtech Ondrouch.[13]

5 HOŠEK, Radoslav 1982, s. 141 – 148.

6 POCOCKE, Richard – MILLES, Jeremiah 1929, Sb. 209, Bd 1, Abh., s. 3-345.

7 Dovoľujem si upozorniť, že nad gerulatskou pevnosťou zo 4. storočia stál ranostredoveký hrádok a je otázne aké ruiny cestovatelia videli.

8 Matthiae Bel, in partes IV.

9 SŐTÉR, Ágost 1988, 240-245

10 Bergl (z nemeckého slova „kopček") bol jedinou vyvýšeninou v obci, ktorá lákala deti pri ich zimných hrách. V skutočnosti vznikla vyvýšenina stavbou stredovekého hradu postaveného na základoch rímskeho tábora 4. stavebnej etapy.

11 GRAF, András, 15.

12 RADNÓTI, Aladár - GABLER, Dénes 1982, s. 47 – 71.

13 KRASKOVSKÁ, Ľudmila 1951, s. 160 – 161. ONDROUCH, Vojtech. 1949 – 1951, s. 93 – 99.

Zaslúžená pozornosť sa venovala Gerulate až v 60. rokoch, keď pri ťažbe zeminy v polohe Bergl bol objavený pilier neskororímskej pevnosti. Následne sa začal už spomenutý archeologický výskum pod vedením Ľudmily Kraskovskej.[14] Od roku 1965 pokračoval systematický výskum v réžii Archeologického ústavu SAV Nitra pod vedením Jána Dekana, ktorý bol ukončený v roku 1972. Dôkladnú dokumentáciu pamiatky z rokov 1967 -71, ktorá korešponduje so súčasným geodetickým zameraním modernými prístrojmi, zanechal profesor Alfréd Piffl.[15] Súčasne s výskumom na Bergli boli preskúmané Ľudmilou Kraskovskou a Magdou Pichlerovou rímske pohrebiská I, II, III.[16]

Kopec s názvom Bergl s odkrytým pilierom Gerulaty. Archív AM SNM

Po ukončení výskumu na Bergli v roku 1972 sa určila koncepcia pamiatkových úprav lokality na Bergli, ktorú spracovala Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave (MSPS OP). Koncepcia bola zameraná na sprístupnenie odkrytých architektúr a prezentáciu hnuteľných nálezov v novom objekte múzea. Autormi projektu múzea z roku 1974 sú Ing. arch. P. Brtko a Ing. arch. Ľ. Režucha. V rámci realizácie novostavby lapidária sa v máji 1976 pri výkopoch pre základy múzea odkryli ďalšie architektúry. Dodatočne začal doplnkový výskum predmetnej časti polohy pod vedením Ladislava Snopka

14 KRASKOVSKÁ, Ľudmila. 1967, s. 37-72.

15 PIFFL, Alfréd. Gerulata – Rusovce. Rímska archeologická lokalita. Zisťovací umelecko-historický výskum. Dokumentácia AÚ SAV Nitra č. 2386. SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – JEZNÁ, Jitka. 2007, 92-93.

16 KRASKOVSKÁ, Ľudmila. 1974. PICHLEROVÁ, Magda 1981. KRASKOVSKÁ, Ľudmila. 1974, s. 81 – 111.

z MSPS OP.[17] Následne pokračovali výskumné a konzervátorské práce spojené s obnovou odkrytých torz rímskych architektúr. V súvislosti s archeologickým výskumom Kostola Sv. Víta v parku kaštieľa bolo preskúmané pohrebisko IV.[18] V roku 1986 MMB prevzalo „stavbu", t.j. areál Antickej Gerulaty od MSPS OP Bratislava a oficiálne otvorilo expozíciu.[19]

Areál Múzea Antická Gerulata, 4. stavebná etapa, ktorá sa nachádzala pod kopcom Bergl. Foto: J. Schmidtová

Rusovský hrad

Vráťme sa na polohu Bergl do areálu Antickej Gerulaty. Dôsledkom stavby stredovekého hrádku, ktorý bol postavený v 13. storočí, nachádzala sa tu komplikovaná stratigrafická situácia, keď stredoveké vrstvy a nálezy boli premiešané s rímskymi artefaktmi a neraz rímske predmety boli v superpozícii, t.j. „v polohe nad" mladšími stredovekými a novovekými nálezmi. Stavitelia hrádku navŕšili umelý násyp, vysoký asi 5 m, na kamenné pozostatky rímskej architektúry

17 SNOPKO, Ladislav et al. 1981, s. 133 – 140. SNOPKO, Ladislav et al., 1989, s. 80-87.

18 SLIVKA, Michal 1990, s. 153-154.

19 SNOPKO, Ladislav – FERUS, Viktor – BAUER, Pavol 1983, 275-279. JANČO, Šimon 1988 s. 135 – 136.

zo 4. storočia. Najstarší hrádok bola drevo - zemná stavba typu „motte“ (nížinný hrádok s umelým navýšením), ktorý bol v polovici 15. storočia modernizovaný stavbou kamennej obytnej veže s tehlovou plentou[20]. Prvý archeologický výskum tu uskutočnil maďarský bádateľ Ágost Sőtér v r. 1888.[21] Našiel tu zachované stredoveké murivo s gotickým oblúkom a valcovitý kamenný žľab.

Výskum Jána Dekana v polohe Bergl. Odkrytá časť stredovekej obytnej veže s tehlovou plentou. Archív AM SNM

Rozkvet budovania malých opevnených sídiel súvisí s vývojom ekonomicko-politickej situácie, keď na začiatku 13. storočia nastáva veľký rozvoj sídelnej a komunikačnej siete a čoraz viac kráľovskej pôdy sa dostáva do súkromného vlastníctva ako odmena šľachticom za verné služby, ktorí vybudovaním honosnejšieho sídla demonštrujú zvýšenie svojej životnej úrovne. Hrádky boli úzko späté s vodnými tokmi, ktoré boli zároveň dopravnými tepnami a poskytovali účinnú obranu hrádku v podobe vodných priekop.[22] Hrádky boli takmer vždy súčasťou väčšej opevnenej plochy, ktorej dominantu tvorila drevená veža s dobrým výhľadom a výhodnou pozíciou pre lukostrelcov. Neďaleko sa vždy nachádzal aj kostol, kde fundátorom spočiatku bol zemepán, neskôr tieto patronátne kostoly fungovali bez zasahovania do práv farára. Tieto atribúty

20 JAŠŠO, Filip 2009, s.21.

21 SŐTÉR, Ágost, 1898, s. 240-245.

22 Domnievame sa, že výskum MMB na parcele 135 pri múzeu v roku 2016 preskúmal časť tejto priekopy, ale zatiaľ neohraničil jej polohu.

nachádzame aj v Rusovciach [23]. Vďaka tomuto násypu a stavbe hrádku sa zachovala povalentiniánovská pevnosť aj s časťou nadzemných architektúr, ktorú považujeme za 4. stavebnú etapu kastela Gerulata.

Historická mapa Rusoviec 1881. Archív AM SNM

Rímske kamenné pamiatky

Výskumy Jána Dekana a Ladislava Snopka priniesli základné chronologické etapy a architektonické riešenia. V prvej etape výskumu sa táto architektúra s piliermi právom považovala za fórum, t.j. námestie so stĺporadím. Doplnkový výskum potvrdil 3 časové obdobia, ktoré zistil výskum Jána Dekana. Zistil aj

23 JAŠŠO, Filip 2009, s. 43.

veľkú hĺbku základových murív a pilierov. Vedúci výskumu Ladislav Snopko preto preklasifikoval stavbu na pevnostnú architektúru.[24] Výsledkom výskumu týchto dvoch bádateľov boli kamenné výtvarné diela, ktoré tvoria základ múzejnej výstavy Antickej Gerulaty.[25]

Počas archeologických výskumov Gerulaty boli objavené a vyzdvihnuté kameňosochárske diela, viažúce sa k rímskoprovinciálnemu umeniu 1. až 3. storočia po Kristovi. Pochádzajú z rôznych období výskumu. Prvé z nich boli odkryté v roku 1888 v polohe Bergl Ágostom Sőtérom, jednateľom Historicko-archeologickej spoločnosti Mošonskej župy.[26] V súvislosti s nimi Á. Sőtér spomína aj platne s postavou pastiera, nachádzajúce sa v parku kaštieľa. Platne údajne pochádzajú z polohy Bergl, ale kto ich vykopal a umiestnil v parku nebolo známe ani v uvedenej dobe. Platne s postavou pastiera boli prevezené do budúcej expozície Antická Gerulata počas výskumov Jána Dekana, ostatné kamene s nápismi ako aj nezdobený sarkofág sú v múzeu v Mosonmagyaróvári. Podstatná časť zbierky prezentovaná v Múzeu Antická Gerulata bola objavená systematickým výskumom v polohe Bergl, ktorý viedli Ján Dekan v rokoch 1965-1972 a Ladislav Snopko v rokoch 1976-1987. Tieto kamenné pamiatky boli sekundárne použité ako stavebný materiál v murivách objektu so štvorcovým pôdorysom a piliermi, ktorý považujeme za mladšiu prestavbu kastela Gerulata.

Ťažiskovým zdrojom epigrafických pamiatok sú nápisy z Gerulaty, ktoré spracoval Radoslav Hošek.[27] Vo svojom diele pojednáva o 34 nápisoch z Gerulaty, ktoré pochádzajú z výskumov Jána Dekana a Ladislava Snopka realizovaných od roku 1967 do roku 1982.[28] Tieto nápisy sú datované do 2. – 4. storočia a informujú o vojenskej jednotke Cannanefatov, stacionovaných v Gerulate. Cannanefati boli germánskym kmeňom žijúcim na území dnešného Holandska, z ktorého príslušníkov boli zostavené v 1. storočí po Kr. auxiliárne oddiely.[29] Niektoré z nápisov možno datovať a to buď dobou vlády (1) alebo menami konzulov (2, 4, 7), alebo aj inými indíciami ako čestnou titulatúrou vojenských oddielov (7, 8), či dobou vzniku vojenskej jednotky (31). Nápisy sa týkajú buď členov vojenských jednotiek, alebo súkromných osôb, svojím obsahom sú buď votívne, alebo náhrobné. Vyskytuje sa tu celý rad hodností, vrátane praefecta – veliteľa, ktorým bol Marius Firmus. Bohaté informácie poskytli aj pre poznanie náboženských kultov. Niektoré nápisy priniesli vlastné mená, z ktorých sa dá usúdiť panónsky alebo orientálny pôvod. Najmladšími prínosmi zbierky MMB sú fragment votívneho oltára z hrobu mladšieho pohrebiska z doby sťahovania

24 SNOPKO, Ladislav et al. 1981, s. 135.

25 SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – JEZNÁ, Jitka – KOZUBOVÁ, Anita 2005.

26 SŐTÉR, Ágost 1898, s. 243. ONDROUCH, Vojtech 1949-1951, s. 96.

27 HOŠEK, Radoslav 1984.

28 DEKAN Ján 1966, DEKAN Ján 1967, DEKAN Ján 1970, ; SNOPKO – GERŽOVÁ – FERUS - KREKOVIČ, 1986, 81.

29 HOŠEK Radoslav 1982, 141-148.

národov[30] a míľnik Carnuntum – Gerulata, ktorý bol nájdený v dvoch fragmentoch v sekundárnej polohe pri výskume stavby s podlahovým vykurovaním.[31]

Archeologická topografia Gerulaty

Z geografického hľadiska sa kastel **Gerulata** nachádza v mestskej časti Bratislava – Rusovce, v Podunajskej nížine, na okraji pravobrežnej nivy rieky Dunaj, v bezprostrednej blízkosti jeho niekdajšieho bočného ramena – dnes Rusovského kanálu.

Z historicko – geografického hľadiska ležali dnešné Rusovce na severnom okraji Rímskej ríše, na území provincie Pannonia. Priamo v nich sa nachádzal kastel Gerulata, opevnený bod Rímskej hranice – Limes Romanus. V blízkosti tábora sa nachádzal pravdepodobne brod a prístav, ale archeologicky zatiaľ nie sú doložené.

Archeologická topografia Gerulaty. Zásady pamiatkovej zóny Rusovce, 2002. Autor: P. Baxa - J. Schmidtová

30 SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej 2014, 297.

31 KOVÁCS, Péter - SCHMIDTOVÁ, Jaroslava 2011, 311-317; KOVÁCS, Péter - SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – MATHÉDESZ, Ľudovít 2017, 97-101.

Strategická poloha Gerulaty a jej posádky spočívala v operatívnom strážení severnej časti pomerne rozsiahleho priestoru široko rozvetveného hlavného toku rieky s množstvom ramien a ostrovov s lužnými lesmi. Hlavné mesto Provincie Carnuntum so sídlom légie leží na križovatke najdôležitejších starých obchodných ciest. Podunajská cesta sa tu križuje s cestou Jantárovou. Smerom západným proti toku Dunaja sídli ďalšia légia v pomerne malej vzdialenosti vo Vindobone. Légia vo Vindobone má aj Dunajskú flotilu, čím je mimoriadne dôležitá pre rýchle presuny a pre zásobovanie armády. V súvislosti s dunajskou riečnou flotilou poznáme dokonca meno jedného veliteľa, ktorého pôsobenie je priamo späté so Slovenskom. V roku 179/180 M. Valerius Maximianus už ako legát velil vexilácii, zvláštnemu vybranému oddielu, ktorý prezimoval v Laugariciu, dnešnom Trenčíne.

Gerulata bola prvým kastelom v línii Carnuntum – Ad Flexum (Mosonmagyaróvár, Maďarsko). Od Carnunta (dnes obce Bad Deutsch/ Altenburg a Petronell, Rakúsko) bola vzdialená okolo 45 km. Jednotkou s domovským právom v Gerulate bola jazdecká jednotka Cannanefatov.

Gerulatu tvoril samotný vojenský kastel, prístav (zatiaľ archeologicky nie je doložený), civilné osady, pohrebiská, poľnohospodárske usadlosti a to jednoduchšie i honosnejšie, tzv. villy rustici a dočasné vojenské tábory.[32]

Villa rustica v Čunove na trase diaľnice D2. Hypotetická rekonštrukcia. Autor: J. Jezná - P. Horanský

Takmer celá antická Gerulata sa nachádza pod stredovekou a novovekou zástavbou mestskej časti Rusovce. Prezentovaný je len severný roh kastela s povalentiniánovskou pevnosťou zo 4. stor. po Kr. Práve táto pamiatka

32 SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – BARTA, Peter 2014, 141-154; SCHMIDTOVÁ, Jaroslava - MATULOVÁ, Natália 2014, 2-4

Obvodová priekopa dočasného tábora Gerulata II na ulici Pohraničníkov. Foto: J. Schmidtová

je navrhnutá na zápis do Zoznamu svetového dedičstva. Pevnosť vznikla zabudovaním do rohu staršej architektonickej konštrukcie. Mala 12 mohutných pilierov, ktoré tvorili nádvorie. Vzhľadom na hĺbku základov pilierov i obvodových múrov veže (2,5 m), statické posudky uvažujú o poschodovej stavbe. V strede bola asymetricky umiestnená studňa. V pilieroch a obvodových múroch mladšieho kastela boli zamurované staršie kamenné výtvarné diela, ktoré sú vystavené v lapidáriu múzea. Vežovitá stavba má paralely s povalentiniánovskými limitnými pevnosťami v stredodunajskom priestore. V prospech datovania po roku 380 hovorí aj prítomnosť množstva vlešťovanej keramiky, či niektoré nálezy z polohy Bergl (sklo, obojstranný trojvrstvový hrebeň).[33] Zdá sa, že posádka v Gerulate opustila priestor obdĺžnikového tábora a stiahla sa do pevnosti vybudovanej v severnom rohu pôvodného kastela. Svedčili by o tom aj jednoduché drevené stavby s kamennými podmurovkami v priestore za kostolom Sv. Magdalény a detský hrob.[34]

33 KRASKOVSKÁ, Ľudmila 1992, s. 70, obr. 2/13; s. 77, obr. 8/1; VARSIK, Vladimír 1996b, s. 30.
34 KRASKOVSKÁ, Ľudmila 1977, s. 59-83.

Nemecko	Eining	1	ABUSINA	48º51'S; 11º46'V
Rakúsko	Zeiselmauer	2	CANABIACA	48º19'S; 16º10'V
	Wallsee	3	ADIUVENSE	48º10'S; 14º42'V
	Schlögen	4		48º25'S; 13º52'V
Slovensko	Bratislava–Rusovce	5	GERULATA	48º03'S; 17º08'V
Maďarsko	Almásfüzitó	6	ODIAVUM (AZAUM)	47º43'S; 18º15'V
	Dunabogány	7	CIRPI	47º47'S; 19º02'V
	Visegrád	8	PONE NAVATA	47º46'S; 18º59'V
Rumunsko	Topalu	9	CAPIDAVA	44º32'S; 28º02'V

Povalentiniánovské limitné pevnosti v stredodunajskom priestore

Poradie	Číslo a názov kastela	Rozmery v [m]
1	**3** Adiuvense	50x50
2	**9** Capidava	50x48
3	**1** Abusina	45x34
4	**6** Odiavum	32x31,8
5	**5** Gerulata	28,5x28,5
6	**2** Cannabiaca	21x21
7	**4** Schlögen	18,5x18,5
8	**7** Cirpi	17x16,5
9	**8** Pone Navata	12x12

Povalentiniánovské limitné pevnosti v stredodunajskom priestore. Pôdorysy.

Historické súvislosti

Prvé opevnenia rímskej hranice sú datované do prvej dekády po zmene letopočtu a včasné rímske opevnenia na severopanónskych hraniciach boli postavené už za Klaudia (41-54). S výstavbou stálych limitných táborov sa začalo až za Domitiana (81-96) a intenzívne sa pokračovalo aj za cisára Traiana (98-117). Limes mal lineárny charakter a rímske obranné jednotky boli skoncentrované v jedinej ochrannej línii bez záložného sledu. Prestavby v 3. a 4. storočí zrejme súviseli s vojenskými reformami, ktoré zahájil cisár Gallienus (253-268) a ukončil Diocletianus (284-305). Počet armádnych oddielov a aj ich vnútorná sila sa vtedy

zmenili. Obaja cisári vyčlenili časť vojska a zostavili z neho pohyblivé oddiely (*comitatenses*) s úlohou rýchleho nasadenia na kritických miestach čoraz viac ohrozovanej hranice.[35] V stálych táboroch na limite zostala len časť pôvodnej posádky (limitanei). Rozľahlé kastely z 2.-3. storočia boli pre zmenšené jednotky zbytočne veľké a preto sa ich plocha redukovala. (Gerulata a jej kastel 3. stavebnej etapy, Arrabona).

Za vlády Valentiniána (363-375) došlo k poslednému rímskemu pokusu preniknúť na severný breh Dunaja na dnešnom Slovensku. Stavebné práce na dunajskom limite riadil ním poverený dôstojník Tempsonius Ursicinus, s ktorého menom sa stretávame na zlomkoch tehál, ktoré sa našli aj v Gerulate (LEG II ITAL PET –TEMP VRSC DVC).

V rokoch okolo 380 sa udiala na panónskom limite ďalšia významná reorganizácia, výsledkom ktorej bola stavba pevností v ľavom rohu praetentury pôvodných auxiliárnych táborov.[36] Reorganizácia bola spojená s preskupením vojenských jednotiek ako aj s menšiou alebo väčšou prestavbou. Tiež obranný systém prekonáva štrukturálne zmeny.[37] Rimania rezignovali na pôvodnú plochu táborov a na mieste predchádzajúcich auxiliarnych kastelov v ľavom rohu praetentury postavili malé pevnosti.[38] Podobné malé pevnosti sa vyskytujú v areáli viacerých starších kastelov na norickom a panónskom limite a sú datované do povalentiniánovského obdobia (okolo roku 380). Pohrebné obyčaje a inventár hrobov svedčia v povalentiniánovskom období o spolužití medzi romanizovaným obyvateľstvom a "barbarskými vojakmi".[39] V roku 433 na základe zmluvy – foedus, vydala Rímska ríša Pannoniu Hunom. Hranice v Noricu a v Pannonii boli opustené a zriadenie obranného systému stratilo zmysel. Hraničný systém na Dolnom Dunaji ostal až do konca 6. storočia viac menej intaktný, keď Avari a Slovania vnikli cez Dunaj do vtedajšieho teritória Rímskej provincie Moesia a Skytia.

Stavebný komplex pôvodného kastela Gerulata využili gótski federáti. Ich prítomnosť dokladajú stavebné zásahy zo strany vnútorného dvora.[40] Obdobie sťahovania národov sa aj v priestore Rusoviec prejavilo ako nepokojné obdobie. Nálezy zo starších výskumov – sivej keramiky z Bergla a nález sídliskového objektu z polohy za parkom kaštieľa – naznačovali prítomnosť Longobardov. Osídlenie tohto priestoru ďalšej dejinnej etapy, ktorá nasleduje po zániku Rímskej ríše, potvrdil výskum unikátneho kostrového pohrebiska z polohy Pieskový hon z obdobia sťahovania národov.[41]

35 GASSNER – JILEK - LADSTÄTTER, 2002, s. 274, 302-303

36 MÓCSY, András1977, 382.

37 SOPRONI Sándor 1983, 409.

38 MÓCSY, András 1977, 381; SOPRONI Sandor 1983, 412.

39 GRÜNEWALD 1979, 79-81; SALAMON - BARKÓCZI 1982, 147-148; UBL 1986, 165; GROH - GROF 2003, 94; JILEK 2009, 58; SCHMIDTOVÁ 2016, 27-32.

40 KRASKOVSKÁ, 1967, s. 44; SNOPKO – GERŽOVÁ – FERUS – KREKOVIČ 1989, s. 82.

41 SCHMIDTOVÁ, Jaroslava - RUTTKAY, Matej 2005, 337-359.

Použitá literatúra

Compendium Hungariae Geographioum ...Matthiae Bel, in partes IV, utopte Hungariam, Cis Danubianam... et comitatus divisam. Ed. tertia, auctior et correctior. Posonii at Cassoviae 1777.

DEKAN, Ján. Znovuobjavená Gerulata. In Svet vedy 13, Bratislava 1966, s. 143 - 149.

DEKAN, Ján. Vykopeme v Rusovciach chrám Jupiterov? In Krásy Slovenska XLIV, 1967, s. 404-407.

DEKAN, Ján. Kus Ríma neďaleko Bratislavy, In Pamiatky a príroda 1., Bratislava 1970, s. 9.

GASSNER, Verena – JILEK, Sonja – LADSTÄTTER, Sabine. Am Rande des Reiches. Die Römer in

GASSNER, Verena – JILEK, Sonja – LADSTATTER, Sabine. Am Rande des

Reiches. Die Römer in Österreich. Österreichische Geschichte 15 v. Chr. – 378 n. Chr. (Wien 2002).

GRAF, András. Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Dissert.

Pannon. I, 15. Budapest 1936.

HOŠEK, Radoslav. Kde ležala Gerulata. In Pamiatky a príroda Bratislavy 7, Bratislava 1982, s. 141 – 148.

JANČO, Šimon. Expozícia Antiky v Rusovciach. In Mestské múzeum v Bratislave. 120 rokov. Bratislava, s. 135 – 136.

KEMKES, MARTIN et al. Am Rande des Imperiums. Der Limes. Grenze Roms zu den Barbaren. In Limesmuseum Aalen. Stuttgart 2002, 284.

KOVÁCS, Péter - SCHMIDTOVÁ, Jaroslava. Rímsky míľnik z Gerulaty. In: SlA LIX 2-2011, s. 311-317.

KOVÁCS, Péter - SCHMIDTOVÁ, Jaroslava - MATHÉDESZ, Ľudovít. Milestone of Trebonianus Gallus and his son found in Gerulata. In: Devín Veroniky Plachej, (zost.) HARMADYOVÁ, Katarína, Bratislava 2017, 97-102.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Nález rímskeho hrobu v Rusovciach. In Archeologické Rozhledy III, Praha 1951, s. 160 – 161.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Výskum rímskej stanice v Rusovciach v rokoch 1961 a 1964. In Sborník Slovenského národného múzea LXI – 1967 – História 7.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Rímske pohrebisko na parcele JRD v Rusovciach. In Zborník SNM 68, História 14, Bratislava 1974a, s. 81 – 111.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Objekty z doby rímskej pri kostole v Rusovciach – Bratislave. In: Zborník SNM 71, História 17, (Bratislava) 1977, s. 59-83.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila: Drobné predmety z polohy Bergl v Bratislave – Rusovciach. In: Zborník SNM LXXXVI, Bratislava 1992, 67-82

MÓCSY, András.Pannonia-Forschung 1973-1976, Acta ArchHung 29, 1977.

ONDROUCH, Vojtech. K polohe a k dejinám rimanskej Gerulaty, In Sborník

muzeálnej slovenskej spoločnosti 42 – 43, Martin 1949 – 1951, s. 93 – 99.

PIFFL, Alfréd. Gerulata – Rusovce. Rímska archeologická lokalita. Zisťovací umelecko-historický výskum. Dokumentácia AÚ SAV Nitra č. 2386

PICHLEROVÁ, Magda. Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko II., Bratislava 1981.

POCOCKE, Richard – MILLES, Jeremiah. A description of the East and some others countries. London 1743-1745. CIL III, 1, p. 480, Abschnitt XII (1873). KUBITSCHEK, Wilhelm. Verzeichnis der im British Museum befindlichen Handschriften des Pococke un des Milles. Akad. d. Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl., Sb. 209, Bd 1, Abh., s. 3-345, Wien und Leipzig 1929.

RADNÓTI, Aladár - Gabler, Dénes. Rusovcei (Oroszvár) ásatások (1942-1943). In Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest 1982, s. 47-71.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Das merowingerzeitliche Gräberfeld in Bratislava – Rusovce, Lage Pieskový hon. In: Spisy archeologického ústavu AV ČR, zost. Jaroslav Tejral, Brno 2005, s. 337-359.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – JEZNÁ, Jitka – KOZUBOVÁ, Anita. Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Bratislava – Nitra 2005.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – JEZNÁ, Jitka. Piffl a Rusovce. In Profesor Alfréd Piffl. Zborník príspevkov medzinárodnej konferencie. Bratislava 2007, 92-93.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava. Nové hrobové nálezy z Bratislavy Rusoviec s germánskymi nádobami. Výskum MMB v roku 2008. In: BELJAK, Ján – BŘEZINOVÁ, Getrúda – VARSIK, Vladimír (zost.) Archeológia Barbarov 2009. Bratislava 2010, 701-709.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – BARTA, Peter. Výskum priekopy rímskeho tábora Geruata II v Rusovciach v roku 2009. Sborník SNM 2014. Supplementum 8, s. 141-154.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – MATULOVÁ, Natália. Dočasné tábory v priestore Gerulaty. PaM 2.1.2014, s. 2-4.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Longobardské pohrebisko zo 6. storočia v Rusovciach. Bratislava 2014, 293 – 302.

SCHMIDTOVÁ, Jaroslava. O pošte a cestných spojeniach v staroveku. In SENČEK, R. Richard (ed.). Komunikácia v dejinách ľudskej spoločnosti. Banská Bystrica 2016, s. 26-35.

SLIVKA, Michal. Výskum exteriéru kostola v Bratislave – Rusovciach. In: AVANS v roku 1988, Nitra 1990, s. 153-154.

SNOPKO, Ladislav et al. Niekoľko poznámok k vývoju rímskeho osídlenia v Rusovciach. In Pamiatky a príroda Bratislavy 7, Bratislava 1981, s. 133 – 140.

SNOPKO, Ladislav et al. Rusovce-Gerulata. Sprava z doterajšieho vyskumu

MSPS OP v Bratislave. In Pamiatky a priroda Bratislavy 11, Bratislava 1989, s. 80-87.

SNOPKO, Ladislav – FERUS, Viktor – BAUER, Pavol. Múzeum antiky v Rusovciach. In Zborník Pamiatky a príroda Bratislavy. MSPS OP 9. Bratislava

1983, 275-279.

SNOPKO, Ladislav – GERŽOVÁ, Jana – FERUS, Viktor – KREKOVIČ, Eduard. Rusovce-Gerulata. Správa z doterajšieho výskumu MSPSOP v Bratislave. In: Pamiatky a príroda Bratislavy 11, 1989, s. 80-87.

SOPRONI, Sándor. Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Vorträge des 13. Internationalen Limeskongresses. Aalen 1983, Dr. Christoph Unz mit Verlags- und Redaktionsbüro André Wais, Stuttgart 1986, 409-415.

SŐTÉR, Ágost. A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet emlékkönyve 1882-1898. Magyar-Óvár 1898, s. 240-245.

prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Rímsky kastel v Iži a jeho pozícia na hraniciach severnej Panónie[1]

Národná kultúrna pamiatka Rímsky kastel v Iži (okr. Komárno), nominovaná v rámci projektu Hranice Rímskej ríše na zápis do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO, je jednou z významných antických stavebných komplexov na území Slovenska. Jeho areál s archeologicky preskúmanými časťami opevnenia a vnútornej zástavby je v súčasnosti prezentovaný a voľne prístupný verejnosti ako múzeum v prírode. V období 2. až 4. storočia po Kr. patril kastel k rozsiahlemu pevnostnému systému *limes romanus*, ktorý bol v tejto časti impéria vybudovaný pozdĺž pravého brehu Dunaja a určoval severné hranice provincie Panónia. Domorodé obyvateľstvo – germánske kmene Markomanov a Kvádov – žijúce v ich susedstve sa vďaka rímskej expanzii dostalo do sféry vplyvu antického sveta, ako aj do priameho kontaktu s Rimanmi. Mimoriadnu intenzitu a špecifický vývoj rímsko-germánskych vzťahov dokladajú početné archeologické nálezy.[2]

Letecká fotografia areálu rímskeho kastela v Iži, okr. Komárno. Foto: I. Kuzma

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0358/18.

2 *Bouzek – Ondřejová 1990.*

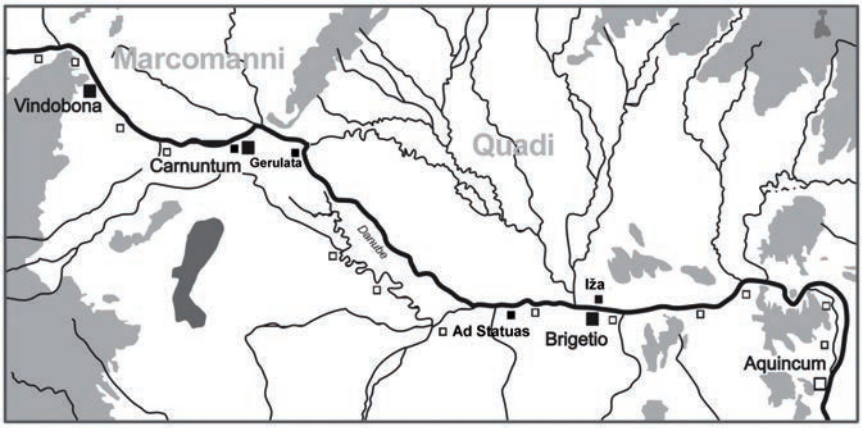

Pozícia rímskeho kastela v Iži na severných hraniciach provincie Panónia. Zdroj: archív autorky

Rímsky kastel v Iži vznikol ako ľavobrežné predmostie legionárskeho tábora Brigetio (dnes Komárom–Szőny, Maďarsko), sídla I. pomocnej légie (*legio I adiutrix*), na dôležitom strategickom mieste situovanom východne od sútoku Dunaja a Váhu. Jeho funkcia spočívala najmä v kontrole bezprostredného predpolia Brigetia a v obrane priľahlého úseku severopanónskych hraníc. Brigetio a jeho predmostie zohrali dôležitú úlohu aj v prihraničnom a diaľkovom obchode. Na základe archeologických a historických prameňov sa totiž považujú za kľúčové body jednej z východných vetiev Jantárovej cesty – známej transkontinentálnej komunikácie, ktorá zrejme v tomto priestore prekročila dunajskú hranicu a pokračovala ďalej na sever cez barbarské územia až k Baltu.[3]

Nemožno opomenúť, že pôvodný názov rímskeho kastela v Iži nie je dodnes známy. Neozrejmil ho ani dlhodobý vedecký záujem o túto lokalitu, ktorý sa zameral na dostupné diela antických autorov a početné epigrafické pramene. Napriek tomu, v staršej historickej i archeologickej spisbe sa stretávame s jeho stotožnením s názvom Kelemantia (tiež Celemantia/Kelamantia/Celamantia).[4] Autori sa pri identifikácii opierali o údaje starovekého geografa Klaudia Ptolemaia, podľa ktorých sa oproti Brigetiu, na ľavom brehu Dunaja nachádzalo miesto s týmto názvom.[5] Doterajšie výsledky archeologického bádania však tento predpoklad nepotvrdili, keďže najstaršie rímske opevnenie v tejto polohe (drevozemný tábor) v dobe Klaudia Ptolemaia ešte neexistovalo.[6]

3 *Wielowiejski 1970, 211–212; Wielowiejski 1996*, 57–59, 61.

4 Napr. *Kurucz 1914*, 29–30; *Barkóczi 1951*, 17; *Mócsy 1962*, 641; *Svoboda 1962*, 400–401, 420.

5 *Geógrafiké hyfégésis* II, 11, § 30; 14, § 3.

6 Pozri nižšie. Najnovšie archeologické výskumy dovolili predložiť hypotézu, že názvom Kelemantia mohli Rimania označiť germánsku (trhovú?) osadu v katastri neďalekej obce Chotín (okr. Komárno), ležiacej severne od kastela v Iži (*Rajtár – Kolníková – Kuzmová 1997*, 187).

Súčasné poznatky o stavebno-historickom vývoji rímskeho kastela v Iži sú výsledkom viacerých archeologických výskumov, ktoré sa v jeho areáli i blízkom okolí uskutočnili počas uplynulých viac ako 100 rokov. O prvé rozsiahle vykopávky a zostavenie pôdorysného plánu kastela sa už začiatkom 20. storočia (1906–1909, 1912–1913) zaslúžil J. Tóth-Kurucz – archeológ-amatér, rodák z Iže. Jeho zistenia sa stali cenným podkladom pre ďalšie bádanie – teoretický i terénny výskum nasledujúcich generácií profesionálnych archeológov. V medzivojnovom období (1932) zaujal areál kastela pražského archeológa J. Böhma, ktorý sa sústredil na výskum priekopového systému v jeho severozápadnej časti. Rozsiahlejší archeologický výskum sa lokality dotkol až po 2. svetovej vojne (1955–1956), za spolupráce pražského a nitrianskeho archeologického ústavu. Uskutočnil sa v jej severovýchodnej časti pod vedením B. Svobodu, ktorý na základe svojich zistení, aktuálneho stavu bádania v tejto problematike a historických súvislostí stanovil hlavné vývojové etapy kastela. Na jeho terénne práce nadviazala M. Schmiedlová odkryvom severozápadného nárožia počas jednej výskumnej sezóny (1957). Od roku 1978 realizuje komplexný výskum náleziska Archeologický ústav SAV v Nitre (J. Rajtár, K. Kuzmová), ktorý začal v súvislosti s výstavbou Sústavy vodných diel na Dunaji Gabčíkovo – Nagymaros ako záchranný výskum a prerástol do dlhodobého systematického výskumu. Pri jeho realizácii sa okrem tradičných deštruktívnych metód využívali aj efektívne nedeštruktívne metódy (najmä terénna, letecká a geofyzikálna prospekcia) a široká multidisciplinárna spolupráca. Výskum sa sústredil najmä na opevnenie kastela (severná a južná časť), na jeho vnútornú zástavbu (južná časť) a bezprostredné predpolie.[7] Nálezové situácie, ktoré boli predmetom výskumu, boli mimoriadne zložité. Komplikovali ich nielen pôvodné rímske prestavby a stavebné úpravy, ale aj neskoršia ťažba kameňa na stavebné účely a početné novoveké zásahy a úpravy terénu (napr. pri výstavbe vojenského cvičiska a poľnohospodárskych prácach). Napriek tomu, výskum priniesol mnohé nové zistenia, ktoré zásadne zmenili predchádzajúce poznatky o stavebno-historickom vývoji a pozícii tohto vojenského opevnenia na hraniciach severnej Panónie. Na ich základe možno vyčleniť dve hlavné, chronologicky následné stavebné fázy pevnosti, ktoré predstavuje drevozemný tábor a kamenný kastel.

Drevozemný tábor

Najstaršie archeologicky doložené opevnenie postavili Rimania na tomto mieste drevozemnou technikou. Predpokladá sa, že malo kosodĺžnikový pôdorys, prispôsobený toku hraničnej rieky, a zaoblené nárožia. Jeho plocha sa odhaduje na viac ako 3 ha. Z fortifikácie drevozemného tábora sú známe iba dve paralelné hrotité priekopy, ktoré boli súčasťou severného frontu opevnenia. Pozostatky predpokladanej drevozemnej hradby alebo drevenej palisády sa doteraz nenašli.

7 Súhrnne s ďalšou literatúrou *Kuzmová – Rajtár 2010*, 11–14.

Z vnútornej zástavby sa zachovali časti jedenástich kasárenských budov (barakov) v južnej časti tábora, ktoré slúžili ako ubikácie pre príslušníkov miestnej vojenskej posádky.[8] Boli to rozmerné stavby postavené z nepálených tehál (44-48 x 11-12 m), ich kosodĺžnikový pôdorys bol zrejme podriadený celkovému pôdorysu tábora. Počas archeologického výskumu sa odkryli viaceré stavebno-technické detaily, ktoré si zasluhujú osobitnú pozornosť.

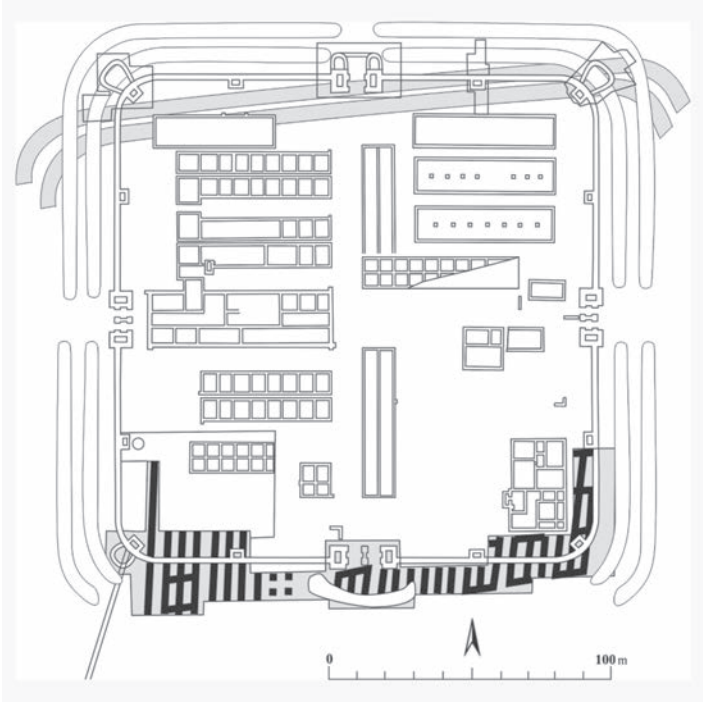

Iža, okr. Komárno - pôdorys kamenného kastela a odkrytých častí drevozemného tábora (podfarbené šedou). Zdroj: archív autorky

Podľa nich mali baraky dvojtraktovú dispozíciu, pričom každý trakt bol členený na tri približne rovnaké miestnosti (12,5 x 4,5 m).[9] Ich múry o hrúbke 100-125 cm nemali základy, boli postavené priamo na pôvodnej úrovni terénu. Tvorili ich tri až štyri rady nepálených tehál, uložených v horizontálnych riadkoch a spájaných blatovou maltou. Podlahu interiérov tvorila vrstva udupanej hliny, niekde aj dlažba z nepálených tehál v pieskovom lôžku.[10] Na základe absencie

8 Pri predpoklade, že radová zástavba bola symetrická, mohol byť pôvodný počet barakov 12.

9 V niektorých prípadoch sa zistili aj stopy po ďalších priečkach ľahšej konštrukcie.

10 Dlažba tohto druhu sa vyskytovala aj v exteriéri, pozdĺž vonkajších múrov barakov.

pálenej strešnej krytiny a získaných archeobotanických nálezov je pravdepodobné, že strecha bola pokrytá rákosím. Pozdĺž vonkajších múrov týchto stavieb boli vyhĺbené žľaby na odvádzanie dažďovej vody zo striech, ústiace do zberných kanálov. Kasárenské stavby boli usporiadané do ulíc paralelne vedľa seba v pravidelných odstupoch 4-4,5 m. Medzi šiestou a siedmou stavbou sa nachádzal širší priestor so stopami nedláždenej, hlinenej cesty vedúcej od Dunaja do tábora, pričom sa zvyšky vstupnej brány nezistili.[11]

Odkryté nálezy a nálezové situácie so stopami po rozsiahlom požiari dokladajú, že drevozemný tábor zanikol násilným spôsobom. V interiéri i exteriéri barakov sa nachádzali na mieste ponechané, rozbité i celé keramické a sklenené nádoby, súčasti odevu a obuvi, vojenského výstroja a výzbroje (hroty šípov a kopijí, fragmenty pancierov, kovania štítov, obloženia lukov), ale aj zvieracie kosti a zuhoľnatené rastlinné zvyšky. Z hľadiska časového zaradenia sú dôležité najmä chronologicky citlivé predmety, akými sú mince, spínadlá odevu – spony a luxusná stolová keramika – terra sigillata, importovaná zo západorímskych provincií.

Datovanie tábora sa opiera predovšetkým o nálezy mincí, väčšinou razby cisára Marka Aurelia (161–180) z obdobia markomanských vojen.[12] Pri zohľadnení známych historických faktov je pravdepodobné, že drevozemný tábor v Iži vznikol počas týchto vojnových udalostí, najskôr po uzavretí dočasného mieru v roku 175. Jeho zánik možno spájať s nečakaným germánskym útokom a datovať do roku 179. Na základe zastúpených zbraní možno predpokladať, že posádka pozostávala z jazdeckých oddielov lukostrelcov. Avšak názov, zloženie ani veľkosť tejto jednotky zatiaľ nie sú známe.[13]

Z obdobia markomanských vojen a existencie drevozemnej pevnosti v predpolí Brigetia sú známe aj rímske poľné tábory objavené pri leteckom prieskume a neskôr overené archeologickým prieskumom a výskumom. Boli to fortifikácie obohnané jednou hrotitou priekopou, ohraničujúcou obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými nárožiami. Vo výplni jednej z nich sa našiel denár Commoda razený pre jeho manželku Crispinu v rokoch 178–180. K piatim už známym poľným táborom situovaným západne od drevozemného tábora pribudlo v ostatnom období ďalších šesť východne od neho.[14] Podľa zistených pôdorysov rôznych rozmerov ich možno charakterizovať ako dočasné, krátkodobé tábory viacerých vojenských jednotiek (*cohors miliaria, cohors/ala quingenaria, ala miliaria/vexillatio*), ktoré Rimania sústredili v rovnakom čase na ľavom brehu Dunaja, zrejme pred ďalším ťažením proti Kvádom.[15]

11 *Kuzmová – Rajtár 1986a; Kuzmová – Rajtár 1993.*

12 Osobitne dôležité sú spomedzi nich posledné dve, razené v období od decembra r. 178 do jari r. 179.

13 *Rajtár 1992; Rajtár 1996*, 83–95; *Kuzmová 1997; Hajnalová – Rajtár 2009,* 195–203.

14 Za informáciu ďakujem PhDr. J. Rajtárovi, CSc. (Archeologický ústav SAV).

15 *Rajtár 1992*, 151; *Rajtár 1996*, 83–95; *Rajtár 1997*, 474; *Hüssen – Rajtár 1994*, 219.

Kamenný kastel

Na mieste drevozemného, germánskym útokom poškodeného, resp. zničeného tábora začali Rimania stavať kamenný kastel pravdepodobne krátko po ukončení markomanských vojen (po r. 180). Presné údaje o jeho vzniku však nie sú k dispozícii. Na rozdiel od predchádzajúcej pevnosti, pôdorys novej kamennej fortifikácie mal tvar pravidelného štvorca so zaoblenými nárožiami (vnútorné rozmery: 172 x 172 m) a orientáciu podľa svetových strán. Pôvodná výška 2 m širokej hradby sa odhaduje na 4–5 m. V strede každej zo štyroch strán opevnenia kastela stáli dvojvežové vstupné brány. Výskumom odkrytá južná brána (*porta decumana*) mala dvojpriechodovú, severná brána (*porta praetoria*), obrátená smerom do nepriateľského územia, jednopriechodovú dispozíciu.[16] Ich veže mierne vystupovali z línie pevnostného múru. Veže na nárožiach a ďalšie medzi bránami a nárožiami (tzv. medziveže) boli k pevnostnému múru pristavané z vnútornej strany. Vnútorná štruktúra kastela je známa hlavne zo starších výskumov. V zásade zodpovedala štandardným rímskym táborom, t.j. jej podstatnú časť tvorili kasárenské baraky, pričom nechýbali ani stajne a sklady usporiadané do ulicového systému. Na rozdiel od iných pevností tohto druhu, štábna budova tu nemala centrálne postavenie, ale stála pri západnej bráne kastela. Budova kúpeľov bola umiestnená v jeho juhovýchodnej časti. Kastel bol obohnaný spočiatku dvoma, neskôr až piatimi hrotitými priekopami.[17]

Z vnútornej zástavby sa počas novších výskumov odkryla časť dovtedy neznámej kasárenskej stavby v juhozápadnej časti kastela, datovaná na koniec 2. až do prvej polovice 3. storočia. Jej základy tvorila podmurovka z nasucho kladených lomových kameňov. Na základe pôdorysu ide o štandardný typ stavby, ktorá pozostávala z dvoch radov miestností (*contubernia*) a jej steny mohli byť postavené z dreva alebo hrázdenou technikou (tzv. Fachwerk), s použitím drevenej konštrukcie, hliny, príp. nepálených tehál. Jej pravdepodobný zánik požiarom okolo polovice 3. storočia mohol súvisieť s historicky známymi nájazdmi Germánov na dunajskú hranicu za vlády cisára Galliena (253–268), počas ktorých mohlo dôjsť aj k poškodeniu kastela v predpolí Brigetia. Na svojom význame táto pevnosť zrejme nestratila ani v nasledujúcom období, hoci stopy po stavebnej činnosti z druhej polovice 3. storočia sa doteraz nepodarilo doložiť.

Z juhozápadnej časti kastela sú známe aj stavebné objekty, ktoré boli pre život miestnej vojenskej posádky nevyhnutné. Patria k nim dve chlebové pece s klenbou z nepálených tehál, pravdepodobne z počiatočnej fázy kamenného kastela, a štyri studne z 3. a 4. storočia. Šachta jednej zo studní bola vymurovaná, kým šachty ostatných boli spevnené sekundárne využitými drevenými sudmi.

16 Podľa J. Tótha-Kurucza bol vstupný priestor západnej i východnej brány (porta principalis sinistra et dextra) rozdelený nosným stredovým pilierom na dva priechody (*Kurucz 1914*), novšie nebol ich priestor skúmaný.

17 Súhrnne *Kuzmová – Rajtár 2010*, 16.

Plošným výskumom tejto plochy sa podarilo objaviť a odkryť aj rozsiahly zemník – exploatačnú jamu zo 4. storočia, ktorej vyhĺbenie vo vnútornom areáli kastela je neobvyklým javom.[18]

V ostatných rokoch sa systematicky skúmal aj priestor kúpeľov v juhovýchodnej časti kastela, ktorý už začiatkom 20. storočia zaujal J. Tótha-Kurucza. Vďaka značným rozmerom tejto stavby a zložitým nálezovým situáciám jej výskum ešte nebol ukončený.[19]

Medzi mimoriadne dôležité zistenia archeologického výskumu patria jednoznačne rozsiahle prestavby fortifikácie, charakteristické pre vojenskú architektúru 4. storočia. Týkali sa najmä severnej brány a troch nároží kastela. K pôvodným vežiam severnej brány najskôr pristavali bastiónovité veže podkovovitého pôdorysu. Pravdepodobne v rovnakom období boli k obom severným nárožiam dostavané bastiónovité veže vejárovitého pôdorysu. Na rozdiel od nich sa na juhozápadnom nároží odkryla prístavba polkruhovitého pôdorysu. V prípade juhovýchodného nárožia nebola doložená žiadna neskororímska prístavba, obranyschopnosť tohto priestoru zvýšili Rimania tzv. vlčími jamami (*lilia*), vyhĺbenými medzi pevnostným múrom a prvou priekopou.

Juhovýchodné nárožie kamenného kastela v Iži počas výskumu. Foto: J. Rajtár

18 *Kuzmová 2004; Kuzmová – Rajtár 2010*, 13.

19 *Benková – Gere – Rajtár 2017*.

Uvedené prestavby fortifikačného systému majú svoje paralely na viacerých táboroch v Panónii, Noriku, Récii a Dácii a datujú sa do konštantínovského obdobia.

Posledná rímska stavebná činnosť v areáli kastela spadá do obdobia vlády Valentiniana I. (364–375), kedy bol priechod severnej brány zamurovaný. Brána touto zásadnou stavebnou úpravou stratila svoju pôvodnú funkciu a zmenila sa na mohutný obranný bastión.[20] Pri južnej bráne kastela sa nezistili žiadne prístavby z tohto obdobia, ale zrejme vtedy boli priechody brány vydláždené kamennými platňami a pred vchodom vyhĺbená obranná priekopa, ktorú možno spájať so záverečnou fázou existencie kastela.[21] Do obdobia vlády Valentiniana I. možno datovať aj dočasné opevnenie, ktorého hrotitá priekopa sa odkryla v severozápadnom predpolí kastela. Súvisí zrejme s poslednou vojenskou výpravou, ktorú rímske vojská stacionované na severných hraniciach Panónie podnikli proti Kvádom sídliacim na území dnešného juhozápadného Slovenska.

Napriek dlhoročným výskumom zostáva naďalej otvorená otázka, ako a kedy došlo k zániku, resp. definitívnemu opusteniu tohto kastela Rimanmi. Svoju významnú vojensko-strategickú pozíciu si zrejme udržal až do konca vlády cisára Valentiniana I., ktorý zomrel v protiľahlom Brigetiu pri mierových rokovaniach s Kvádmi (r. 375). Ďalší vývoj na hraniciach Panónie nesporne ovplyvnila aj jedna z kľúčových dejinných udalostí, a to bitka pri Hadrianopole (r. 378), v ktorej rímske vojská utrpeli zdrvujúcu porážku. Táto skutočnosť, sprevádzaná všeobecným oslabením rímskej armády a krízou rozľahlého impéria, urýchlila prienik barbarských kmeňov na Rimanmi obsadené územia. Je pravdepodobné, že v tom období došlo aj k zničeniu alebo opusteniu rímskeho kastela v Iži. V dôležitom písomnom prameni – v neskoroantickom súpise *Notitia Dignitatum* – nie je uvedený. Archeologické výskumy zároveň dokladajú, že v nasledujúcom období, t.j. v prvej tretine 5. storočia, jeho areál a blízke okolie osídlili skupiny pôvodného i prisťahovaného germánskeho obyvateľstva, s predpokladanou gótskou, alanskou a hunskou zložkou.

Pamiatková ochrana a prezentácia kastela

Rímsky kastel v Iži ako významné archeologické nálezisko bol evidovaný v zozname kultúrnych pamiatok už od roku 1957. Dôležitým medzníkom v jeho pamiatkovej ochrane sa stal rok 1991, kedy bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Tento krok bol významným podnetom aj pre ďalší archeologický výskum a aktivity v oblasti pamiatkovej starostlivosti a prezentácie pamiatky širokej verejnosti. Jedným zo zásadných krokov bolo vytvorenie koncepcie

20 Súhrnne k prestavbám opevnenia kastela pozri *Kuzmová – Rajtár 1986b*.

21 *Kuzmová – Rajtár 1990, 54–55*.

a postupné budovanie múzea v prírode.[22] Jeho základnou súčasťou sa stala náznaková rekonštrukcia južného pevnostného múru s nárožnými vežami a medzivežami, vrátane obrysovej konštrukcie južnej brány, a informačný systém, ktorý pozostával z tabúl so štvorjazyčnými textami, grafickými ilustráciami a rekonštrukciami odkrytých architektúr. Pôdorysy niektorých z nich (severnej brány, severozápadnej nárožnej veže a časť kasárenskej budovy) boli predbežne vyložené lomovým kameňom.

Areál rímskeho kastela sa v uplynulom období stal dejiskom mnohých podujatí a návštev odbornej i laickej verejnosti. Spomedzi nich treba vyzdvihnúť viaceré medzinárodné konferencie, ktorých účastníci navštívili túto lokalitu (napr. Laugaricio – r. 1979; 14. a 19. medzinárodný limeskongres – r. 1986 a 2003; 12. medzinárodný kongres Únie vied prehistorických a protohistorických – r. 1991).

Výsledky výskumu boli prezentované aj prostredníctvom mnohých výstav (napr. v Podunajskom múzeu v Komárne, na Obecnom úrade a v Rímskom a národopisnom múzeu Kelemantia v Iži, v Tekovskom múzeu v Leviciach). Nálezy z areálu kastela boli aj súčasťou viacerých zahraničných výstav. Začiatkom tohto storočia (2002–2004, 2007 a 2008) Archeologický ústav SAV a Trnavská univerzita v Trnave v spolupráci s partnerskými inštitúciami z krajín V4 organizovali na lokalite s finančnou podporou Medzinárodného višegrádskeho fondu medzinárodné letné školy pre študentov archeológie, na ktorých vykonávali odbornú prax a absolvovali bohatý sprievodný program. Rímsky kastel v Iži a výsledky jeho bádania boli a sú naďalej prezentované prostredníctvom prednášok, publikácií a elektronických médií určených pre odbornú a laickú verejnosť doma i v zahraničí.

Dlhoročný terénny výskum v areáli kastela i v jeho bezprostrednom predpolí priniesol množstvo nových nálezov – hnuteľných archeologických pamiatok. Z nich najpočetnejšie sú fragmenty keramických nádob, najmä panónskych výrobkov, ale aj hrnčiarskeho tovaru importovaného zo vzdialených provincií. Okrem nich sa tu našli aj predmety rôznej funkcie – zbrane, súčasti odevu, obuvi a vojenského výstroja, mince, ozdoby i šperky, nástroje a náradie, zhotovené z rôznych kovov (najmä železa a bronzu), skla, kosti a parohoviny, ale aj kamenné architektonické články, tehliarske výrobky a mnohé ďalšie. Náročnosť spracovania tohto rozsiahleho nálezového fondu si vyžaduje dlhodobú tímovú spoluprácu, do ktorej sa v ostatných rokoch zapája aj najmladšia generácia archeológov. Vybrané skupiny predmetov a súvisiaca problematika sa preto stali témou viacerých záverečných a kvalifikačných prác, ktoré boli úspešne obhájené na Trnavskej univerzite v Trnave, na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a Univerzite Komenského v Bratislave. Ich rukopisy sú vhodným podkladovým materiálom pre publikácie, ktoré sa plánujú postupne vydávať v podobe vedeckých monografií pre domácich i zahraničných záujemcov.

22 *Rajtár 1990.*

Výber rekonštruovanej panónskej keramiky z areálu rímskeho kastela v Iži. Foto: archív AÚ SAV

Použitá literatúra

Barkóczi 1951 – L. Barkóczi: Brigetio. Diss. Pann. II, 22. Budapest 1951.

Benková – Gere – Rajtár 2017 – M. Benková – M. Gere – J. Rajtár: Výskum rímskeho kastela v Iži. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 2012, 2017, 41–42.

Bouzek – Ondřejová 1990 – J. Bouzek – I. Ondřejová: Třetí zóna mezi Římem a barbarikem při noricko-panonském limitu. Archeologické rozhledy 42, 1990, 22–35.

Hajnalová – Rajtár 2009 – M. Hajnalová – J. Rajtár: Supply and subsistence: the Roman fort at Iža. In: The Army and Frontiers Rome. Papers offered to David J. Breeze on the Occasion of sixty-fifth birthday and his retirement from Historic Scotland. Portsmouth, Rhode Island, 2009, 194–207.

Hüssen – Rajtár 1994 – C.-M. Hüssen – J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 217–232.

Kurucz 1914 – J. Kurucz: Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján. Komárom 1914.

Kuzmová 1997 – K. Kuzmová: Pottery from the earth-and-timber fort at Iža, bridgehead of Brigetio. RCRF Acta 35, 1997, 45–49.

Kuzmová 2004 – K. Kuzmová: Zur Bauweise der römischen Militär-Backöfen aus Iža. Študijné zvesti AÚ SAV 36, 2004, 281–289.

Kuzmová – Rajtár 1986a – K. Kuzmová – J. Rajtár: Anfänge des Römerlagers in Iža. Archeologické rozhledy 38, 1986, 358–377, 459–462.

Kuzmová – Rajtár 1986b – K. Kuzmová – J. Rajtár: Bisherige Erkenntnisse zur Befestigung des Römerkastells in Iža. Slovenská archeológia 34, 1986, 185–222.

Kuzmová – Rajtár 1990 – K. Kuzmová – J. Rajtár: 10 Jahre der archäologischen Ausgrabungen in Iža. In: Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabung beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo - Nagymaros. Nitra 1988, 51–60.

Kuzmová – Rajtár 1993 – K. Kuzmová – J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager in Iža und seine Bautechnik. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 3. Bratislava 1993, 331–337.

Kuzmová – Rajtár 2010 – K. Kuzmová – J. Rajtár: Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. In: K. Kuzmová – J. Rajtár: Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978-2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu. Nitra 2010.

Mócsy 1962 – A. Mócsy: Pannonia. In: Pauly's Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Suppl. IX. Stuttgart 1962, 515–776.

Rajtár 1990 – J. Rajtár: Koncepcia pamiatkovej úpravy rímskeho kastela v Iži. Študijné zvesti AÚ SAV 26, 1990, 353–357.

Rajtár 1992 – J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 149–170.

Rajtár 1996 – J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. Journal of Roman Military Equipment, Vol. 5, 1994. Oxford 1996, 83–95.

Rajtár 1997 – J. Rajtár: Temporäre römische Militärlager in der Slowakei. In: Roman Frontier Studies 1995, Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies, Oxbow Monograph 91. Oxford 1997, 473–477.

Rajtár – Kolníková – Kuzmová 1997 – J. Rajtár – E. Kolníková – K. Kuzmová: K osídleniu Chotína v dobe rímskej. In: Studia historica Nitriensia 21, Supplementum 2017, 173–193.

Svoboda 1962 – B. Svoboda: K dějinám římského kastelu na Leányváru u Iže, okres Komárno. Slovenská archeológia 10, 1962, 397–424.

Wielowiejski 1970 – J. Wielowiejski: Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

Wielowiejski 1996 – J. Wielowiejski: Der Forschungsstand über den Hauptweg der Bernsteinstrasse. In: Kontakte längs der Bernsteinstraβe (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Kraków 1996, 57–62.

doc. PhDr. Vladimír Varsik, CSc.
Archeologický ústav SAV v Nitre

Na severnom brehu Dunaja Rímske stavby pre germánsku nobilitu v období neskorej antiky[1]

Územie severne od stredného Dunaja a v rámci neho aj západné Slovensko zaujalo v dobe rímskej výnimočné postavenie v rámci rozľahlého územia tzv. Veľkej Germánie[2]. Za túto výnimočnosť vďačí mimoriadne intenzívnym kontaktom s rímskym svetom, s ktorým na juhu – teda na Dunaji – susedilo. V snahe vyjadriť toto špecifické postavenie používajú bádatelia pojmy ako „tretia zóna" (*Bouzek/ Ondřejová 1990*) alebo „most" (*Kolník 2004*) prepájajúci rímske provincie so svetom Germánov. Jedným z fenoménov, ktoré sa v porovnateľnej podobe, množstve a kvalite nevyskytujú nikde inde v barbarskej Germánii, sú rímske kamenné stavby. Tieto slúžili rôznemu poslaniu a vyskytovali sa v rôznych etapách od 1. storočia pred Kr. až po začiatok doby sťahovania národov. V mojom príspevku bude reč o neskoroantických stavbách zo 4. storočia. Okrem bratislavského Devína, kde vzhľadom na neskoršiu stredovekú a novovekú zástavbu situácia v 4. storočí nie je celkom prehľadná, patria do tohto obdobia dve slovenské náleziská – Milanovce/ Veľký Kýr v Ponitrí a Cífer-Pác južne od Trnavy. Do tejto skupiny patrí aj Oberleiserberg, ktorý sa ale nachádza na dolnorakúskom území.

Stavbu v Milanovciach/Veľkom Kýri (okr. Nové Zámky)[3] preskúmal v rokoch 1956 a 1957 Titus Kolník. Nálezisko sa nachádza na južnom konci obce a na pravom brehu rieky Nitry. T. Kolník odkryl základy pomerne rozsiahlej štvoruholníkovej stavby s rozmermi 30 x 21 m. Podľa jeho názoru mala budova centrálny obdĺžnikový dvor, okolo ktorého dva múry vymedzovali obežný koridor (*Kolník 1959; Kolník 1986*, 411-413). Ten mohol byť ľahšími (drevenými?) nezachovanými priečkami rozdelený na menšie obytné miestnosti. Základy boli široké 120-125 cm, čím hrúbka múrov zodpovedala zhruba štyrom rímskym stopám. Pre interpretáciu vzhľadu a funkcie stavby je dôležité pozorovanie,

1 Tento príspevok vznikol v rámci projektu Vega č. 1/0243/17 a APVV-14-0842.

2 *Germania magna* – pojem zaviedol grécky píšuci geograf Klaudios Ptolemaios v 2. storočí.

3 V čase výskumu v 50. rokoch minulého storočia úradný názov obce znel Milanovce a pod týmto menom lokalita vošla do domácej i zahraničnej odbornej literatúry. V roku 1991 sa ale obec vrátila k pôvodnému názvu Veľký Kýr. Aby nedošlo k nedorozumeniam, uvádzam radšej oba názvy.

že základy vnútorného štvoruholníka siahali o 20 až 30 cm hlbšie než základy vonkajších múrov. Možno sa preto domnievať, že boli predurčené uniesť väčšiu záťaž. V strednej časti objektu sa v hĺbke 40 až 50 cm od dnešného povrchu zachovali zvyšky dlážky – podľa T. Kolníka nekvalitné *pavimentum* hrubé 2-3 cm. Približne 4 metre západne od stavby, paralelne s jej dlhšou západnou stenou bol zistený základový žľab ohrady, ktorá obkolesovala nielen samotnú stavbu, ale podstatne rozsiahlejší areál. Zistené bolo jedno (JZ) pravouhlé nárožie ohrady, ktorej dĺžka na západnej strane dosahovala minimálne 85 metrov. Počas výskumu sa nepodarilo určiť charakter a konštrukciu ohrady, T. Kolník predpokladal, že to bola drevo-hlinitá konštrukcia zostavená z drevených kolov, dosák a hliny (*Kolník 1986*, 412, Abb. 2). Ohrada svedčí o tom, že v Milanovciach/Veľkom Kýri stál v neskorej antike väčší ohradený dvorec, z ktorého - vzhľadom na okolitú zástavbu súčasnej obce - sa podarilo preskúmať len časť s hlavnou obytnou stavbou. Táto bola orientovaná – podobne ako ešte uvidíme aj v Cíferi-Páci – chrbtom k ohrade a priečelím smerom do otvoreného nádvoria predpokladaného dvorca.

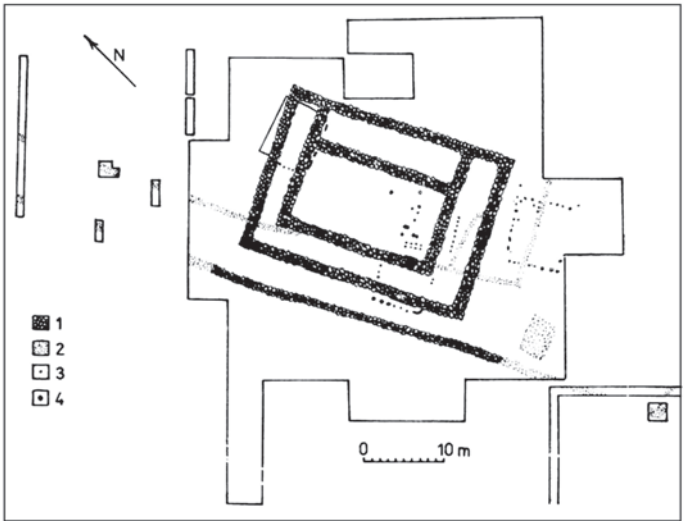

Milanovce/Veľký Kýr. Plán výskumu T. Kolníka. 1 – negatívy základov kamennej stavby; 2 – pôdorysy drevozemných stavieb a konštrukcií; 3-4 – stĺpové jamy (podľa Kolník 1986, Abb. 2).

Okrem ohrady a stavby boli preskúmané ďalšie objekty. Súdobá s kamennou stavbou by mohla byť vápenná jama (rozmery 5 x 3 m), evidentne staršie sú však drevené alebo drevo-hlinité stavebné štruktúry. Ide o pozostatky dlhého zalomeného líniového žľabu – možno staršia ohrada – a spolu päť štvoruholníkových drevených budov s rozmermi 6 x 6 až 8 x 7 m. Ich základy a steny vyznačovali stĺpové jamy (štyri prípady) alebo stĺpové jamy v kombinácii so základovým žľabom (*Kolník 1986*, 413, Abb. 2). Tieto drevené štruktúry

sa navzájom prekrývali, čo svedčí o tom, že tu musíme počítať s aspoň dvoma stavebnými etapami pred výstavbou kamennej rezidencie.

Vráťme sa ale k hlavnej stavbe s kamenným základom. Stavebný materiál, technika výstavby i pôdorys svedčia o tom, že paralely sa sotva nájdu v germánskej Európe severne od Dunaja, hľadať ich treba vo svete rímskych provincií južne od rieky. Kamenné štvoruholníkové domy s veľkým centrálnym priestorom a menšími miestnosťami po jeho obvode sa skutočne pomerne často objavujú v rímskych vidieckych majeroch (*villae rusticae*) ako hlavná obytná budova majiteľa alebo správcu danej vily. Rímsko-provinciálne bádanie diskutuje nielen o tom, či hlavný priestor v centre stavby predstavoval otvorené nádvorie (ako to predpokladal v Milanovciach/Veľkom Kýri T. Kolník), ale aj či to bola prestrešená ústredná sála s reprezentačnou funkciou. Zástancovia druhej alternatívy argumentujú horšími klimatickými pomermi v rímskych provinciách severne od Álp v porovnaní s Itáliou.

Pokiaľ ale platí vyššie uvedený predpoklad, že budova v Milanovciach/Veľkom Kýri bola chrbtom otočená k nádvoriu a priečelím (smerom na východ) do predpokladaného dvorca, potom si toto priečelie zaslúži väčšiu pozornosť. Dalo by sa totiž rekonštruovať aj do podoby dvoch bočných výbežkov – nárožných rizalitov – prepojených chodbou. Nárožné rizality sú síce previazané súvislým múrom, ten ale mohol predstavovať len podporu pre stĺporadie – portikus. Takouto chodbou (verandou) s portikom sa budova otvárala do nádvoria. Možno

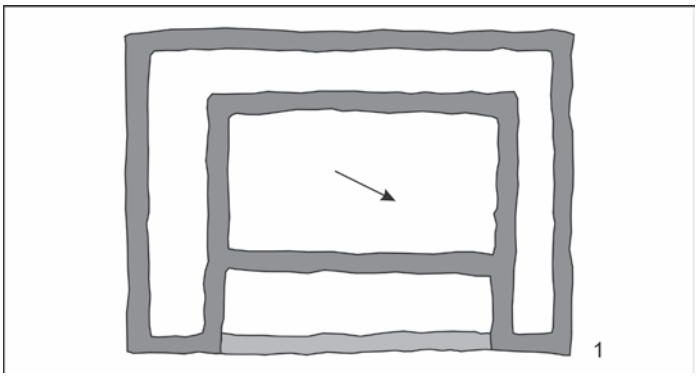

Stavba v Milanovciach/Veľkom Kýri prekreslená do podoby budovy s nárožnými rizalitmi. Zdroj: archív autora

oprávnene predpokladať, že obytná stavba v Milanovciach/Veľkom Kýri mala zastrešenú centrálnu sálu, ktorej strecha siahala vyššie ako strecha obežného koridoru. Preto sa prihovára už zmienená väčšia hĺbka vnútorných základov. Z troch strán boli v chodbách zoradené menšie miestnosti, ktorých priečky sa nezachovali. Na štvrtej strane – smerom do nádvoria – bola chodba so stĺporadím (portikom).

Fasáda s nárožnými rizalitmi a s portikom sú typickým znakom obytných stavieb majiteľov víl na rímskom vidieku od polovice 1. až po 4. storočie (*Heimberg 2005*, 91-104). Poznáme ich aj z Panónie (*Bíró 1974*, 45, Fig. 22), ako honosného reprezentanta možno uviesť luxusnú vilu Bruckneudorf neďaleko Neziderského jazera v zázemí Carnunta (*Zabehlicky 2011*, 89, 91, Abb. 1). Stavba s nárožnými rizalitmi mohla nájsť aj iné funkčné uplatnenie – napríklad ako cestná stanica na Jantárovej ceste (Nemecsó, Sorokpolány – *Groh/Sedlmayer/Zalka 2013*, 138-141). Rezidencia v Milanovciach/Veľkom Kýri je dokladom toho, že práve tento typ stavby, tak charakteristický pre civilné prostredie rímskeho vidieka, bol „importovaný" do barbarika a poslúžil ako architektonická predloha pre sídlo miestneho kvádskeho veľmoža.

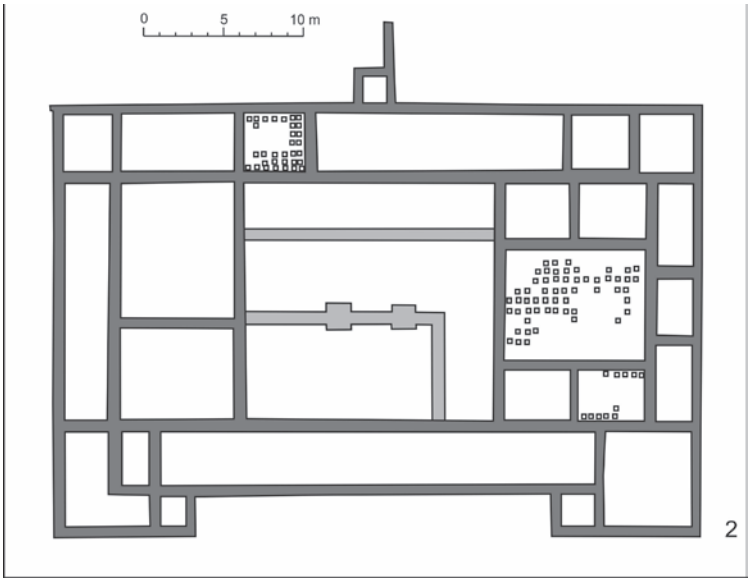

Hlavná budova rímskej vily v Bruckneudorfe v dnešnom Rakúsku predstavuje stavbu s nárožnými rizalitmi (podľa Zabehlicky 2011, Abb. 1, prekreslené autorom).

Archeológia doby rímskej disponuje špecifickou skupinou prameňov, ktorú predstavujú kolkované tehly. Tieto kolky sú značkami producentov, ktorí signovali svoje výrobky. Kolkované tehly môžu napomôcť pri datovaní danej stavby, ale zároveň aj informujú o pôvode stavebného materiálu. Nemuselo to byť pravidlom, ale producent a dodávateľ stavebného materiálu sa často pokladá aj za staviteľa, resp. realizátora stavby. Súbor kolkovaných tehál (spolu 221 exemplárov) z Milanoviec/Veľkého Kýru je špecifický svojou rozmanitosťou. Vyskytujú sa tu kolky rôznorodých výrobcov a T. Kolník vyslovil domnienku, že na stavbu nedodávali len nové tehly, ale že sa priniesli aj použiteľné tehly, získané

pri rozoberaní nejakej staršej rímskej budovy. Napriek tejto rozmanitosti možno konštatovať, že absolútnu prevahu má produkcia vojenských jednotiek a medzi nimi predovšetkým 14. légie (z 221 všetkých kolkov patrí 14. légii 144 kolkov) z Carnunta (*Kolník 1997*, 419, tab. 6.4).

Germánsku rezidenciu v Milanovciach/Veľkom Kýri T. Kolník datoval – opäť predovšetkým na základe kolkovaných tehál – do obdobia vlády cisára Valentiniana (364-375), resp. do záveru doby rímskej (*Kolník 1986*, 414, 415). Na viacerých miestach zdôrazňovaná prítomnosť keramiky s vlešťovanou výzdobou z „hunského" obdobia (*Kolník 1959*, 38-39; *Kolník 1986*, 414) svedčí o prítomnosti miestnej spoločenskej elity aj na začiatku doby sťahovania národov. Na otázku ako hlboko do 5. storočia mohla byť rezidencia obývaná, môže zodpovedať len dôkladná analýza tejto keramiky.

Archeologické nálezisko v Číferi-Páci (okr. Trnava) sa nachádza pri starom mlyne na pravom brehu potoka Gidra. Objavil ho v roku 1965 externý spolupracovník Archeologického ústavu SAV Viliam Kráľovič z Križovian nad Dudváhom[4]. Pri terénnom prieskume zistil dve koncentrácie nálezov a rímskych stavebných zvyškov (zlomky tehál, lomového kameňa a hrudky malty) v rámci väčšej plochy germánskej osady. Neskôr sa ukázalo, že spomínané koncentrácie stavebnej deštrukcie zodpovedajú dvom stavbám s murovanými základmi. Terénny archeologický odkryv viedol T. Kolník v rokoch 1969 až 1980 (*Kolník 1986*, 415-420; *Varsik/Kolník 2014*). Jeho výsledky ukázali, že na pravom brehu potoka sa najneskôr od 2. storočia rozkladala rozsiahla germánska (kvádska) osada. Na jej južnom okraji si v 4. storočí miestny veľmož dal postaviť rezidenciu. Práve na tento jedinečný architektonický komplex bol zameraný výskum T. Kolníka.

Štvoruholníkový dvorec s rozmermi približne 63 x 71 metrov bol obkolesený drevenou ohradou. Vnútri stála hlavná obytná budova (stavba I) s kamennými základmi a ďalšie priestranné drevené stavby. Všetky budovy boli usporiadané zvnútra pozdĺž ohrady tak, aby uprostred zostalo voľné priestranstvo. Takéto urbanistické riešenie pripomína pôdorys rímskych poľnohospodárskych usadlostí, ktoré rímsko-provinciálne bádanie označuje termínom *villa rustica*. Jednotlivé stavby sa navzájom prekrývali, čo svedčí o troch stavebných etapách sídla, keď niektoré novšie budovy nahradili tie staršie. Celková koncepcia s voľným nádvorím však zostala nezmenená. Na základe nálezov sa možno domnievať, že všetky tri stavebné etapy sa uskutočnili v relatívne krátkych časových odstupoch v rámci 4. storočia. Sídlo bolo opustené v závere 4. alebo v rokoch okolo prelomu 4. a 5. storočia.

4 O tomto svojráznom roľníkovi, starom mládencovi a amatérskom archeológovi vznikol v roku 1976 dokumentárny film „A tak sa pán Kráľovič stal kráľom ..." – vysokoškolská ročníková práca známeho režiséra Fera Feniča – https://www.youtube.com/watch?v=b-SEF4NTv7FA (2. 10. 2018).

Cífer-Pác. Plán výskumu T. Kolníka s vyznačeným neskoroantickým dvorcom. Červená – stavby I a II s kamenným základom; hnedá – drevené stavby; svetlozelená – zemnice; modrá – studne; fialová – hrnčiarske pece. Plán nevyjadruje jednu homogénnu stavebnú fázu.

Funkciu hlavnej obytnej budovy plnila stavba I s obdĺžnikovým, resp. mierne lichobežníkovým pôdorysom a s rozmermi 25 x 15-17,5 m. Vznikla postupne v dvoch stavebných fázach, keď staršiemu jadru (trakt A) bol na západnej strane pristavaný mladší trakt B a chodbovitá prístavba smerom k nádvoriu. Výsledná podoba predstavuje pomerne členitý pôdorys s dvoma veľkými sálami (miestnosti 4 a 7). Obe boli vykurované prostredníctvom teplovodných kanálov pod maltovými dlážkami. Z vykurovacieho zariadenia sa zachovali len nepatrné deštruované zvyšky v malej miestnosti 6, z ktorej bol teplý vzduch vháňaný do oboch vetiev vykurovania. Najväčšia miestnosť budovy č. 4 sa vyznačovala úctyhodnými rozmermi a celkovou plochou 62 m^2. Jej reprezentačný charakter zdôrazňovala aj maltová dlážka, ktorá sa nachádzala o 10 cm vyššie oproti úrovni dlážok v ostatných priestoroch stavby. Z dvoch strán sa okolo vykurovaných miestností nachádzali ďalšie menšie nevykurované izby. Tým, že sa do vykurovaných priestorov vchádzalo cez nevykurované, minimalizoval sa únik tepla v zimných mesiacoch. Smerom do nádvoria je budova z Cífera-Pácu obrátená dlhým koridorom rozčleneným na dve časti. Podobné stavby poznáme opäť z rímskych vidieckych sídiel a označované bývajú ako *portikus-villa*, keďže v pozdĺžnej chodbe sa predpokladá prítomnosť stĺporadia-portika (*Reutti 1995*, 201, Abb. 5; *Heimberg 2005*, 102, 104, Abb. 35-36). Podobná stavba

z panónskeho územia bola odkrytá vo vile Csúcshegy v Budapešti (*Thomas 1964*, Abb. 112). Trojrozmernú predstavu možno nadobudnúť na základe digitálnej rekonštrukcie vily Blankenheim v dnešnom Nemecku (*Rupp/Birley 2012*, obr. na strane 127). Do istej miery sa obytné budovy z Cífera-Pácu a z Milanoviec/Veľkého Kýra navzájom podobajú, s tým rozdielom, že posledná menovaná stavba je jednoduchšie členená a jej fasáda má predstavené dva rizality.

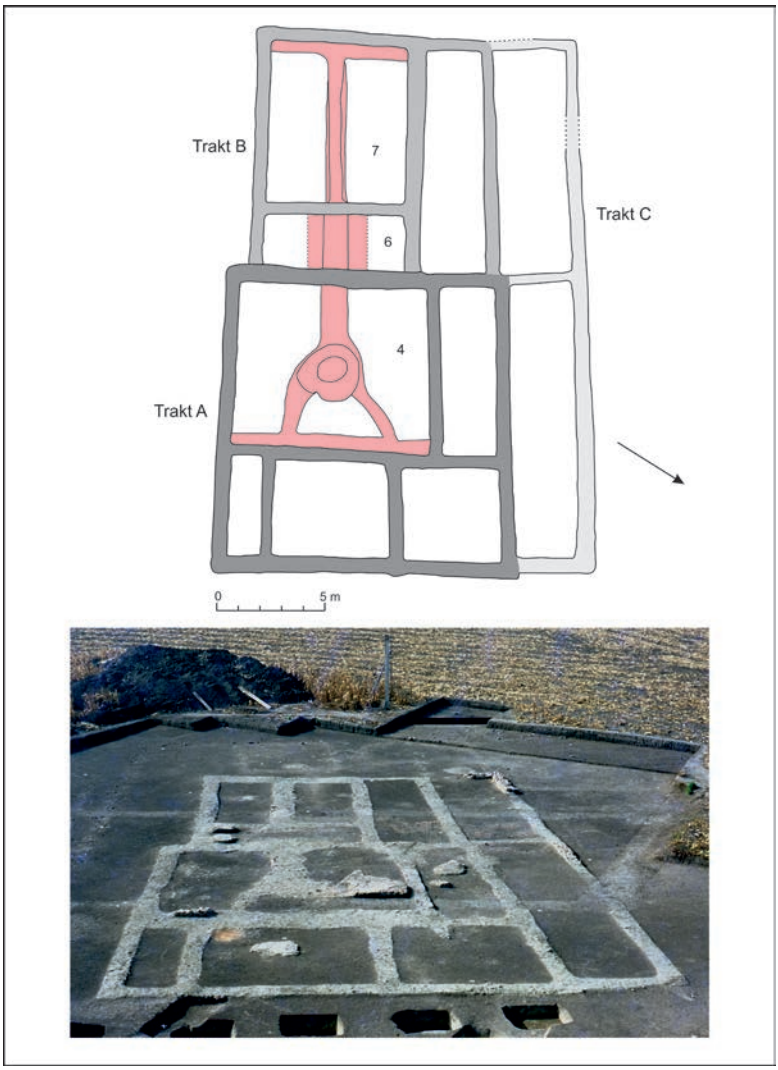

Cífer-Pác, stavba I. Na pláne sú vyznačené kamenné základy jednotlivých traktov budovy (odtiene šedej) a vykurovací systém v podobe kanálov pod podlahami (červená) so spoločným vykurovacím zariadením v malej miestnosti 6. Zdroj: archív autora

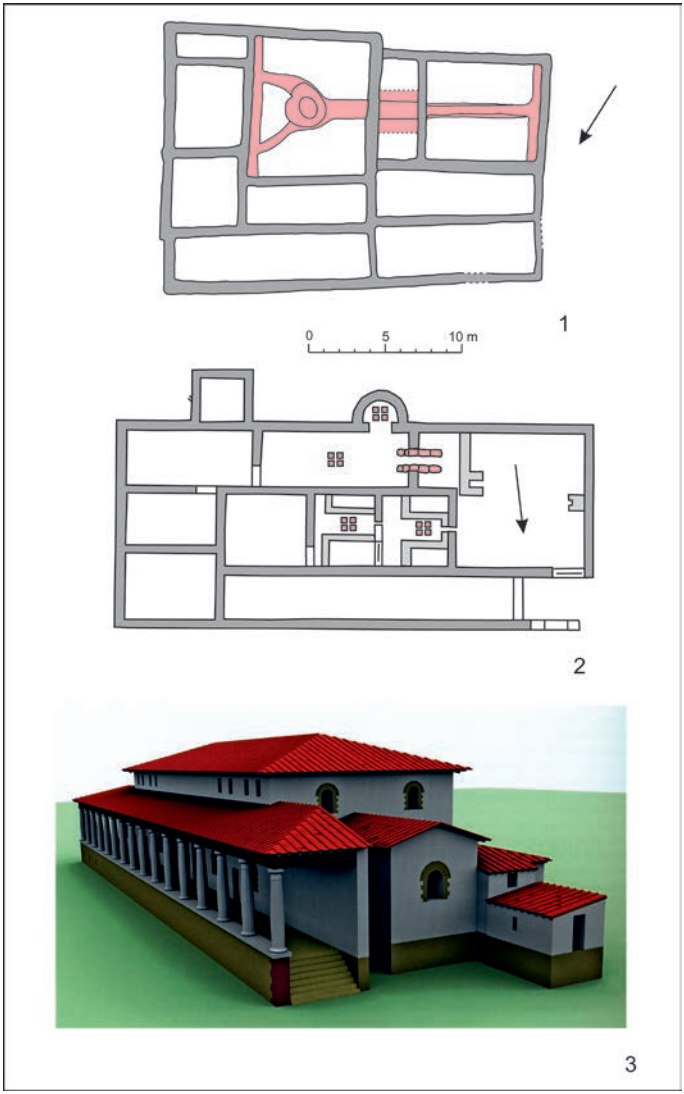

Stavba I z Cífera-Pácu v porovnaní s podobnými budovami z rímskych provincií. 1 – Cífer-Pác; 2 – vila Budapest III-Csúcshegy v Maďarsku (podľa Thomas 1964, Abb. 112, prekreslené autorom); 3 – digitálna rekonštrukcia vily v Blankenheime v Nemecku (podľa Rupp/Birley 2012, obr. na strane 127).

Druhá kamenná stavba sa v Cíferi-Páci nachádzala zvonka ohrady, severne od dvorca. Menšia budova mala obdĺžnikový pôdorys o rozmeroch približne 11 x 8 m s malou štvoruholníkovou apsidou na severovýchodnej strane. Pri kratšej severozápadnej stene sa zistili pozostatky vykurovacieho zariadenia

Cífer-Pác. Pohľad na odkryté základy stavby II. Foto: T. Kolník

v podobe jednoduchého *praefurnia*. Takéto vykurovacie zariadenie malo zmysel, len ak sa teplo vháňalo dovnútra budovy. Žiaľ táto stavba bola zachovaná len po úroveň spodnej časti základov. Všetky vyššie stavebné štruktúry, vrátane podlahy, zničila prirodzená erózia a intenzívna poľnohospodárska činnosť. Nevieme preto, či stavba bola vnútri vykurovaná podlažnými kanálmi (ako stavba I) alebo dômyselnejším hypokaustom. Pôdorys s jednou štvoruholníkovou apsidou pripomína malé budovy jednoduchého kúpeľa (*balneum*), aké si stavali majitelia vidieckych majerov (*villae rusticae*) v rímskych provinciách. Veľmi podobné rozmery a členenie má najmä stavba z usadlosti v dnešnom

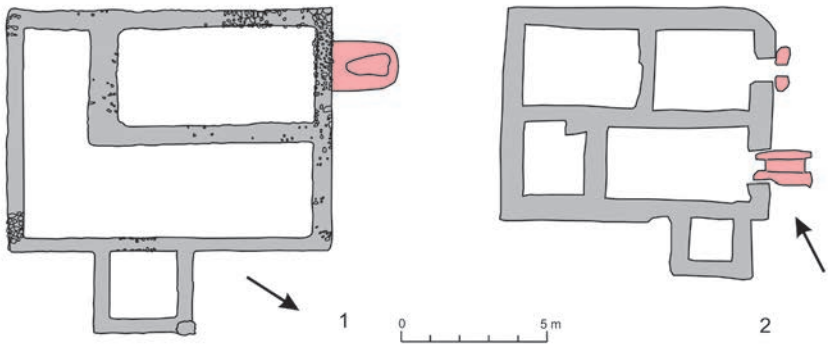

1 – pôdorys základov stavby II v Cíferi-Páci; 2 – pôdorys stavby kúpeľa v rímskej vile Wurmlingen v dnešnom Nemecku (podľa Reuter 2003, Abb. 9, prekreslené autorom).

Wurmlingene v Nemecku (*Reuter 2003*, 21-22, Abb. 9), ktorá bola vybavená až dvoma vonkajšími vykurovacími zariadeniami. Pokiaľ by sme pripustili, že stavba II v Cíferi-Páci skutočne slúžila ako kúpeľ aj pre miestnu kvádsku nobilitu, potom menšia miestnosť s vykurovaním by predstavovala teplý kúpeľ (*caldarium*). V štvoruholníkovej apside – otočenej smerom na severovýchod – by bol bazén (*piscina*) studeného kúpeľa (*frigidarium*). Pri tejto interpretácii zmysel nadobúdajú aj dve studne objavené v susedstve stavby ako zdroj vody.

Aj v Cíferi-Páci sa podarilo nájsť pomerne početný súbor kolkovaných tehál. Na rozdiel od Milanoviec/Veľkého Kýra bol tento súbor pomerne homogénny, pretože zo 131 kolkov patrí až 108 do tzv. skupiny Ofarn. Toto

Kolkované tehly z Cífera-Pácu. 1, 3 – kolky magistra Ursicina; 2 – kolok magistra Bona. Foto: P. Červeň

pomenovanie dostali podľa skratkovitého označenia, za ktorým spravidla nasleduje osobné meno istého magistra. V Cíferi-Páci je najčastejšie zastúpený magister Bonus, po ňom nasledujú magistri Ursicinus a Maxentius. Celý kolok tak má podobu OFARNBONOMAG alebo OFARNURSICINIMG. Zahraničné (najmä rakúske a maďarské) rímsko-provinciálne bádanie sa zhodlo v názore, že tieto mená označujú majstrov, resp. vedúcich jednotlivých tehelní (*magistri figlinarum*). Pre výklad skratky Ofarn na začiatku kolkov sa ponúkajú dve možnosti: *officina auxiliarum ripensium nova*, t. j. nová dielňa pobrežných zborov (*Kolník 1972, 65*) alebo *officinae auxiliarum ripae norici*, t. j. dielne norických pobrežných zborov (*Ubl 1979*, 121). Za pojmom „pobrežných zborov" treba vidieť rímske vojenské jednotky, ktoré v období neskorej antiky chránili hranicu rímskych provincií na brehu Dunaja. V súlade s týmto výkladom sú aj tehly s kolkami skupiny Ofarn rozšírené pozdĺž dunajskej hranice v provinciách Norikum a Panónia. Tu sa používali pri stavebných úpravách starších a pri výstavbe nových vojenských základní v posledných etapách fungovania rímskeho limesu[5].

Čo to ale znamená v súvislosti s ich výskytom v Cíferi-Páci? Znamená to, že stavebný materiál na výstavbu tohto germánskeho sídla pochádza z tehelní na južnom (rímskom) brehu Dunaja, z tehelní, ktoré pracovali pod réžiou vojska. To je viac-menej isté. Prinajmenšom pravdepodobné je ale aj to, že rímske vojsko nielen vyrobilo a dodalo stavebný materiál, ale že sa na výstavbe aj priamo podieľalo. Z pohľadu Rimanov sa Cífer-Pác, podobne ako Milanovce/Veľký Kýr, nachádzali na cudzom území, osídlenom germánskym (kvádskym), neraz nepriateľsky naladeným obyvateľstvom. Na takomto území nebol výstavbou sídiel poverený civilný staviteľ, ale vojenský stavebný oddiel. Jednou z úloh rímskej „zahraničnej politiky" bola podpora prorímsky orientovanej germánskej šľachty. Tejto spoločensky vysoko postavenej vrstve na demonštráciu vlastnej moci a kontaktov už dávno nestačili len kvalitné rímske výrobky, kovové nádoby alebo luxusné šperky. Jej predstavitelia boli očarení rímskym luxusom a zatúžili bývať v rímskom štýle. A v tomto bode sa záujmy oboch strán spojili, čo viedlo k výstavbe germánskych rezidencií, ktoré stoja na počiatkoch vývinu kamennej architektúry na území dnešného Slovenska. Hoci ich pravdepodobne postavili vojenskí stavitelia, predlohu si nezobrali z vojenskej, ale z civilnej architektúry a urbanistiky rímskych vidieckych usadlostí. Vo vzdialenosti asi 40 kilometrov od rímskej hranice bolo niečo takéto možné len v ovzduší pokojných a mierových rímsko-germánskych vzťahov. Z historického hľadiska takéto podmienky skutočne vládli počas vlády konštantínovskej dynastie celú prvú polovicu 4. storočia a potom ešte zhruba dve desaťročia medzi ťažením Constantia II. v roku 358 a veľkou vojenskou výpravou cisára Valentiniana I. v roku 375. Neskoroantické

5 Na tomto mieste treba pripomenúť, že Rimania hranice svojich provincií, ktoré sa nachádzali na riekach (napr. Dunaj), neoznačovali pojmom *limes*, ale výrazom *ripa* (lat. breh) – preto aj tamojšie jednotky sú „*pobrežnými*" zbormi.

stavby z Cífera-Pácu a z Milanoviec/Veľkého Kýra, ale aj ďalšie (na Slovensku Bratislava-Devín, v Dolnom Rakúsku Oberleiserberg) reflektujú vysokú úroveň rímsko-germánskych vzťahov, akú sa na strednom Dunaji podarilo dosiahnuť v poslednej etape spolužitia týchto dvoch odlišných kultúr.

Použitá literatúra:

Biró, M. 1974: Roman Villas in Pannonia. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 26, 1974, 23-57.

Bouzek, J./Ondřejová, I. 1990: "Třetí zóna" mezi Římem a barbarikem při noricko-panonském limitu. Archeologické rozhledy XLII, Praha 1990, 22-35.

Groh, S./Sedlmayer, H./Zalka, Cs. V. 2013: Die Straßenstationen von Nemecsó und Sorokpolány an der Bernsteinstraße (Pannonien, Ungarn). Zentraleuropäische Archäologie, Band 3, Wien 2013.

Heimberg, U. 2005: Römische Villen an Rhein und Maas. Bonner Jahrbücher 202/203, 2002/2003 (2005) 57-148.

Kolník, T. 1959: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956-1957. In: Limes Romanus Konferenz Nitra. Bratislava 1959, 27-48.

Kolník, T. 1972: Neskororímska vojenská stanica v Páci pri Trnave. Archeologické rozhledy 24, 1972, 59-72, 111-116.

Kolník, T. 1986: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. Archeologické rozhledy 38, 1986, 411-434.

Kolník, T. 2004: Das mitteldanubische Barbaricum – eine Brücke zwischen Zentrum und Peripherie am Beispiel der medizinischen Messerfunde. In: H. Friesinger/A. Stuppner (Hrsg.): Zentrum und Peripherie. Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission Band 57, Wien 2004, 195-210.

Reuter, M. 2003: Die römisch-frühvölkerwanderungszeitliche Siedlung von Wurmlingen, Kreis Tuttlingen. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 71. Stuttgart 2003.

Reutti, F. 1995: Typologie der Grundrisse römischer Villen. Gehöft-Formen römischer Gutshöfe in Deutschland und den römischen Nordwestprovinzen. Balácai Közlemények 3, 1994 (Veszprém 1995) 200-205.

Rupp, V./Birley, H. (Hg.) 2012: Landleben im römischen Deutschland. Stuttgart 2012.

Thomas, E. B. 1964: Römische Villen in Pannonien. Budapest 1964.

Ubl, H. 1979: Neues zum römischen und babenbergischen Klosterneuburg. Ein Vorbericht über die archäologischen Grabungskampagnen 1976 und 1977 des Bundesdenkmalamtes im Bereich des Stiftes. Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg N. F. 11, 1979, 99-125.

Varsik, V./Kolník, T. 2014: Cífer-Pác – nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczy (ed.): Sociální diferenciace barbarských

komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2014, 277-293.

Zabehlicky, H. 2011: Die Villa von Bruckneudorf - Palast oder Großvilla? In: G. von Bülow/H. Zabehlicky (Hrsg.): Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 15. Bonn 2011, 89-99.

PhDr. Kristian Elschek, CSc.
Archeologický ústav SAV v Nitre

Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore.[1]

Úvod.

V čase postupného zániku keltskej civilizácie na strednom Dunaji v priebehu 2. pol. 1. storočia pred Kr. si rímska republika upevnila svoju moc v krajinách okolo Stredozemného mora. *Julius Caesar* (102-44 pred Kr.) ovládol Galiu a bojoval proti Germánom na Rýne. V čase, keď panoval prvý rímsky cisár *Augustus* (27 pred Kr.-14 po Kr.), sa po porážke troch rímskych légií v Teutoburskom lese v roku 9 po Kr. rímska hranica ustálila na veľtokoch Rýn a Dunaj. Tým zostala zachovaná bipolárne rozdelená Európa počas doby rímskeho cisárstva v prvých štyroch storočiach po Kr. Za Rýnom a Dunajom bolo rodové zriadenie v „Slobodnej Germánii" (*Germania libera*), na druhej strane bolo otrokárske „Rímske Impérium" *(Imperium Romanum*). Medzi rokmi 12-9 pred Kr. vznikajú v susedstve Slovenska rímske provincie Noricum a Pannonia. Slovensko sa nachádzalo na území Slobodnej Germánie, pričom len pravobrežná časť Bratislavy s rímskym táborom Gerulata v Bratislave-Rusovciach, ktorý vznikol koncom 1. storočia, sa nachádzala na území Pannonie. Rímske vojská pravdepodobne po prvýkrát vstúpili na územie Slovenska počas plánovanej vojenskej ofenzívy pod vedením neskoršieho cisára Tibéria v roku 6 po Kr. proti Marobudovi, kráľovi germánskeho kmeňa Markomanov, ktorý mal sídlo v Čechách. Jedna časť vojsk mala vyraziť od Carnunta (dnešný Bad Deutsch Altenburg) pri Bratislave-Devíne, teda z oblasti Bratislavskej brány. Druhá časť vojsk mala vyraziť z Mainzu (Mogontiacum) na Rýne. Pre povstanie v Pannonii ale musela byť ofenzíva ukončená a s Marobudom bol uzavretý mier (*Dobiáš 1964*, 97-107).

Dôvodom, prečo Rímske Impérium postúpilo k strednému Dunaju, bola vojensko-strategická ochrana území na juh od Dunaja i samotnej Itálie. Úlohu však zohrali aj hospodárske dôvody, predovšetkým vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo i chov dobytka a tým vytvorenie možnosti čiastočného

1 Príspevok vznikol v rámci grantových projektov APPV-14-0842 a VEGA 2/0001/18

zásobovania oblastí na juh od Dunaja. Okrem toho Rimanov lákali aj prírodné suroviny, najmä železo, meď, zlato, olovo, cín, soľ a drevo.

Juhozápadné Slovensko na sever od Dunaja teda prvé štyri storočia po prelome letopočtu susedilo s Rímskou ríšou. Toto územie bolo silne ovplyvňované

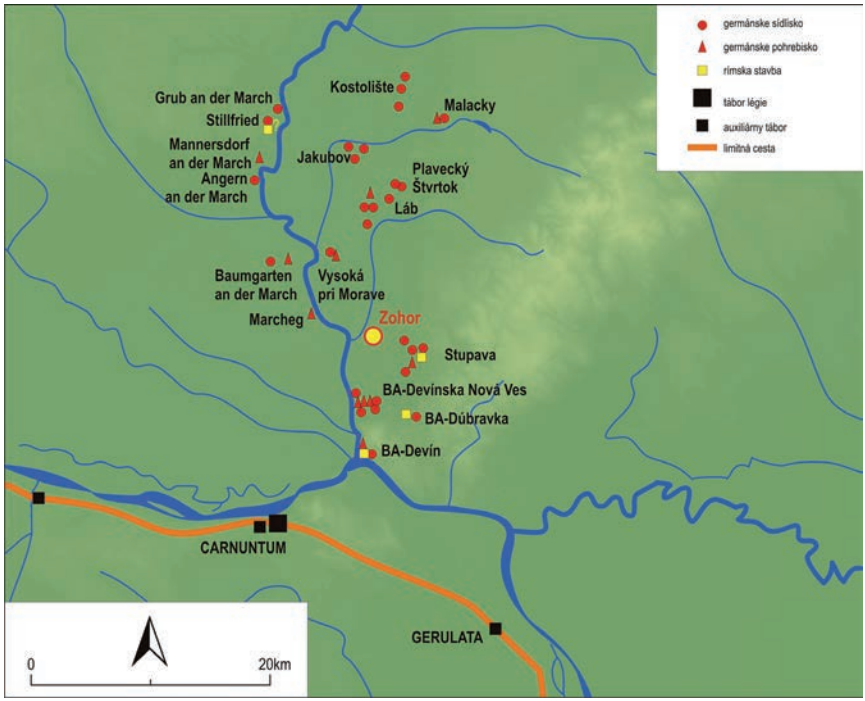

Južné Pomoravie v dobe rímskej (podľa J. Rajtára a K. Elscheka, grafika P. Červeň)

antickou civilizáciou a tvorilo dôležitý kultúrny most medzi antickým rímskym svetom a barbarskou Európou. Mimoriadnu úlohu pri sprostredkovaní výdobytkov antiky zohrávali aj diaľkové trasy vedúce popri a po riekach. Patrí sem predovšetkým *Podunajská limitná cesta*, ktorá spájala západnú Európu s Balkánom a antickými centrami pri Čiernom mori, a *Jantárová cesta*, ktorá začínala v rímskej Aquilei pri Stredozemnom mori a smerovala cez Carnuntum až k pobrežiu Baltského mora.

Na území Slovenska viedla Jantárová cesta Pomoravím na sever. Križovatka hlavného ťahu Jantárovej s Podunajskou cestou sa nachádzala na sútoku Dunaja s Moravou pri Bratislave-Devíne. Bočné vetvy Jantárovej cesty viedli na sever najmä Považím a Pohroním. Po Jantárovej ceste prúdil do Rímskej ríše okrem prírodných surovín najmä veľmi cenený a vyhľadávaný jantár, kožušiny, obilie, med a vosk. Opačným smerom do barbarika prúdili kvalitné rímske výrobky:

bronzové nádoby, keramika, sklo, spony, šperky a rímske mince. Luxusný rímsky tovar bol aj súčasťou darov a úplatkov pre germánsku vládnucu vrstvu s cieľom udržiavania kľudu na rímskych hraniciach a tiež za poskytovanie germánskych vojenských kontingentov v rámci rímskych výbojov. Časť rímskeho tovaru zostávala na hranici v predpolí rímskeho limitu ako clo za vývoz do vzdialenejších území „Slobodnej Germánie". Z colných poplatkov bohatli germánski králi a významní predstavitelia vládnucej vrstvy vtedajšej spoločnosti. V germánskej spoločnosti prebiehala už v priebehu 1. storočia po Kr. zreteľná sociálna diferenciácia.

Po prelome letopočtu vzniká na sever od stredného Dunaja na území juhozápadného Slovenska, južnej Moravy a Dolného Rakúska silná germánska enkláva, ktorej význam v priebehu 1. storočia sústavne narastá. Popri Markomanoch stále väčšia úloha pripadá Kvádom, ktorí postupne obsadzujú úrodné územia juhozápadného Slovenska popri vodných tokoch, ktoré predtým opustili Kelti. Včasnogermánske nálezy sú známe predovšetkým z pohrebísk, ktoré sa nachádzali na úrodnej Trnavskej tabuli (*Kolník 1980*) a na dolnom toku rieky Moravy na Záhorí (*Elschek 2014; 2017,* 27-45).

Približne medzi rokmi 20-51 po Kr. vzniká na Slovensku prvý známy štátny útvar *Regnum Vannianum* – Vanniovo kráľovstvo. Za kvádskeho kráľa bol vybratý veľmož *Vannius* a táto nominácia bola veľmi pravdepodobne schválená Rímom. Toto kráľovstvo sa malo nachádzať medzi riekami *Marus* (Morava) a *Cusus* (Váh), bolo vazalsky závislé na Rímskej ríši a prosperovalo najmä hospodársky, predovšetkým z vyberania cla od obchodníkov, ktorí sa pohybovali po Jantárovej a Podunajskej ceste. Bolo zároveň nárazníkovou zónou medzi „Rímskym Impériom" a „Slobodnou Germániou". V roku 51 po Kr. uskutočnili synovci Vannia prevrat, a preto Vannius odchádza s početnou skupinou do rímskej Pannonie , kde sa s povolením Rimanov usadil na západnom brehu Neziderského jazera. Vo vymedzenom území rímskej Pannonie žili Kvádi obdobným spôsobom ako v materskej krajine a postupná romanizácia Germánov tu trvá takmer jedno storočie. Dokladom pobytu časti Kvádov zo Slovenska pri Neziderskom Jazere sú rozsiahle osady a početné hroby. Na Vanniovo miesto prichádzajú teda jeho synovci *Vangio, Sido* a *Italicus*, ktorých Rimania titulujú *Reges Sueborum* – svébski/germánski králi. Títo pokračovali v spolupráci s Rímskou ríšou, pričom sa kvádske jednotky pod vedením Sida a Italica v r. 69 dokonca zúčastnili po boku *Vespasiana* (69-79 po Kr.) na jeho víťaznej bitke o rímsky cisársky trón pri Cremone v severnej Itálii. Za vojenskú pomoc boli odmenení a sami sa zúčastnili na plienení Cremony, o čom svedčia bohaté nálezy v germánskych hroboch (*Dobiáš 1964*, 149-155).

Od začiatku 2. storočia za vlády rímskych cisárov - *Traianus* (98-117 po Kr.), *Hadrianus* (117-138 po Kr.) a *Antoninus Pius* (138-161 po Kr.) - nastáva ďalší rozmach germánskeho osídlenia na juhozápadnom Slovensku. Pokračuje osídlenie v rámci germánskych sídlisk založených v priebehu 1. storočia a zakladajú sa nové sídliská najmä pozdĺž hlavných tokov a prítokov Nitry, Váhu, Hrona a Ipľa.

Napriek ojedinelým zrážkam na strednom Dunaji sa Rimania naďalej uchyľovali k taktike „klientelných zmlúv" s germánskou vládnucou vrstvou a ich vazalskej závislosti na impériu. Svedčí o tom razba cisára Antonina Pia z rokov 140-144 s nápisom „*Rex Quadus Datus*" - kráľ daný Kvádom. Na minci je zobrazený cisár ako podáva novému kvádskemu kráľovi vavrínový veniec ako prísľub zachovania mieru a spojenectva (*Dobiáš 1964*, 177).

V čase, keď vládol cisár *Marcus Aurelius* (161-180 po Kr.), dochádza k tzv. Markomanským vojnám (166-180 po Kr.) medzi Germánmi a Rimanmi, na ktorých sa zúčastnil vyše tucet germánskych kmeňov, z ktorých najvýznamnejší boli Markomani, Kvádi a Sarmati. Vojny zobrazené na stĺpe Marka Aurélia v Ríme otriasli celým Rímskym impériom a skončili v roku 180 nakoniec porážkou Germánov. Z tohto obdobia pochádzajú početné poľné tábory zo stredného Podunajska, rímsky drevozemný kastel v Iži pri Komárne (*Rajtár 2014*) a rímska vojenská báza v Mušove na južnej Morave (*Tejral 1983; 2017*). Rímsky nápis na Trenčianskej skale je najsevernejšou epigrafickou pamiatkou o pobyte rímskych vojsk v Európe. Je dokladom prezimovania 955 rímskych vojakov pod vedením ich veliteľa Valeria Maximiniana na prelome rokov 179/180 po Kr. v oblasti Trenčína (*Nešporová/Rajtár 2000*).

Po smrti Marka Aurelia sa na trón dostáva jeho syn *Commodus* (180-192 po Kr.). Po jeho zavraždení a krátkom období bojov o cisársky trón sa ho v roku 193 ujal miestodržiteľ Pannonie a veliteľ XIV. légie *Septimius Severus* (193-211 po Kr.). Dynastia Severovcov vládla až do zavraždenia Alexandra Severa v roku 235 a ich vláda znamenala výraznú konsolidáciu ríše. Mimoriadne vzrástla aj obchodná výmena provincie Pannonia s podunajským barbarikom, o čom svedčia početné rímske importy, rímska terra sigillata, rímske mince, spony, šperky a rímska úžitková keramika z germánskych sídlisk. V bezprostrednom predpolí „Limes Romanus" vznikajú ďalšie rímske stavby, JZ Slovensko má mimoriadnu pozíciu v tejto oblasti v rámci nerímskej Európy. Jedná sa predovšetkým o rímske stavby v Bratislave-Devíne (*Plachá/Hlavicová 2003*), Bratislave-Dúbravke (*Elschek 2017; Kolník 1986*) a Stupave (*Turčan 2011*).

Po násilnom ukončení vlády severovskej dynastie sa začína doba tzv. vojenských cisárov, ktorá trvá až po koniec 3. storočia. Je to dlhotrvajúce obdobie nepokojov na rímskej hranici. Rimania bojujú proti sa množiacim nájazdom na rôznych úsekoch rímskej hranice, v rímskych provinciách sa rozšírila morová epidémia, šíril sa hlad, hlásilo sa nastupujúce kresťanstvo. Cisár *Diocletianus* (284-305 po Kr.) urobil reorganizáciu spôsobu vlády v rímskej ríši, je zakladateľom tzv. tetrarchie, ktorá mala stabilizovať situáciu v impériu. Ríšu spravovali dvaja Augusti, každému z nich podliehal jeden Caesar. Diocletianus a jeho spoluvládcovia len s vypätím síl porazili na strednom Dunaji Markomanov, Kvádov a Sarmatov. Po Diocletianovi, ktorý sa odobral na zaslúžený dôchodok do Splitu (*Salona*), sa cisárom stáva *Constantinus I.* (306-337 po Kr.). Počas jeho vlády na stredodunajskej hranici pravdepodobne nedochádzalo k významnejším

potýčkam Germánov s Rimanmi. Až syn a nástupca Constantina I. - *Constantius II*. (327-361 po Kr.) bojoval proti Markomanom, Kvádom a Sarmatom. Z obdobia Constantina I. a Constantia II. pochádzajú stavby budované na rímsky spôsob z Cífera-Pácu (*Varsik/Kolník 2014*), Milanoviec-Veľkého Kýru (*Kolník 1986*) a najnovšie z Bratislavy-Podunajských Biskupíc.[2]

Posledným cisárom, ktorý sa rozhodol zdokonaliť a posilniť rímsku hranicu na Dunaji a Rýne bol *Valentinianus I.* (364-375 po Kr.). Ten nechal opraviť tábory, staval nové strážne veže (*turres*) a menšie pevnôstky (*burgus*). Po jeho smrti padli plány na ovládnutie územia juhozápadného Slovenska a ďalšiu výstavbu *„Limes Romanus"*. Po roku 406 sa veľká časť Kvádov a Markomanov z juhozápadného Slovenska pridáva k Vandalom a odchádza smerom na západ a juhozápad. Menšia časť Kvádov sa dostáva do závislosti od Gótov a Húnov alebo ustupuje do hôr. Ich potomkovia v 6. storočí splynuli s prichádzajúcim slovanským obyvateľstvom.

Bratislava-Dúbravka *(Elschek 2017)*.

I. fáza osídlenia počas doby rímskej. Na polykultúrnom nálezisku v Bratislave-Dúbravke začína germánske osídlenie krátko po zmene letopočtu, v areáli sídliska sa podarilo preskúmať obytné, hospodárske a remeselné objekty - predovšetkým železiarske pece. Objekty boli nepravidelne rozmiestnené na skúmanej ploche, pochádzajú z nich napr. spony, niekoľko rímskych mincí, germánska keramika a nepočetná rímska importovaná keramika. Včasnogermánske osídlenie tu končí okolo prelomu 1./2. storočia čo mohlo súvisieť s vojnami cisára Domitiana (81-96) proti germánskym Kvádom.

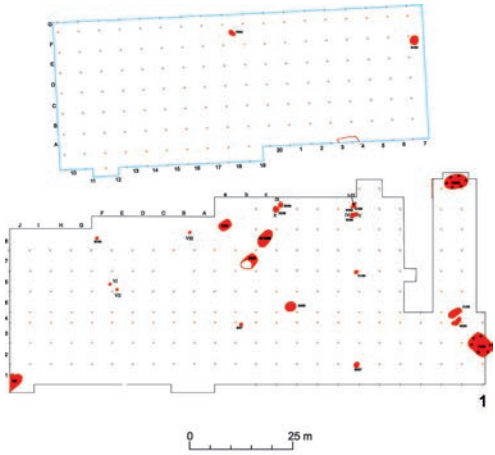

Bratislava-Dúbravka. Plán výskumu s objektami z doby rímskej stavby. Sídliskové objekty z 1. storočia. Zdroj: archív autora

2 výskum E. Hrnčiarika a M. Horňáka

II. fáza osídlenia počas doby rímskej. Osídlenie počas tejto fázy súvisí s rozkvetom provincie Pannonia za dynastie Severovcov (193-235 po Kr.) a s rozvojom dobrých germánsko-rímskych vzťahov. Počas výskumu tu boli preskúmané tri

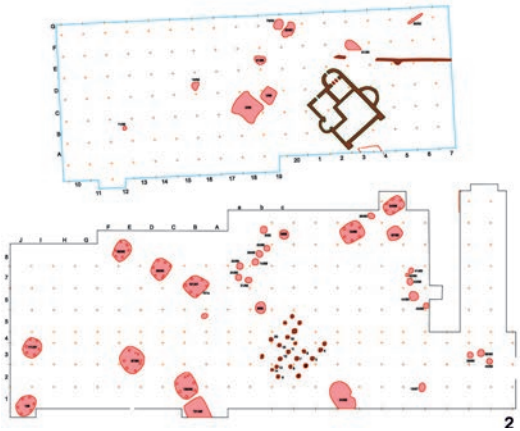

Bratislava-Dúbravka. II. sídlisková fáza - hnedá farba-rímske stavby z 3. storočia; III. sídlisková fáza - svetločervená farba-sídliskové objekty zo 4. storočia. Zdroj: archív autora

stavby vybudované rímskymi staviteľmi. Prvým objektom je murovaná stavba „tzv. blokového typu", ktorú je možno interpretovať ako rímsky kúpeľ. Základy stavby tvoria pôdorys o rozmeroch približne 13 x 11 m, pričom sa k nemu z troch strán pripájajú polkruhové apsidy. Základové murivo bolo budované na rímsky

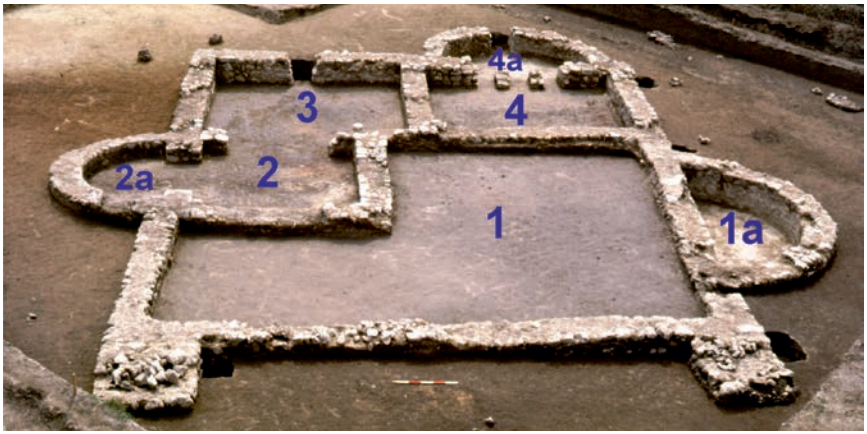

Bratislava-Dúbravka. Rímsky kúpeľ-pôdorys. 1 šatňa (apodyterium); 1a frigidarium (studený kúpeľ); 2a, 2-3 tepidarium (vlažný kúpeľ); 4a, 4 calidarium (horúci kúpeľ). Foto: archív autora

Bratislava-Dúbravka. Rímsky kúpeľ-hypotetická rekonštrukcia vsadená do pôvodného terénu (podľa J. Minaroviech-Ratimorskej).

spôsob z troch vrstiev šikmo ukladaného lomového kameňa *(opus spicatum*), každá o výške rímskej stopy. Základy stavby mali teda hĺbku 90 cm, nadzákladové murivo je miestami zachované až do výšky 60 cm, pričom ako spojivo slúžil kvalitný rímsky betón. Apsidy mali slúžiť ako bazéniky na studenú (*frigidarium*), teplú (*tepidarium*) a horúcu (*calidarium*) vodu, priľahlé štvoruholníkové priestory k tepidariu a calidariu na teplý a horúci vzduch. Priestor v tvare L nemal interiérovú dlažbu a pravdepodobne mal slúžiť ako šatňa (*apodyterium*). V zásype kúpeľa sa popri stavebnom kameni zo zrútených stien a úlomkoch viacfarebnej omietky nachádzali početné úlomky rímskej strešnej krytiny (*tegulae*-škridly a *imbrices*-korýtka), ktorá bola dovezená zo súkromnej dielne v Pannonii, a ktorá svoje výrobky len zriedkavo signovala. Na dvoch fragmentoch škridiel boli zistené kolky výrobcov SEP(timii) VITa(lis) a CENT KARVS, tieto kolky majú analógie vo Vindobone (Viedeň) a v Carnunte. V architektúre chýba podpodlažné vykurovanie miestností *tepidarium* a *calidarium*, ktoré bolo bežné v rímskych provinciách. Rímsky architekt pravdepodobne upravil stavbu ako obytný objekt možno s prevádzkovaním len studeného kúpeľa-*frigidaria*, o čom svedčí výpustný otvor pre vodu pri dne apsidy. V interiéri kúpeľa sa našiel zamurovaný fragment terry sigillaty, vzácne viacfarebné mozaikové sklá millefiori pochádzajúce z tabletov alebo mís na ovocie, zlomky vínneho pohára z Trieru

Rímske mozaikové sklá millefiori. Foto: archív autora

(*Augusta Treverorum*), rímske mince *Alexandra Severa* (222-235 po Kr.) a členov rodiny *Traiana Decia* (249-251 po Kr.), germánska i rímska úžitková keramika. Výnimočným nálezom je *Priapus* – bronzová soška rímskeho boha plodnosti, mužskej sily a ochrancu záhrad, ďalšie rímske mince, zlomok rímskej náušnice so zlatou fóliou a i. Druhou rímskou stavbou je halová kolová stavba o rozmeroch asi 14x12 m, ktorá bola vzdialená 80 m východne od kúpeľa, mala rovnakú orientáciu a slúžila pravdepodobne ako sklad poľnohospodárskych produktov (*horreum*), treťou stavbou bol múr s oporným pilierom, ktorý mohol slúžiť ako prívod vody do kúpeľa.

Priapus-bronzová soška. Foto: archív autora

Rímska náušnica z bronzu zo zlatou fóliou a karneólovou vložkou. Foto: archív autora

Rímske stavby v Dúbravke boli pravdepodobne vybudované pre významné germánske knieža v čase hospodárskej prosperity Pannonie v 1. polovici 3. storočia a zanikli v priebehu 2. tretiny 3. storočia po Kr. počas nekľudného obdobia v ére nástupu vojenských cisárov. Podobnú funkciu mali pravdepodobne aj rímske stavby s viacerými prestavbami v Stupave a rímske stavby v Bratislave-Devíne. Najviac analógií k dúbravskému kúpeľu pochádza z rímskej provincie *Raetia*.

3 - Alexander Severus (222-235 po Kr.)
4 – Volusianus (251-253 po Kr.)
5 – Gordianus (238-244 po Kr.) Foto: archív autora

Je možné, že rímsky architekt, ktorý realizoval projekt rímskeho kúpeľa pochádzal z uvedenej provincie (*Sedlmayer 2017*, 368-369). Kúrenár, ktorý mal realizovať podpodlažné vykurovanie kúpeľa, do Bratislavy-Dúbravky z neznámych dôvodov ale už neprišiel.

III. fáza osídlenia počas doby rímskej. Po zániku dúbravských rímskych stavieb v 2. tretine 3. stor. po Kr. prichádzajú na nálezisko Germáni znovu počas 2. tretiny 4. storočia, osídlenie tu trvá až po prelom 4./5. stor. po Kr., kedy sa časť Kvádov a Markomanov pridáva k Vandalom a odchádza smerom na západ a juhozápad. O odchode Germánov z Dúbravky svedčí náhle opustenie sídliska, čo dokladujú početné keramické nálezy i drobné predmety zanechané v obydliach tej doby.

Zohor. Na polykultúrnej lokalite centrálneho charakteru je doložené aj intenzívne osídlenie počas doby železnej-laténskej v 3. až 1. storočí pred Kr. a počas doby rímskej v 1. až 4. storočí. V 1. storočí po Kr. sa tu formuje germánske kniežacie sídlo, ktoré reprezentujú bohaté komorové kostrové hroby vybavené predmetmi z farebných i drahých kovov a početnými rímskymi importami, najmä bronzovými nádobami. Osídlenie sa koncentruje na vyvýšenej polohe nad záplavovým územím rieky Moravy, pozdĺž ktorej viedla Jantárová cesta. V Zohore sa predovšetkým v rokoch 1995 a 2008-2010 uskutočnil najrozsiahlejší plošný výskum na západnom Slovensku (preskúmaná plocha asi 5 ha). Na sídlisku boli preskúmané početné obydlia, zásobné jamy, železiarske pece, studne a ďalšie výrobné objekty. Zo žiarového pohrebiska poznáme vyše 30 žiarových hrobov pospolitého ľudu, vyššej spoločenskej vrstvy i bojovníkov s početnými rímskymi bronzovými nádobami, zbraňami a i.

Najvýznamnejšie nálezové komplexy však pochádzajú z kniežacích kostrových komorových hrobov germánskej elity. V súdobých rímskych prameňoch sa najvyšší germánski hodnostári uvádzajú ako *reges*, *duces* (králi, vodcovia), *principes* a *nobiles* (kniežatá, šľachtici). Z obdobia okolo prelomu 1./2. stor. pochádzajú najstaršie zo Slovenska známe kniežacie hroby. Patria k nim kniežacie hroby zo Zohora (*Kolník 1959*; *Kraskovská 1959*) a Vysokej pri Morave (*Ondrouch 1957*) na Záhorí. Na rozdiel od bežného obyvateľstva, u ktorého prevládal žiarový urnový pohrebný rítus, bola germánska elita pochovávaná kostrovo do hlboko založených hrobových komôr s bohatou pohrebnou výbavou. Prevažnú väčšinu milodarov tvorili luxusné rímske výrobky, ktoré sa získavali obchodom, darom a korisťou. Distribuovali sa cez hlavné germánske mocenské centra do vzdialenejších oblastí. Najvzácnejšie predmety však zostávali v rukách vládnucej vrstvy, ktoré sa im ako milodary dávali ho hrobov na ich posmrtnú púť.

Doteraz sa zo Zohora medzi kniežacie hroby zaraďujú najmenej štyri (3-5/1957, 6/2010), pričom hrob 5/1957 pravdepodobne patril germánskemu *princepsovi* (kráľovi). V tomto hrobe sa okrem súboru vzácnych bronzových nádob nachádzali dve strieborné dvojuché nádoby typu *kantharos*, strieborné

spony a masívny 305 gramov ťažký špirálovite stočený náramok zakončený hadími hlavičkami. Pri náramku sa mohlo jednať o *insigniu*-identifikačný odznak moci princepsa.

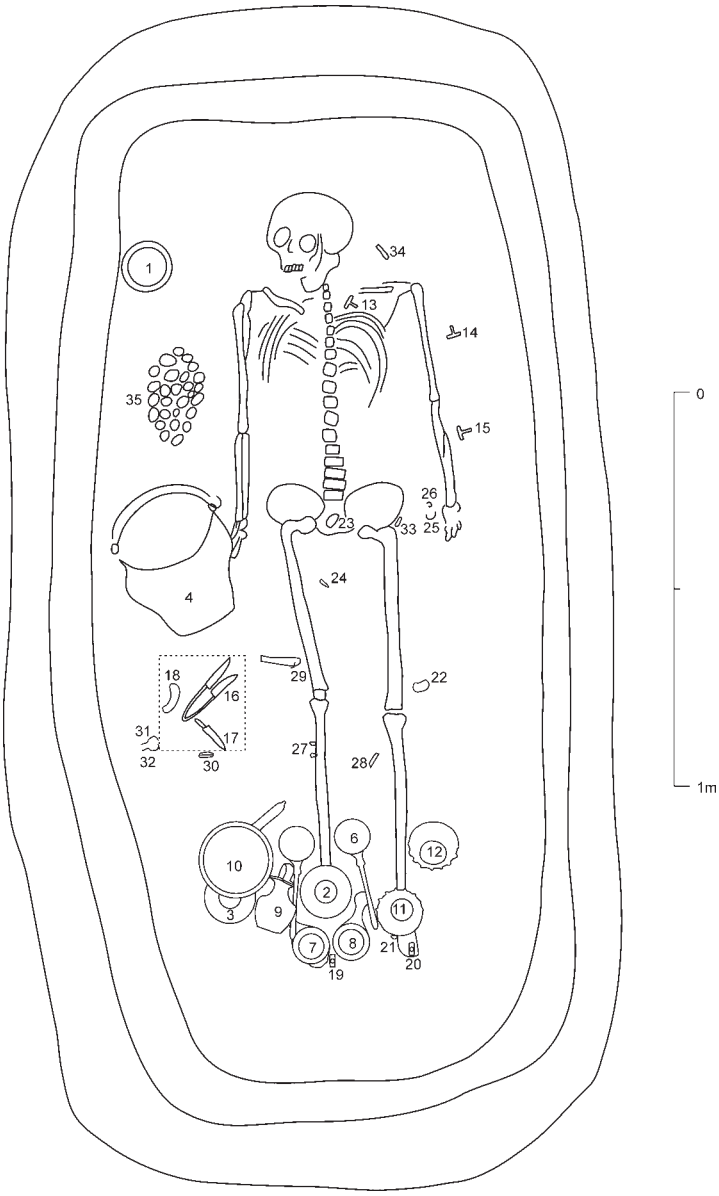

Zohor. Kniežací hrob 6/2010. Kresba z umiestnením nálezov v hrobovej komore. Zdroj: archív autora

V roku 2010 sa počas výskumu podarilo preskúmať ďalší germánsky kniežací hrob (*Elschek 2014*). Význam intaktného nálezu spočíva predovšetkým v nálezových okolnostiach a kompletnom inventári komorového hrobu. Patrí medzi kniežacie hroby typu Lubieszewo/Lübsow, aké sú známe z územia strednej Európy od Baltského mora až po stredný Dunaj. Zatiaľ je však jediným kniežacím hrobom, ktorý bol kompletne preskúmaný počas regulárneho archeologického výskumu. Zvyšky 8-12 cm hrubej hrobovej komory sa farebne odlišovali od podložia, do ktorého bol zapustený. Dno hrobovej komory sa nachádzalo asi v hĺbke 170 cm od súčasného povrchu. Kostra v natiahnutej polohe patrila asi 170 cm vysokému mužovi vo veku 40-50 rokov. V hrobe sa

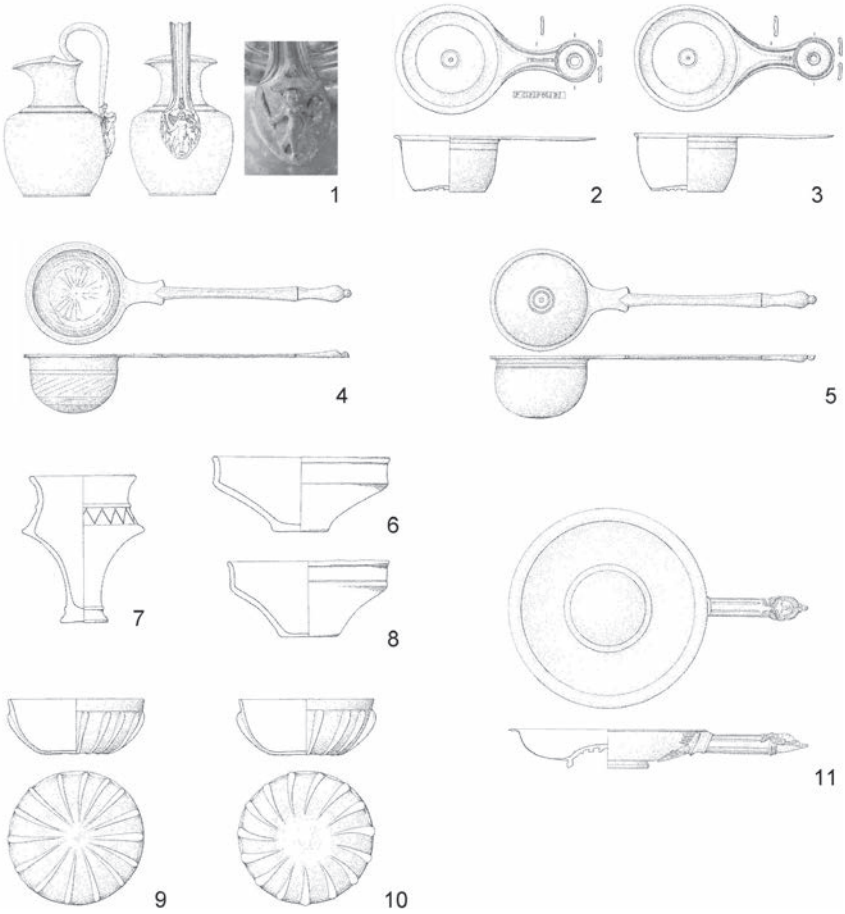

Zohor. Kniežací hrob 6/2010. . Výber nádob. 1 kanvička, 2-3 panvice, 4-5 cedidlo a naberačka, 6, 8 misky, 7 pohár, 9-10 sklenené misky, 11 obetná miska s rúčkou-patera. 1-5, 11 bronz, 6-8 keramika, 9-10 sklo. Zdroj: archív autora

Zohor. Kniežací hrob 6/2010. Bronzová kanvička s trojlístkovým ústím a postavou amora-rímskeho boha lásky.

Zohor. Kniežací hrob 5/1957 – výber nálezov. Foto: archív autora

nachádzalo sedem rímskych bronzových nádob, dve sklenené rímske rebrované misky a tri germánske nádoby uložené prevažne na nohách pochovaného, okrem keramického pohára na vysokej nôžke a bronzového vedra, ktoré ležali napravo od nebožtíka. Početné drobné predmety boli vyhotovené výlučne z bronzu (spony, súčasti opaska a obuvi, nôž, nožnice, britva a i.). Medzi najkrajšie výrobky rímskej toreutiky patrila kanvička s trojlístkovým ústím a obetná miska-*patera*. Držadlo kanvičky bolo zakončené postavou rímskeho boha lásky *Amora*, rúčka patery hlavičkou *Menady*, v miestach pripevnenia rúčky k patere bola hlava leva. Vedľa pravého ramena pochovaného sa našla skupinka 26 kameňov-okruhliakov, ktoré mali symbolizovať hracie kamene a preberanie hráčskych zvyklostí z rímskeho prostredia. Podobná skládka okruhliakov v počte 25 kusov sa našla v kniežacom hrobe Lübsowského typu v Prahe-Bubenči *(Droberjar 2014*, 400-401). Zvyšky drevených hráčskych dosiek pochádzajú napríklad z kniežacích hrobov v Poprade (*Pieta 2014*) a z Lubieszewa v Polsku (*Schuster 2010*, 173-176). Bronzové a sklenené nádoby boli výrobkami italských a galských dielní. Kniežacie hroby zo Zohora možno datovať približne od prelomu 1./2. stor. po 2. tretinu 2. storočia. V tom čase vznikol areál s rímskymi stavbami v 4 km vzdialenej Stupave. Je pravdepodobné, že germánska elita zo Zohora si tieto stavby nechala vybudovať rímskymi staviteľmi a okolo polovice 2. storočia sa tu usadila. Medzi vzácne nálezy zo Zohora patria aj rímsky zlatý pečatný prsteň s gemou, na ktorej je zobrazený orol légií medzi štandardami rímskeho vojska, dva zlaté závesky z germánskych žiarových hrobov a úlomky držadiel rímskych kanvíc s plastickou výzdobou. Predpokladá sa, že germánska nobilita, ktorá bola postupne romanizovaná, si v bezprostrednej blízkosti rímskej hranice nechala vybudovať ďalšie rezidencie s rímskymi stavbami, ktoré sa nachádzali v Bratislave-Devíne a v Bratislave-Dúbravke v 3. storočí po Kr.

Zohor. Výber nálezov z lokality. 1 - rímsky zlatý prsteň s gemou, 2-3 hruškovité závesky zdobené granuláciou a filigránom, 4-6 úlomky držadiel rímskych kanvíc. Foto: archív autora

Literatúra:

Dobiáš 1964 – J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů (The history of the Czechoslovak territory before the appearance of the Slavs). Praha 1964.

Droberjar 2014 – E. Droberjar: Bohatý Labsko-germánsky kostrový hrob Lübsowského typu z Prahy-Bubenče (Hrob III). Nové poznatky k interpretaci nálezu z roku 1948. Archaeologica Pragensia 22, 2014, 397-443.

Elschek 2014 – K. Elschek: Zohor v dobe rímskej. Nový germánsky kniežací hrob a žiarové pohrebiská na Záhorí. In: B. Komoróczy (Ed.) Archeológie Barbarů 2011. Brno 2014, 113-131.

Elschek 2017 – K. Elschek: BRATISLAVA-DÚBRAVKA im 1. bis 4. Jahrhundert. Germanischer Fürstensitz und die germanische Besiedlung (Resumé: Bratislava-Dúbravka v 1.-4. storočí. Germánske kniežacie sídlo a germánske osídlenie). S príspevkami H. Sedlmayer a St. Groh. Nitra 2017.

Kolník 1959 – T. Kolník: Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji. Slov. Arch. 7, 1959, 144-162.

Kolník 1980 – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei (Resumé: Pohrebiská z doby rímskej na Slovensku). Bratislava 1980.

Kolník 1986 – T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. Arch. Rozhledy, 38, 1986, 411-434.

Kraskovská 1959 – Ľ. Kraskovská: Hroby z doby rímskej v Zohore. Slov. Arch. 7, 1959, 99-143.

Lau/Pieta 2014 – N. Lau/K. Pieta: Das Grab von Poprad Matejovce in der Slowakei. In: A. Abegg-Wigg, N. Lau (ed.), Kammergräber im Barbaricum, Hamburg 2014, 359-380.

Nešporová/Rajtár 2000 – T. Nešporová/J. Rajtár: Laugaricio. Trenčín v dobe rímskej. Pamiatky a múzea 2000/3, 30-33.

Ondrouch 1957 – V. Ondrouch: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.

Plachá/Hlavicová 2003 – V. Plachá/J. Hlavicová: Nálezy z doby rímskej na hrade Devín. Zborník FFUK-Musaica 24, 2003, 61-77.

Rajtár 2014 - J. Rajtár: Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. Zborník SNM 2014, Supplementum 8, 107-140.

Sedlmayer 2017 – H. Sedlmayer: Analogien des römischen Badegebäudes von Bratislava-Dúbravka im Blocktyp (Analógie k rímskemu kúpeľu blokového typu z Bratislavy-Dúbravky). In: K. Elschek: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert. Nitra 2017, 358-375.

Schuster 2010 – J. Schuster: Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa. Bonn 2014.

Tejral 1983 – J. Tejral: Mähren und die Markomannenkriege (Morava a markomanské války). Slov. Arch. 31, 1983, 85-120.

Tejral 2017 – J. Tejral: Mähren zur Zeit der Markomannenkriege (Morava v době markomanských válek). Študijné zvesti AÚ SAV 61, 2017, 149-188.

Turčan 2011 – V. Turčan: Pravek, Starovek, Stredovek po zánik Veľkej Moravy. In: Mesto Stupava v minulosti a dnes (A. Hrnko a kol.). Bratislava 2011, 25-84.

Varsik/Kolník 2014: V. Varsik/T. Kolník: Cífer-Pác. Nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczy (Ed.) Archeológie Barbarů 2011. Brno 2014, 277-293.

PhDr. Vladimír Turčan
SNM-Archeologické múzeum

Rímska stanica v Stupave

Pod označením „rímska stanica" sú v archeologickej literatúre a v turistických itinerároch uvádzané základy antického stavebného komplexu z 2. – 4. storočia v Stupave (okr. Malacky), poloha Kopce (tiež Kopec, Úboč). Lokalita je situovaná na severovýchodnom okraji mesta. V poslednom období sa však zástavba približuje k lokalite, takže sa stáva súčasťou urbanizovaného územia.

Existenciu náleziska ako prvý zaznamenal polyhistor Matej Bel (1684 – 1749). V diele Notitia Hungariae uviedol, že z kopca nad obcou pochádzajú mince, urny, lampičky a kúsky živice. V 60-tych rokoch 19. storočia sa o nálezisko zaujímali miestni vzdelanci knihovník W. Honz a farár I. Gond. Prvé výkopy na lokalite uskutočnil v rokoch 1889 – 1891 malacký starožitník M. Spitzer (Ondrouch 1940/41, 44-48; Erdélyi/Mader 1969, 16-20), avšak skôr z obchodného hľadiska a ním získané artefakty sú dnes nezvestné, resp. nelokalizované v súkromných zbierkach. Prvý odborne vedený výskum realizoval v roku 1925 A. Gnirs z poverenia Štátneho archeologického ústavu v Prahe (Gnirs 1931, 29-37) a po ňom Prof. V. Ondrouch, ktorému sa podarilo odkryť celú zastavanú plochu a vymedziť jej rozsah, pričom pre nálezisko zaviedol označenie „rímska stanica" (Ondrouch 1945-1946, 62-119). Archeológovia sa na nálezisko vrátili až počiatkom 70-tych rokov minulého storočia pod vedením pracovníčky Slovenského národného múzea Ľ. Kraskovskej (Kraskovská 1979). Znovu bola odkrytá tzv. veliteľská budova, pričom sa zistilo, že oproti pôvodnému konceptu bola viac krát prestavovaná. Posledný výskum bol realizovaný v rokoch 1987 – 2004 autorom toho príspevku a architektom I. Staníkom. Opäť bola venovaná pozornosť hlavne „veliteľskej" budove, predovšetkým detailnému sledovaniu jej stavebného vývoja. Výsledkom je hypotetická rekonštrukcia nadzemných častí jednotlivých fáz zástavby tohto areálu (Turčan 2012, 419-426; 3D realizácia P. Horanský).

Hranicu medzi Impériom a tzv. barbarikom tvoril v 1. – 4. storočí tok Dunaja. Rimania však mali pochopiteľný záujem kontrolovať aj pohraničné územie za severným brehom rieky tým skôr, že tadiaľto prechádzala už od doby bronzovej jedna z vetiev transkontinentálnej obchodnej cesty, spájajúcej Pobaltie s Apeninským polostrovom, neskôr historikmi nazvaná jantárová podľa najvýznamnejšej transportovanej komodity. Na úseku sútoku Dunaja s Moravou, pod devínskym bralom, na ktorom stacionovala menšia rímska posádka

monitorujúca okolie, sa brodom prechádzalo z jednej strany na druhú. Cestujúci smerujúci na sever pokračovali územím dnešnej Devínskej Novej Vsi a ďalej na Záhorie, takže museli prechádzať pod vyvýšeninou Kopce. Polohu si Rimania nevybrali náhodne. Jej strategická pozícia vynikne, ak na mape graficky potlačíme súčasný urbanizmus. Ide vlastne o najjužnejší výbežok Malých Karpát s výhľadom

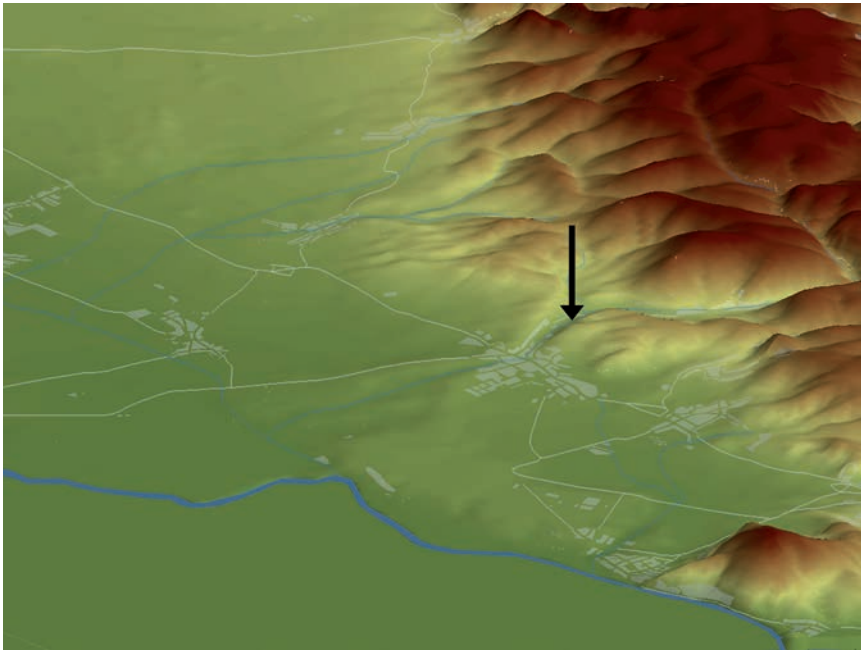

Stupava. Strategická pozícia vyvýšeniny Kopce. Foto: archív autora.

do priľahlej časti Bratislavskej brány a Záhoria. V prvej polovici 2. storočia tu stálo na južnom, teda slnečnom svahu niekoľko germánskych zahĺbených objektov; podľa výsledkov archeologického výskumu bol minimálne jeden z nich obytný. Poloha bola teda zrejme už odlesnená. Po polovici storočia na vyvýšeninu prenikol menší oddiel rímskych legionárov, germánske objekty zasypali a terén nivelizovali. Nevieme, či Germáni kopec opustili dobrovoľne alebo pod tlakom. O tejto udalosti sa zachovalo zaujímavé archeologické svedectvo: v horných vrstvách zasypaných jám sa našlo niekoľko železných cvočkov z podrážok vojenskej legionárskej obuvi. Pre príchod Rimanov a obsadenie strategickej výšiny nepoznáme presné historické ani politické (resp. vojenské) pozadie. Mohlo to byť v súvislosti s tzv. markomanskými vojnami, prebiehajúcimi medzi rokmi 166 – 180, a ktoré sa skončili porážkou Germánov, alebo naopak snaha kontrolovať prihraničný úsek jantárovej cesty v čase mieru. Podľa V. Ondroucha tu mohla byť umiestnená colnica.

Z toho obdobia sa archeologickým výskumom podarilo zistiť 45-50 cm široké základové ryhy štvorcovej stavby, tvorené troma radmi riečnych žulových kameňov miestnej proveniencie. Kameň zrejme pochádza z blízkeho potoku Stupavka. Nadzemnú hmotu tvorili pravdepodobne vypletané steny, obhádzané

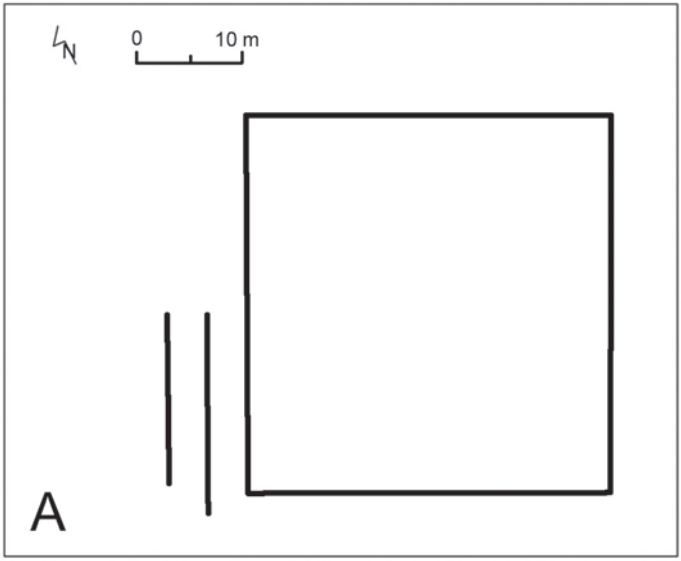

Pôdorysná schéma stavebného vývoja komplexu. Zdroj: archív autora.

hlinou s hlineným vyhladeným výmazom na povrchu. Ešte za mokra boli do steny vyryté prstovaním 1 až 2 cm hlboké husto kladené viacnásobné drážky, ktoré boli nakoniec obhádzané 7 – 8 mm hrubou vrstvou vápennej omietky. Tento stavebný postup sa podarilo identifikovať vďaka tomu, že sa našla kompaktná časť západnej steny, zrútená sklopením na východ, takže sa negatívne odtlačky vápennej omietky ocitli na povrchu. Podľa zachovaného bloku omietky bola stavba minimálne 280 cm vysoká. Vnútorné členenie stavby sa nezistilo, snáď s výnimkou žľabu s čiernou výplňou severojužnej orientácie, zisteného v západnej časti priestoru. V deštrukcii sa našli zlomky strešnej keramickej krytiny, ktorou bola stavba prestrešená. Západne od tejto budovy stál pozdĺžny barak so žľabovým základom – pravdepodobne ubikácia mužstva. Samozrejme, v okolí sa mohli nachádzať ďalšie budovy, archeologicky nezistené. Tieto budovy nestáli dlho, Rimania v druhej polovici 2. storočia, možno v súvislosti s prebiehajúcimi markomanskými vojnami, pôvodné stavby asanovali a na ich mieste postavili novú, architektonicky oveľa kvalitnejšiu viacpriestorovú budovu.

Ako prvá vyrástla budova s dlhšou osou v smere sever – juh s ôsmimi miestnosťami, rozdelenými do dvoch traktov. K budove neskôr pristavali zo severu ďalšie dve miestnosti. Takisto pristavané dvojtraktové severné krídlo malo dlhšiu

os v smere východ – západ. Jej vnútorné členenie sa nepodarilo zistiť. Budovy boli na juhu spojené ohradou, takže v strede vznikol dvor. Nezastavaná ostala severozápadná časť komplexu. Možno sa tu nachádzala vstupná brána. Nedá sa

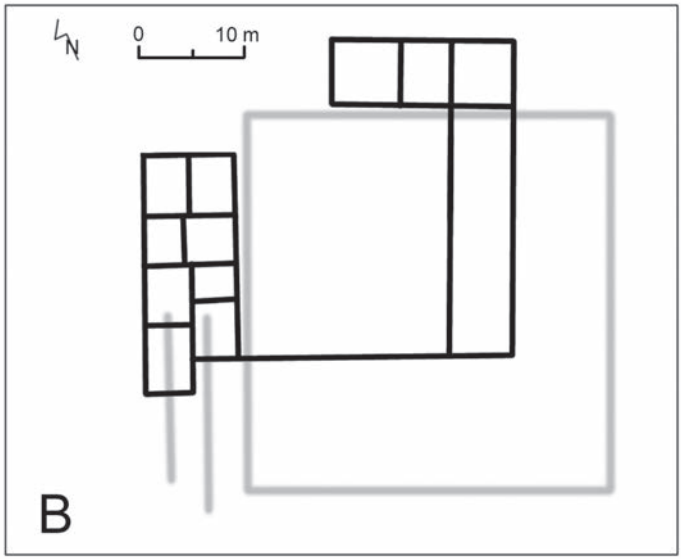

Pôdorysná schéma stavebného vývoja komplexu. Zdroj: archív autora.

vylúčiť, že budova s dvorom bola iba jadrom zástavby s vonkajším fortifikačným okruhom, ktorý nebol výskumom identifikovaný. Keďže konštrukcia stavby bola v súvislosti s neskoršou rozsiahlou prestavbou väčšinou rozobratá až na úroveň základových špár, máme len málo poznatkov k aplikovaným stavebným technológiám. Len na niektorých úsekoch bola zachovaná pôvodná hmota z lomového kameňa menších rozmerov a fragmentov tegúl, spájaných nie príliš kvalitnou vápennou maltou. Takisto minimálne prvá nadzemná vrstva pozostávala z lomového kameňa miestnej proveniencie, spájaných kvalitnejšou bielou vápennou maltou. Vrstvu na povrchu zarovnali. Nadzemné časti murív pozostávali z drevozemnej konštrukcie z nepálených tehál alebo z prúteného skeletu, vymazávaného hlinou. Steny boli obojstranne omietnuté hlinou alebo vápennou omietkou. Nenašli sa žiadne stopy po dlážkach. Ako podlaha teda slúžili buď drevené dosky alebo jednoducho udupaná zem. Podľa charakteru stavby aj tento komplex slúžil k ubytovaniu vojenskej posádky plniacej strážnu funkciu.

Tretiu, záverečnú etapu stavebného vývoja lokality charakterizovala rozsiahla prestavba a zväčšenie celkovej zastavanej plochy. Výsledkom bol luxusný komplex, pre ktorý nachádzame analógie na rímskom území. V ojedinelých prípadoch sú z tejto fázy zachované aj nadzemné murivá, aj keď len

v deštruovanom stave. Výstavbu prechádzala rozsiahla asanácia prevažnej časti staršej zástavby. Ponechané boli len časti múrov, ktoré sa mali stať základmi pre novú, od predchádzajúcej etapy úplne odlišnú stavebnú koncepciu. Nie je jasné, či boli pôvodné nadzemné murivá odstránené úplne, alebo lokálne ponechané v predchádzajúcej hmote. Situácia dochovaná na niektorých miestach (južný múr hlavnej budovy) ukazuje, že nadzemné múry boli z oveľa kvalitnejšieho materiálu. Toto pozorovanie samozrejme nemuselo platiť pre celý komplex, napr. pre vnútorné priečky a pod.

Jadrom tejto stavebnej etapy bola budova štvorcového pôdorysu s troma miestnosťami. Jej stredná, najužšia miestnosť bola zrejme vstupnou chodbou do bočných miestností a do dvora štvorcového pôdorysu, ohraničeného obvodovým múrom. V ďalšom vývoji boli pozdĺž severného múru pristavané tri nerovnako veľké miestnosti a do juhovýchodného nárožia vstavaná samostatná

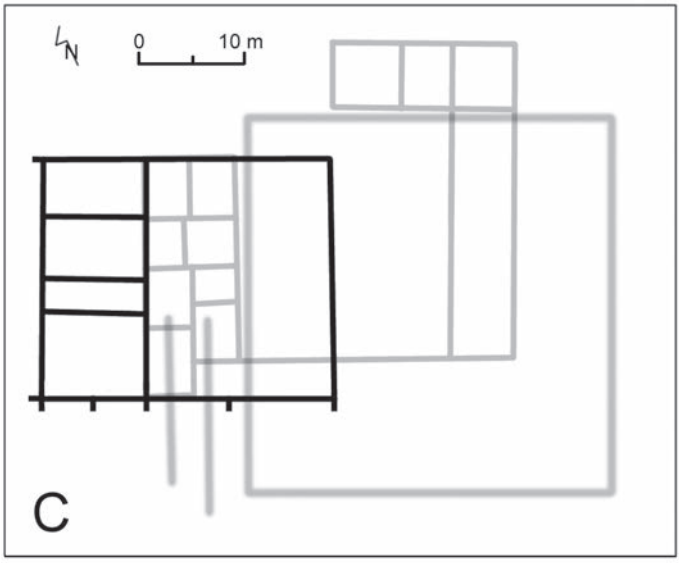

Pôdorysná schéma stavebného vývoja komplexu. Zdroj: archív autora.

miestnosť. Dvor s výnimkou východnej steny bol zmenšený vložením chodby v tvare písmena U. Z vonkajšej strany bolo na severe pristavané kúrenisko, z ktorého sa obsluhovali podpodlahovou kanalizáciou tri miestnosti, vzniknuté delením severnej miestnosti pôvodného stavebného jadra. Podlaha zo zeminy bola nahradená liatou maltovou dlážkou. Z východu bola pristavaná ďalšia budova členeného pôdorysu, takže sa zastavaná plocha takmer zdvojnásobila. Obe časti stavby (práve túto fázu interpretoval V. Ondrouch ako veliteľskú budovu) boli na juhu prepojené chodbou. V novo pristavanom komplexe vybudovali severné

a východné krídlo s plošne nerovnako veľkými miestnosťami. V strede vznikol dvor. Severné krídlo budovy po čase prestavali; vznikli 4 priečky v strede s pecou (na pečenie chleba?). K východnému múru mladšieho komplexu bolo pristavané kúrenisko a ďalšia samostatná miestnosť, priliehajúca ku kúrenisku z juhu. Táto miestnosť, ako aj ďalší priestor pristavaný zo západu, boli vykurované takisto podpodlahovými kanálikmi. Rovnako väčšina miestností bola opatrená kvalitnou, liatou maltovou dlážkou.

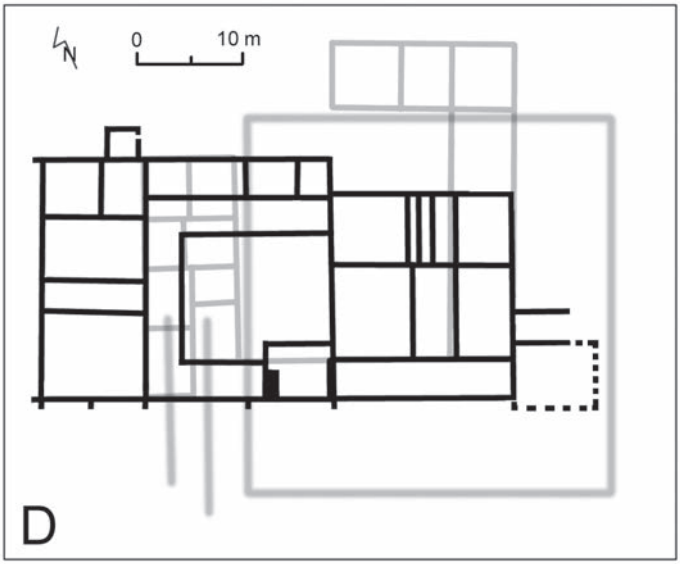

Pôdorysná schéma stavebného vývoja komplexu. Zdroj: archív autora.

3D rekonštrukcia II. stavebnej fázy hlavnej budovy. Vizualizácia: Mgr. Peter Horanský.

3D rekonštrukcia III. fázy hlavnej budovy (villa rustica). Vizualizácia Mgr. Peter Horanský.

Pohľad na odkryté základy kamenných murív. Foto: archív autora.

K budove boli zo severu a z juhu dodatočne pristavané ďalšie menšie miestnosti, zrejme drevo-zemnej konštrukcie, do ktorých sa vstupovalo z exteriéru, slúžiace snáď ako sklady, prevádzkové priestory, stajne a pod.

V dobe svojho vrcholného obdobia bol komplex obohnaný obvodovým múrom, z ktorého sa zachovali základy, pozostávajúce z lomového žulového kameňa, spájaného kvalitnou vápennou maltou. Vchody, ktoré možno predpokladať v strede jednotlivých strán, neboli identifikovateľné – prahy sa zrejme nachádzali až nad úrovňou dochovania základov.

V juhozápadnom rohu boli postavené kamenné kúpele s hypocaustom. Na opačnom konci sa nachádzala nádrž na vodu, kanalizáciou prepojená s kúpeľmi; podľa niektorých analógií by mohlo ísť o toalety. Pri južnom múre z vonkajšej strany stála obilnica na mieste inej pôvodnej budovy. Situácia v tejto časti areálu je však natoľko zničená, že nie je možná jej pôdorysná ani chronologická rekonštrukcia.

Stavebný komplex III. etapy možno charakterizovať ako sídlisko s pomerne veľkým luxusom podpodlahového vykurovania, liatych dlážok, maľovaných stien. Išlo zrejme o stavbu typu *villa rustica*, samozrejme s obmedzeniami, vyplývajúcimi z konkrétneho situovania lokality v barbarskom prostredí.

Opevnený areál, dominujúci celému okolitému regiónu, samozrejme neexistoval ako izolovaný ostrov, ale bol dobre viditeľný zo širokého okolia – ako suchozemský maják. Veľmi dôležité bolo previazanie s Carnuntom. Z toho mesta, metropole provincie Panónie, ležiacej neďaleko Devína medzi dnešnými rakúskymi obcami Petronell a Bad Deutsch-Altenburg, prišli remeselníci, ktorí komplex vystavali. Väčšinou išlo o príslušníkov špecializovaných vojenských jednotiek,

Detail na vykurovací kanál. Foto: archív autora.

ale aj pracovníkov súkromných firiem. Stupavská stanica bola s Carnuntom prepojená aj obchodne. Ako svedčia archeologické nálezy, z južnej, rímskej strany Dunaja sa sem vozil spotrebný tovar (keramika, sklo, šperky, odevy). Časť z neho sa ďalej distribuovala do hĺbky barbarika. Medzi Stupavou a Carnuntom bolo reálne aj vizuálne spojenie, ako v roku 1892 dokázala skupina nadšencov, ktorá nasmerovala veľké zrkadlo, umiestnené v polohe Kopce na Carnuntum tak, aby odrážalo slnečné lúče. Iní účastníci experimentu na druhej strane Dunaja jasne pozorovali svetelné body.

Samozrejme, obyvatelia pevnosti museli udržiavať vzťahy aj s Germánmi z okolitých osád. Doteraz bolo v širšom regióne Stupavy identifikovaných a čiastočne preskúmaných päť sídlisk a jedno pohrebisko. Aj priamo vo vnútri opevnenia sa našlo množstvo črepov germánskej keramiky. Mohlo ísť o obaly dovážaných potravín, alebo kuchynský riad (to sa však zdá málo pravdepodobné, keďže sa našlo dostatok kvalitných antických hrncov, samozrejme v črepoch). Medzi oboma komunitami musela teda prebiehať rozsiahla obchodná výmena. Za kvalitný tovar zo Zadunajska mohli však Germáni ponúknuť vlastne len suroviny – potraviny, kožušiny, drevo a pod. Zvláštnou komoditou, ako sa uvádza v antických prameňoch, boli otroci – často zadĺžení súkmeňovci... Keďže však domorodé germánske obyvateľstvo žilo civilizačne v praveku, nebolo schopné výhody susedstva s rímskou kultúrou dostatočne absorbovať. V podstate po celý čas vzájomných kontaktov používalo antický tovar bez reflexie do vlastnej remeselnej produkcie. Oproti Germánom žijúcim vo vzdialenejších regiónoch predsa však žili na väčšej materiálnej úrovni.

Ťažko zodpovedať otázku, kto vlastne za múrmi stupavského komplexu žil. Ako bolo vyššie uvedené, v prvých desaťročiach išlo bez pochýb o menší vojenský objekt, možno colnicu. V najmladšom období, keď tu stálo luxusné obydlie, tu pravdepodobne žilo civilné obyvateľstvo, a to buď priamo Rimania alebo romanizované obyvateľstvo, možno rodina nejakého vyslúžilca. Celkový počet ľudí, ktorí obývali tento komplex, však zrejme nepresiahol tri desiatky.

Zatiaľ čo dôvody príchodu Rimanov na vyvýšeninu Kopce možno hľadať v širších historických kontextoch, o zániku stavebného komplexu disponujeme relevantnými archeologickými svedectvami (Staník/Turčan 2011). Je to predovšetkým nálezová situácia s blokom muriva a dvoma okennými otvormi na severnej strane dvora pôvodnej budovy, ktoré sa počas zemetrasenia v 4. storočí kompaktne sklopilo na zem. Unikátnosť nálezu spočíva aj v tom, že ide o najstaršie doložené zemetrasenie na území Slovenska, zachytené aj písomnými správami, opisujúcimi túto katastrofu v Carnunte (Kandler/Decker/Gangl 2007). Okenné otvory zároveň predstavujú najstarší exaktne doložený tento stavebný prvok.[1] Na juhozápadnom nároží toho istého dvora sa našla deštrukcia strešnej

1 Okenné okná sú po reštaurovaní v dielňach pamiatkového úradu vystavené v SNM-Archeologickom múzeu v Bratislave. Tento nález pomohol aj pri 3D rekonštrukcii stavby.

Dokumentácia sklopenej steny a rekonštrukcia okenného otvoru (SNM-Archeologické múzeum v Bratislave). Foto: archív autora.

krytiny, zosunutej zo strechy, ktorá už nebola odstránená. Zdá sa, že strecha bola tesne pred tým renovovaná. V deštrukcii sa totiž našli imbrexy (typ strešnej keramickej krytiny) s rovnakým kolkom X. légie, stacionovanej v Carnunte (Turčan 2011, 25, 26). Ďalší sklopený múr bol odkrytý v severovýchodnom priestore komplexu. Z jeho situovania nie je jasné, či pochádzal zo steny hlavnej budovy alebo z obvodového múru. Pod týmito deštrukciami sa nachádzala čistá zem, teda až do zemetrasenia bol areál udržiavaný. Dôvodom vysťahovania a definitívneho opustenia dvorca neboli teda vojnové udalosti ani zvýšené napätie v regióne, ale prírodná katastrofa.

V štvrtom storočí bola usadlosť v Stupave opustená. Zbytok inventára si odniesli Germáni. Kamenné múry postupne chátrali. V stredoveku začalo z Kopca miestne obyvateľstvo exploatovať lomový kameň. Tento materiál bol zrejme využitý aj pri stavbe tamojšieho kaštieľa.

Okrem podzemných zvyškov architektúr bolo počas výskumov získané aj množstvo mobilného inventára. Zväčša, ako bolo uvedené, išlo o fragmenty

Šupinový pancier (lorica hamata). Foto: archív autora.

keramiky provincionálne-rímskej proveniencie a od miestnych germánskych hrnčiarov, zlomky sklených nádob, mince a pod. Nechýbajú však ani menej frekventované nálezy, zasluhujúce si samostatnú pozornosť. Z najstaršej fázy t. j. z obdobia príchodu rímskej dislokovanej jednotky, pochádza krúžkové brnenie (*lorica hamata*). Keďže bolo zrolované, pôvodne zrejme viselo na stene. Brnenie sa našlo pod deštrukciou, čo dokazuje, že vyvýšeninu skutočne zabrali rímski vojaci.

Aj ďalší nález súvisí s deštrukciou, tento krát spôsobenou zemetrasením. Pri odkrývaní vyššie uvedenej steny s oknami sa našiel aj fragment bielej omietky, do ktorej bola neumelo vyrytá ľudská postava, ktorej chýba telo. Evidentne ide o výtvarný prejav malého dieťaťa, tzv. hlavonožec. Podľa dvoch neroztečených kvapiek červeného farbiva (touto farbou boli vymaľované hrany aj lomy na oknách) nemohol fragment pochádzať z vodorovne stojacej steny, ale najskôr z okenného parapetu v chodbe.

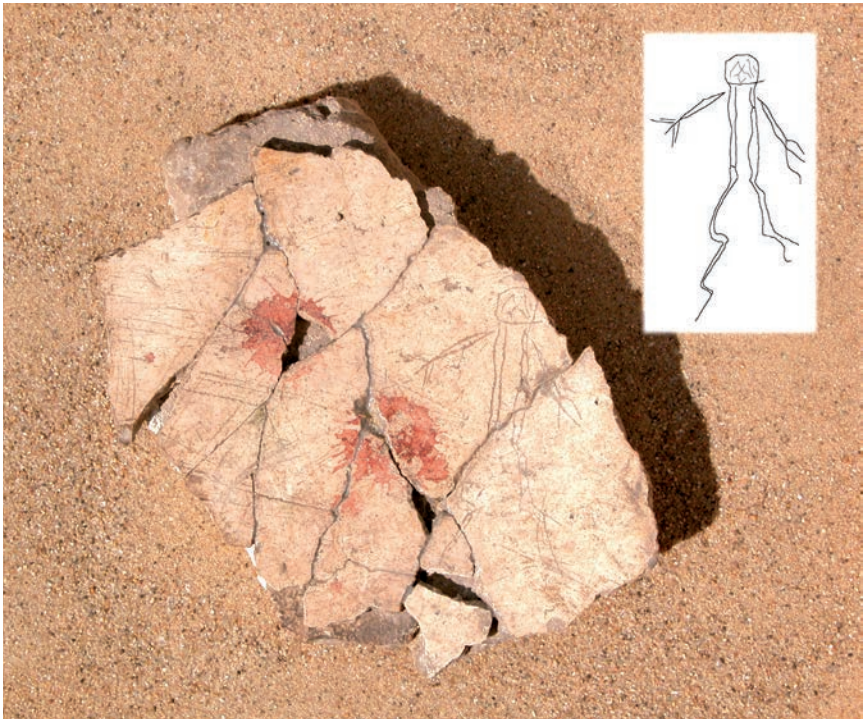

Tzv. hlavonožec vyrytý do omietky parapety chodbového okna. Foto: archív autora.

Iným, kurióznym nálezom je fragment tegule (strešná keramika) latinským nápisom, vyrytým pred vypálením. Preklad neúplne zachovaného nápisu znie: *Desať tehliarov z Carnunta, tesári z tehelní patriacich Q(?) Varius, Tullius*, ... bohužiaľ

nevieme, či títo remeselníci pracovali priamo v Stupave (čo je nepravdepodobné) alebo bola tehla dovezená aj s vyrytou správou z Carnunta.

Nevieme ani antický názov dvorca. V povedomí Stupavčanov sa pôvodné meno tohto ostrova antiky v barbariku nedochovalo. V súčasnosti sú zachované časti stavieb prekryté kvôli izolácii zeminou a zarastené náletovými drevinami. Nakoľko niektoré z parciel, na ktorých sa pamiatka nachádza, sú po reštitúciách v súkromných rukách, je terénna prezentácia pamiatky veľmi nepravdepodobná, skôr ohrozená.

Literatúra

Erdélyi/Mader 1969 – V. Erdélyi/J. Mader: Stupava. Kapitoly z miestnych dejín. Stupava 1969.

Gnirs 1931 – A. Gnirs: Výkopy na římském táboru ve Stupavě. Zprávy Československého státního Archeologického ústavu 2/3. Praha 1931, 29-37.

Kandler/Decker/Gangl 2007 – M. Kandler/K. Decker/G. Gangl: Archäologische Befunde von Erdbebenschäden im Raum von Carnuntum und ihre seismotektonische Interpretation. In: G. H. Waldherr/A. Smolka (Hg.): Antike Erdbebe im alpiner und zirkumalpinen Raum. Stuttgart 2007, 116-132.

Kraskovská 1979 – Ľ. Kraskovská: Revízny výskum rímskej stanice v Stupave roku 1977. Zborník SNM História 19, 1979, 3349.

Ondrouch 1940/41 – V. Ondrouch: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. Historica Slovaca II/II, 1940-41, 44-107.

Ondrouch 1945/46 – V. Ondrouch: Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne (Dokončenie výkopu). Historica Slovaca III-IV, 1945-46, 62-119.

Staník/Turčan 2001 – I. Staník/V. Turčan: Zum Untergangshorizont der römischen Station in Stupava. Anodos 1, 209-213.

Turčan 2011 – V. Turčan: Nálezy kolkovanej keramiky z rímskej stanice v Stupave z výskumov v rokoch 1987 až 2004. Zb. SNM Archeológia, Supplementum 3, Bratislava 2011, 25-29.

Turčan 2012 – V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. Ein Konzept der Bauentwicklung. In: G. Březinová/V. Varsik: Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 419-426.

PhDr. Margaréta Musilová, Mgr. Branislav Resutík
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Rímske vplyvy na akropole keltského oppida v Bratislave

Rímska republika sa v 1. storočí pred Kr. nachádzala v postavení rozhodujúcej mocenskej sily v Stredomorí. Udialo sa tak na základe víťazstva vo vojnách s Kartágom a zároveň presadením svojho vplyvu v rozdrobených helenistických štátoch na východe. Po presadení svojej hegemónie v Stredomorí sa politika Ríma začala orientovať smerom na sever, kde v jej susedstve žili Kelti. Najznámejším predstaviteľom spomenutého trendu bol Gaius Iulius Caesar. Svoje diplomatické nadanie dokázal v Galii, kde využil rozpory medzi miestnymi kmeňmi, izoloval svojich odporcov a zjednotil svojich prívržencov. Po jeho smrti v roku 44 pred Kr. nastalo obdobie občianskych vojen. Caesarov adoptívny syn Octavianus Augustus dosiahol to, čo sa Caesarovi nepodarilo, kumuláciou republikánskych úradov vo svojich rukách sa stal samovládcom – cisárom (27 pred Kr. – 14 po Kr.). Kľúčovú úlohu v presadzovaní rímskeho vplyvu v strednej Európe zohrávala diplomacia. Jej postup a praktiky odhaľujú archeologické nálezy z rokov 2008 – 2014 na Bratislavskom hrade.

Bratislavský hrad celková situácia zistených rímskych stavieb, podľa výskumných plánov zhotovil M. Šabík

Práve tu sa nachádzala akropola, teda správne, obchodné a pravdepodobne kultové centrum keltského oppida. Zaberala plochu približne 20 ha. Hospodárske zázemie tvorili dve predmestské osady, jedna na juhovýchode a druhá na severovýchode dnešného obvodu Starého Mesta o rozlohe spolu cca 80 ha. Oppidá boli kmeňovými strediskami, resp. opevnenými sídliskami mestského charakteru, kde sídlila magistratúra, tvorená volenými úradníkmi, obyčajne dvomi.

Archeologické výskumy v centre Bratislavy potvrdili existenciu opevnenia akropoly. Toto opevnenie tvoril zemný násyp – val s kamennou čelnou stenou a hrotitá priekopa, zistená na viacerých miestach v úseku od Rudnayovho námestia smerom na sever a severozápad v línii Kapitulská - Ventúrska ulica. Na Kapitulskej ulici č. 2 v hĺbke viac ako 4 metre sa v roku 1967 našli zvyšky murovanej stavby. Tvorili ju dva dlhé súbežné múry z lomového kameňa s orientáciou východ-západ. Múry boli ukončené kvádrovým nárožím. Rozpätie múrov bolo skoro 7 m, uprostred nich stál pilier s kvádrovanými nárožiami. V zásype stavby sa nachádzali fragmenty neskorolaténskej keramiky a množstvo úlomkov medeného plechu s nitmi. Objav vzbudil diskusiu ohľadom datovania a interpretácie stavby. Profesor B. Novotný vystúpil s teóriou murovanej brány kliešťovitého pôdorysu opevnenia keltského oppida. Tento názor ale nebol všeobecne prijatý, vzhľadom na charakter zástavby na iných stredoeurópskych oppidách, kde sa nachádza len jednoduchá drevená alebo drevozemná zástavba. Až posledné nálezy viacerých kamenných murovaných stavieb na Bratislavskom hrade, datovaných do 1. stor. pred Kr. dali za pravdu teórii B. Novotného a A. Vallaška.

Archeologický výskum, stav október 2009. Foto: P. Chromek

V roku 2008 došlo pri výskume na nádvorí hradného paláca pod vedením B. Lesáka, A. Vrtela, J. Kováča a I. Staníka k objavu dlažby neskororepublikánskeho typu tzv. *opus signinum (opus caementicium)*. Zvyšky dlažby vytvárali ornament

roziet a pletencového meandra vytvorených z farebných kamienkov. K objavu ďalších stavieb podobného charakteru došlo v roku 2009 na ploche Severnej terasy hradu. Pri výskume zimnej jazdiarne a západného bastiónu Bratislavského hradu pod vedením M. Musilovej došlo k objavu kamennej dvojpriestorovej murovanej stavby č. I so zachovanou plochou cca 107 m^2.

Rímska stavba I, výskum v roku 2009. Foto: M. Musilová

Obvodové múry tvorilo riadkované murivo z lomového žulového kameňa spájaného kvalitnou štrkovo-vápennou maltou. Nárožia boli ukončené vápencovými nárožnými kvádrami. Prekvapením bol objav liatej maltovej dlažby typu terazzo s čiernymi maľovanými pásikmi pri okraji. Múry boli zvnútra omietnuté kvalitnou vápennou omietkou. Vo vrstvách zeminy vo vstupnej chodbe sa nachádzali črepy rímskych amfor spolu s keltskými črepmi. Zvýšená opatrnosť pri skúmaní stavby viedla k objavu – pokladu zlatých a strieborných keltských mincí. Tvorilo ho 15 zlatých keltských statérov, z toho 9 s nápisom BIATEC, 4 s nápisom NONNOS (tento nápis sa na zlatých minciach objavuje historicky vôbec po prvýkrát), 2 zlaté mince bez nápisu a 7 strieborných tetradrachiem a drachiem, z toho 4 tiež s nápismi BIATEC a NONNOS.

Rímska stavba I, poklad mincí.
Foto: L. Lovíšková

Výskumu mincí sa venovala E. Kolníková. Na základe jej rozboru môžeme hovoriť o vplyve rímskeho mincovníctva na keltské razby strieborných tetradrachiem. Ikonografia a písmo - latinka na averzoch biatekov - boli prevzaté z republikánskych denárov monetárov Calena a Corda z rokov 70/69 pred Kr. Okrem mincí sa na dlažbe, v stuhnutej maltovej vrstve, nachádzali aj črepy helenistickej sklenej nádobky z prelomu 2. – 1. storočia pred Kr., strieborné gombíky, úlomky medeného plechu s nitmi a rímska bronzová pečatná schránka. Výskumom sa podarilo zistiť, že ide o helenistické sklo, tvarované do formy a nie o fúkané sklo, ktoré sa objavuje až od polovice 1. storočia pred Kr. Vzhľadom na zriedkavý výskyt helenistického skla v archeologických kontextoch sa zatiaľ na základe doteraz zistených najbližších analógií z ostrova Délos a lokality Tel Anafa v Izraeli predpokladá, že ide o sklo vyrobené v rokoch 125 – 69 pred Kr. Privezené bolo do stredného Podunajska buď ako luxusný tovar, diplomatický dar, alebo ako lup v súvislosti s keltskými žoldnierskymi službami v Stredomorí. Ďalším nálezom, ktorý môže spresniť datovanie objektu je rímska bronzová pečatná schránka. Ide o veľmi starý typ schránky tzv. jazykovitého tvaru, ktoré sa vyskytujú od 1. storočia pred Kr. až po 1. storočie po Kr. Identickou formou je pečatná schránka typu Alésia, ktorá pochádza z Lyonu (Francúzsko), zo svätyne bohyne Kybéle, a je datovaná do neskororepublikánskeho obdobia 44 – 30 pred Kr.. Pečatná schránka chránila voskovú pečať, ktorou sa pečatili dokumenty, buď voskové tabuľky, alebo papyrusové a pergamenové zvitky. V kontexte nálezov na Bratislavskom hrade sa predpokladá, že bronzová pečatná schránka môže súvisieť s diplomatickou misiou, resp. dôležitou diplomatickou korešpondenciou s rímskymi hodnostármi.

Z výskumu rímskych stavieb na severnej terase pochádza okolo dvetisíc fragmentov rímskych a gréckych amfor. Na hrdlách nádob boli zistené kolky s menom výrobcu, na pleciach vyryté, alebo maľované nápisy. J. Kysela ich podľa typov rozdelil do dvoch základných okruhov, adriatického (Lamboglia 2, Dressel 6A) a tyrrhenského (Dressel 1C, Dressel 2, 4). Načrtol aj ich predbežné datovanie, a to do rokov 50 – 25 pred Kr.. Posledné kusy mohli byť uložené až v dobe augustovskej, ale väčšia časť súboru rozhodne patrí podľa neho a F. Olmer dobe predaugustovskej. Súbor preskúmaných amfor, celých aj zlomkov, sa považuje za výnimočný jednak množstvom, ale aj rozmanitosťou zloženia. Amfory boli kontajnermi na víno, olivový olej, alebo garum (rybiu omáčku). Použiteľné boli len raz. Vývoz vína do keltského prostredia je v republikánskom Ríme doložený už od 2. storočia pred Kr. Len do Galie sa ročne vyvážalo okolo 120 000 hl vína, pričom jeden otrok sa vymieňal za 5 amfor vína.

Južne od rímskej stavby I sa našiel pozdĺžny do skaly vytesaný 15 m žľab. Na základe tvaru žľabu a početných nálezov fragmentov amfor v jeho zásype a na okolí (830 ks) sa hypoteticky predpokladá, že pôvodne mohlo ísť o sklad amfor. Podobná stavba sa našla na keltskom oppide Corent (Francúzsko).

Rímska stavba I a sklad amfor, hypotetická rekonštrukcia (podľa J. Minaroviech, J. Šimúna a M. Musilovej).

Rímska stavba I, rekonštrukcia maľoviek interiérových omietok (podľa J. Minaroviech, J. Šimúna a M. Musilovej).

Dôležitým prvkom z hľadiska analýzy stavby boli okrem spôsobu murovania (*opus incertum*) rozmery stavieb, ktoré vykazovali násobky rímskych stôp aj analýzy dlažieb. V Rímskej stavbe I sa našli dva druhy *in situ*, t.j. na pôvodnom mieste a tretia v sekundárnej polohe. Všetky vykazovali známky vysokej kvality, ich

povrch musel byť pôvodne zbrúsený a vyleštený. Zistilo sa, že dlažby pozostávali z dvoch až troch vrstiev, hornej krycej cca 2-3 cm hrubej zmesi (*nucleus*) z rôznofarebných ostrohranných kamienkov a tehlovej drte, spojenej vápennou hydraulickou maltou. Strednú hrubšiu vrstvu tvorila zmes riečnych dunajských okruhliakov a hydraulická malta (*rudus*). Spodnú vrstvu *statumen* tvorilo buď štetovanie z lomového kameňa, alebo priamo skala. Takúto techniku používali Rimania, čo popisuje aj Vitruvius vo svojich 10 knihách o architektúre. V každom prípade to svedčí o premyslenej, dokonalej technike, sériovo využívanej v rámci celej Rímskej ríše. Okrem Rímskej stavby I sa na severnej terase hradu našli aj ďalšie stavby z obdobia neskorého laténu, alebo ich zvyšky II, III, IV, V, VI a VII a objekty hospodárskeho charakteru – cisterny, zásobnice, metalurgické piecky.

Najlepšie zachovanou stavbou s celým pôdorysom je Rímska stavba II objavená pri výskume plochy barokovej záhrady pod vedením B. Resutíka v roku 2009. Stavba so stranami dlhými 17,10 a 13,15 m. Dlhšia os stavby je orientovaná v smere SSZ – JJV. Obvodové steny s hrúbkou okolo 90 cm sú postavené z lomového kameňa kladeného do pravidelných riadkov spájaných tvrdou vápennou maltou. Obvodové steny sa zachovali miestami do výšky 70 cm so zachovanou interiérovou omietkou.

Rímska stavba II, hypotetická rekonštrukcia (podľa J. Minaroviech a B. Resutíka).

V interiéri sa nachádza liata hladená vápenná dlážka s prímesou drobného riečneho štrku. Vo vrstve tesne nad dlážkou sa nachádzalo veľké množstvo zhoreného dreva v podobe uhlíkov, pravdepodobne z konštrukcie stropu prízemia stavby. Stavba mala dve podlažia. Konštrukcia poschodia bola podopretá systémom ôsmich stĺpov po štyroch v dvoch radoch posadených na štvoruholníkových podstavách s murovaným základom. Podstavy stĺpov majú rozmery strán okolo 55 cm x 50 cm a sú vo vzdialenosti od seba okolo 3 m. Na povrchu podstáv

stĺpov je jasne čitateľný jemný rukopis kamenárskeho otesávania. Na niektorých je na povrchu vyrytá kružnica, pravdepodobne predstavujúca prierez stĺpa s vyrytým námerným krížom pre osadenie stĺpov. Dlážka je pod tlakom sutiny na viacerých miestach preliačená a pôvodnú niveletu si zachováva iba pri stenách a podstavách stĺpov, kde ju udržujú rozšírené základy.

Rímska stavba II, podstava stĺpu. Foto: B. Resutík.

Interiérová časť bola zaplnená stavebnou deštrukciou pozostávajúcou z väčších blokov strhnutého muriva aj s riadkami kameňov s hrubými ložnými špárami vyplnenými tvrdou vápennou maltou. V rámci deštrukcie vystupujú rozsiahle bloky iného druhu dlážky s brúsenou hornou stranou s výzdobou v podobe vkladaných pásov bielych a čiernych mozaikových kamienkov. Možno predpokladať, že stavba mala dve podlažia. Bloky deštruovaného muriva dosahovali šírku okolo 60 cm.

Rímska stavba II, konštrukcia podopretia druhého podlažia (podľa J. Minaroviech a B. Resutíka).

Vo vrstve nad dlážkou sa nachádzali keramické zlomky neskorolaténskej maľovanej keramiky, tuhových situlových hrncov zdobených zvislým hrebeňovaním, mís s dovnútra vtiahnutým okrajom a torzo tuhovej trojnožky, patriacim k bežnej keramickej výbave objektov v prostredí bratislavského oppida. Nálezy dopĺňali antické importy v podobe zlomkov amfor datovaných do obdobia rímskej republiky, do 2. až 1. storočia pred Kr., či nález bronzového tepaného zvonca *tintinabulum*, bežný nález v pompejských domoch, alebo metrový mosadzný ingot vážiaci 12 kg. Prízemie Rímskej stavby II mohlo pravdepodobne slúžiť tak, ako aj u Rímskej stavby I, ako sklad vzácneho tovaru. Okrem už spomenutých nálezov tomu nasvedčujú aj ďalšie importy ako amfory, alebo rímske republikánske denáre, sklo, šperky, zlaté fólie, jantár z Baltického mora.

Na východnej strane severnej terasy sa nachádzajú stavby II, III a VI v zhodnej orientácii vytvárajúce líce k dopravnej komunikácii. Pochopiteľne aj zachytený vstup do stavby II je orientovaný týmto smerom. Stavba IV má odlišnú orientáciu, tá je však spôsobená jej vyššou úrovňou založenia základov a možno sa domnievať, že patrila k inej sídelnej plošine so zástavbou. Organizovanie zástavby zhodným spôsobom na sídliskových plošinách je zistené aj v prípade oppida na Magdalensbergu v Rakúsku.

Rímska stavba II je mimoriadne dôležitá z hľadiska riešenia otázok chronologického zaradenia vzniku a zániku neskoro laténskych kamenných murovaných stavieb. Zachovanie súvislých kultúrnych vrstiev umožňuje sledovať vzťahy starších objektov a vrstiev pod základmi, dlážkou a terénnymi niveletami, a rovnako mladších objektov nad stavbou a jej deštrukčným zásypom. Objasňuje vývoj lokality po zániku neskorolaténskych stavieb.

Nad vrstvou stavebnej deštrukcie sa v superpozícii k murovanej stavbe nachádzala ílová dlážka objektu z 12. storočia, ktorý využíval nad zemou stojace torzá rímskej stavby. Stredoveká stavebná aktivita do 12. storočia pravdepodobne využíva torzá keltsko-rímskych stavieb. Jednoznačne to platí v prípade rímskej stavby II na severnej terase a pravdepodobne to tak je aj v prípade stavby skúmanej prof. Štefanovičovou na nádvorí hradného paláca, kedy prišlo k odkrytiu jej stredovekej úpravy z 12. storočia. Výskum B. Lesáka na nádvorí hradu ukázal, že vznik murovanej stavby možno položiť do 1. storočia pred Kr. Hradný palác Bratislavského hradu predstavuje dominantnú najvyššie položenú plošinu na bratislavskom hradnom vrchu. Úpravu terénu jej plochy vykonali už Kelti v neskorej dobe laténskej. Nachádzali sa tu najvýznamnejšie stavby určené k spoločenskej reprezentácii.

Stavebné úpravy terénu hradného vrchu vtlačili polohe takú výraznú pečať, že stavba Žigmundovho hradného paláca na začiatku 15. storočia pochopiteľne využila plató vrcholovej plošiny a tak sa stalo, že murivá keltsko-rímskej stavby a hradného paláca majú v podstate zhodnú orientáciu. Rozdiel možno badať iba v tom, že v neskorom laténe rímski stavitelia prísnejšie dodržiavali pravý uhol pri stavbách.

V sekundárnej polohe neďaleko objektu zimnej jazdiarne boli odkryté v roku 2014 viaceré fragmenty farebných omietok spolu s liatou maltovou dlažbou totožnou z hlavnej miestnosti Rímskej stavby I. Ramanovou spektroskopiou boli zistené rôzne použité pigmenty biely, žltý, modrý a červený. Stratigrafickou analýzou bola upresnená technika maľby a zistená prítomnosť marmorina – mramorovej múčky, ktorá sa používala ako posledná povrchová úprava omietky v antike. Omietka takto získala vysoký lesk a odolnosť voči vlhkosti. Interiéry miestností domov na akropole mohli byť zdobené farebnými omietkami tak, ako ich poznáme z Pompejí, alebo Herculanea v Taliansku. Nám najbližšou analógiou sú nálezy nástenných malieb druhého pompejského štýlu na Magdalensbergu v Rakúsku z rokov 50 – 20 pred Kr.

Zrejme najmohutnejšou stavbou, ktorá sa na hrade zachovala, je stavba VII v priestore tzv. západného bastiónu. Pravouhlá stavba pozostávala z dlhých mocných obvodových kamenných múrov, z ktorých najlepšie zachovaný múr mal dĺžku 17 metrov. Murivo pozostávalo z pravidelne riadkovaných lomových kameňov, od základového odskoku bolo možné odlíšiť až 5 riadkov. Z interiérovej strany boli zachytené otvory - kapsy s odtlačkami driev. Pravdepodobne boli súčasťou pomocnej konštrukcie – lešenia, ktoré stálo samostatne a opieralo sa o budovaný múr. V interiéri sa našli aj zvyšky zariadenia na miešanie vápna, alebo malty. Vnútorná šírka stavby bola 12 m. Uprostred nej stáli dva kamenné piliere s kvádrovaným vápencovým nárožím. Južný uzáver stavby sa nezachoval, zničený bol pravdepodobne už v stredoveku pri výstavbe priekopy Žigmundovho paláca. Účel stavby zatiaľ nie je známy, mohlo ísť o hospodársku stavbu, vzhľadom na mohutnosť aj o súčasť opevnenia akropoly. Na severnú stenu stavby VII nadväzovala ďalšia stavba V, z ktorej sa zachovali omietnuté steny až do výšky 1,8 m a vstupné ostenia portálov.

Nálezy stavebných celkov sú súčasťou uzavretého reprezentatívneho italického architektonického konceptu, ktorý vytvorili na objednávku rímski stavitelia, buď pre keltskú elitu sídliacu na akropole, alebo pre záujmy zatiaľ neznámych rímskych hodnostárov alebo obchodníkov. Dôležité pre poznanie je, že ide o stavby, ktoré boli postavené okolo centrálneho priestoru. V období 1. storočia pred Kr. boli schopné takúto remeselnú činnosť vykonávať len stavebné dielne, majstri, ktorí putovali na zákazku na miesto určenia. Módne prvky, bežné v 2. až 1. storočí pred Kristom na území neskororepublikánskeho Ríma, prišli k nám s určitým časovým odstupom. Svedčia o tom analógie dlážok typu *opus signinum* (*opus caementitium*), ktorej zvyšky sa našli na nádvorí paláca v stavbe I. Podobné „koberce“ z farebných rozetiek a meandrov zložených zo svastík sa nachádzajú v rímskych vilách na celom území Itálie od Sicílie po Dolomity, od Morgantiny, Monte Iata, Solunta, cez Paestum, Pompeje, Herculaneum, Ostiu, Rím až po Montegibbio, Cremonu, Padovu. Zlatá éra takýchto dlažieb kulminovala práve koncom republiky. Použitie dlažby typu *opus signinum* (*opus caementitium*) na akropole keltského oppida môže potvrdzovať, že bohatá dekorácia a rozmery

(23 x 9 m) indikujú dôležitosť účelu využitia miestnosti na reprezentáciu buď ako *tablinum* alebo *atrium*. Zrejme išlo o dosť úzke kontakty, styky s Rímom, pretože už samotná výzdoba a použitie dekoračných materiálov vyjadrujú symbol postavenia. Kamenné architektúry objavené na bratislavskom hrade boli postavené pravdepodobne v rozmedzí rokov 50/40 – 30/20 pred Kr. Možno prešli aj niekoľkými prestavbami. Ich existencia netrvala dlho. Oppidum nezaniklo okolo polovice 1. storočia pred Kr., ako sa pôvodne predpokladalo, pod vplyvom dáckych nájazdov. Existovalo do príchodu rímskych légií vedených Tibériom, adoptívnym synom cisára Octaviana Augusta, v roku 6. po Kr. O Tibériovom ťažení proti germánskym Markomanom vieme z Dejín Ríma, diela písaného jeho dvorným historikom Velleiom Paterculom, v ktorom sa píše, že Tibérius *„sám vytiahol proti Markomanom s vojskom slúžiacim v Ilyriku od Carnunta, miesta v norickom kráľovstve, ktoré sa nachádzalo najbližšie pri ich hraniciach. Osud raz marí, raz zdržuje zámery ľudí. Caesar (Tibérius) už pripravoval zimný tábor pri Dunaji, postúpil s vojskom tak ďaleko, že nebol vzdialený viac než päť dní cesty od prvých nepriateľských sídel*". Podľa Tacita mal Tibérius zhromaždiť pri Carnunte 8 légií. Najnovšie zistenia rakúskych a maďarských archeológov potvrdzujú prítomnosť rímskych vojsk, resp. ich predvoja, v období ranoaugustovskom až tibériovskom na predpokladanom úseku trasy Jantárovej cesty v Burgenlande, Strebersdorfe s pravdepodobným smerovaním k prechodu cez Dunaj buď pri Devíne, alebo pri Bratislave. Carnuntum je slovo keltského pôvodu a v preklade znamená kamenné, alebo skalnaté mesto. Rímske Carnuntum na území dnešného Rakúska v tom čase ešte neexistovalo. Či bola Bratislava tým norickým Carnuntom nevieme s určitosťou povedať, viaceré fakty, hlavne neobvyklé nálezy antických architektúr z 1. storočia pred Kr. na bratislavskom hrade, to potvrdzujú.

Výber použitej literatúry:

ČAMBAL, R.: **Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolaténskeho oppid**a, Zborník Slovenského národného múzea ‑ archeológia, Suppl. 1, 2004, 12 – 13.

GROH, S.: **Neue Forschungen an der Bernsteinstrasse in Nordwestpannonien**. In: Archäologie Österreichs 20/2, 2009, 59 – 64.

KOLNÍKOVÁ, E**.: Mince – svedectvo prosperity Keltov**. In: Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc - na križovatke kultúr. Zost. J. Šedivý a T. Štefanovičová. Bratislava. Slovart 2012, 205 – 215.

KOLNÍKOVÁ, E.: **Akropola Bratislavského oppida – výpoveď nálezov mincí**. In: Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova. Kolektívna monografia z rovnomennej konferencie konanej v dňoch 22. – 23.9.2014 na bratislavskom hrade v rámci projektu DLB. Vydal MÚOP/SNM-HM 2014, 117 – 131.

LESÁK, B., MUSILOVÁ, M., RESUTÍK, B. : **Bratislavský hrad – prvé**

monumentálne stavby na rímsky spôsob. Bratislava Castle – The First Roman Monumental Architecture from the 1st century BC. In: Hranice Rímskej ríše – Slovensko. Frontiers of the Roman Empire – Slovakia. MÚOP 2013, 49 – 70.

MUSILOVÁ, M., KOLNÍKOVÁ, E.: **Bratislavský hrad odkrýva tajomstvá Keltov**. In: Historická revue ročník XX. č. 12, 2009, 58 – 61.

MUSILOVÁ, M., LESÁK, B., KOVÁČ, J. VRTEL, A., RESUTÍK, B.: **Archeológia Bratislavského hradu**. In: Pamiatky a múzea, č.2, 2010, 2 – 13.

MUSILOVÁ, M. **Bratislavaer Burg – Arx Boiorum im Lichte der neuesten Archäologischen Funde,** Archäologische Forschung – Winterreithalle . In Anodos. Studies of the Ancient World 10/2010. Trnava 2011, 187 – 206.

MUSILOVÁ, M.: **Archeologický výskum objektu zimnej jazdiarne na Bratislavskom hrade**. In *Monumentorum tutela*. Ochrana pamiatok 24, Pamiatkový úrad SR 2012, 123 – 142.

MUSILOVÁ, M., LESÁK, B., RESUTÍK, B.: **Prienik rímskej kultúry do neskorolaténskeho prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade**. In *Dejiny Bratislavy 1, Brezalauspurc – na križovatke kultúr*. Ed. ŠEDIVÝ, Juraj a ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Bratislava Slovart 2012, 197 – 201.

MUSILOVÁ, M., ŽITŇAN, A., KOVÁČ, J., HORŇÁK, M. **Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu NKP Bratislavský hrad – Severná terasa, plocha II a V.1**. Archív MÚOP – VIA MAGNA, s.r.o., Bratislava 2014.

MUSILOVÁ, M., MINAROVIECH, J. : **Hypotetická rekonštrukcia Rímskej stavby I a skladu amfor v Zimnej jazdiarni na Bratislavskom hrade**. In: Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova. Kolektívna monografia z rovnomennej konferencie konanej v dňoch 22. – 23.9.2014 na bratislavskom hrade v rámci projektu DLB. Vydal MÚOP/SNM-HM 2014, 69 – 89.

Novotný, Bohuslav. **Das Oppidum von Bratislava**. In Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère. Actes du XXVIII colloque organisé à l´occasion du IXe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Nice, le 19 septembre 1976, Ed. Duval, Paul-Marie – Kruta, Venceslas, Paris 1979, 205 – 211.

Paterculus, M.V. : **Dejiny Ríma**, preložili V. Bunčáková a J. Bartosiewiczová, vydavateľstvo Tatran, Bratislava 1987.

RESUTÍK, B.: **Keltsko-rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importu v keltskom prostredí.** In: Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova. Kolektívna monografia z rovnomennej konferencie konanej v dňoch 22. – 23.9.2014 na bratislavskom hrade v rámci projektu DLB. Vydal MÚOP/SNM-HM 2014, 149 – 160.

Strobel, K.: **Das Werden der römischen Provinz in Regno Norico unter Augustus.** In: Anodos. Studies of the Ancient World 8, Trnava 2008, s.365-374.

Urban, O.H.: **Besiedeln – Befestigen – Beherrschen. Der Braunsberg, ein (vor)-keltisches Zentrum an der Donau.** In: Archäologie Oesterreichs 22/1, Wien 2011.

Vallašek, A.. **Poznámka k najstaršej kamennej** architektúre Bratislavy, In: Pamiatky a príroda 2, 1973, 12 – 15.

Vitruvius P. M. : **Deset knih o architektuře**. Antická knihovna 1979, 2001, s. 259.

Vrtel, A.: **Keltské oppidum v Bratislave**. In Dejiny Bratislavy I, Od počiatkov do prelomu 12. a 13.storočia, Brezalauspurc na križovatke kultúr, Ed. Šedivý, Juraj a Štefanovičová, Tatiana, Slovart Bratislava 2012, 164 – 180.

VRTEL, A., LESÁK, A., KOVÁČ, J., STANÍK, I.: **Neskorolaténske osídlenie na nádvorí paláca Bratislavského hradu.** In: Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova. Kolektívna monografia z rovnomennej konferencie konanej v dňoch 22. – 23.9.2014 na bratislavskom hrade v rámci projektu DLB. Vydal MÚOP/ SNM-HM 2014, 41 – 67.

Zabehlicky, H.: **Správa z obhliadky AV Bratislavského hradu,** 3.8.2009. In: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č.860/1, č.860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava, 2012 (Archív MÚOP - V.1637, nepublikované).

doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
doc. Mgr. Milan Horňák, PhD.
Via Magna, s.r.o.

Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach

Podunajské Biskupice, archeologický výskum 2017-2018. Foto: A. Žitňan

Plánovaná výstavba diaľničného obchvatu „D4" a jeho napojenie na rýchlostnú cestu „R7", vyvolali v posledných dvoch rokoch v okolí Bratislavy rozsiahlu archeologickú činnosť. Výskumy realizovalo niekoľko archeologických tímov, ktorým sa podarilo preskúmať sídliská a pohrebiská od praveku až po novovek. Mnohé z objavov doplnili poznatky o najstarších dejinách bezprostredného okolia hlavného mesta Slovenskej republiky. Medzi tie najzaujímavejšie objavy určite patril nález kostrového pohrebiska z obdobia Avarského kaganátu v Podunajských Biskupiciach[1]. Neďaleko tohto unikátneho pohrebiska sa podarilo preskúmať zvyšky sídliska z obdobia laténu, doby rímskej a vrcholného stredoveku. V predloženom článku sme sa rozhodli predstaviť časť

1 M. Hornák/J. Stehlíková: Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu v Podunajských Biskupiciach. Bratislava 2017.

našich výsledkov a krátko informovať o unikátnom náleze neskoro-antického germánskeho dvorca z tejto lokality[2].

Skúmaná poloha pracovne nazvaná „Križovatka" sa nachádza v katastri obce Podunajské Biskupice. Lokalita leží v severozápadnom cípe Žitného ostrova, na východnom okraji Bratislavy. Jej historický vývoj a rozsah osídlenia bol ovplyvnený nielen výbornými klimatickými podmienkami, ale aj kvalitnou úrodnou pôdou a dostatkom vlahy z neďalekého Dunaja. Avšak, táto rieka často menila svoj tok a spôsobovala povodne, čo malo za následok, že bola časť skúmanej plochy jej činnosťou výrazne poškodená. Prvé zvyšky zahĺbených objektov boli na lokalite zachytené ešte začiatkom decembra 2017. V priestore budúcej stavby a príslušného ochranného pásma odhalili pracovníci spoločnosti Via Magna s.r.o. západný okraj rozsiahleho osídleného areálu. Vzhľadom na zlé poveternostné podmienky a veľkosť odkrytej plochy boli práce na tri mesiace pozastavené. Zatiaľ došlo k dohode s realizátorom stavby obchvatu, ktorý umožnil preskúmať celý areál sídliska siahajúceho aj mimo plochu plánovanej cesty a jej ochranného pásma. Archeologický výskum realizovala spoločnosť Via Magna, s.r.o. a Katedra klasickej archeológie TU v Trnave z vlastných finančných zdrojov. Ako už bolo uvedené vyššie, výskum sa konal v skorých jarných mesiacoch, čomu bolo potrebné prispôsobiť aj jeho metodiku, keďže sa často stávalo, že na niektorých plochách sa dalo pracovať len do určitej hodiny, a na niektorých len od určitej hodiny. Paradoxne práve kvôli tomuto sa dalo na skúmanej ploche pracovať počas celého dňa. A výskum priniesol pomerne podrobné informácie o objavených archeologických objektoch.

Archeologickým výskumom sa podarilo zachytiť zvyšky neskoro-antického dvorca, ktorý bol súčasťou väčšieho germánskeho sídliska. Dvorec sa rozprestieral na ploche o rozlohe cca. 90x70 m. Bol obkolesený drevenou ohradou, ktorej základy siahali maximálne do hĺbky 40 cm od bodu zachytenia. Ohrada sa s veľkou pravdepodobnosťou nachádzala na všetkých štyroch stranách dvorca, no na juhovýchode, východe a severovýchode bola zachytená len fragmentárne. Pred severnou, východnou a južnou stranou ohrady sa podarilo zachytiť systém veľkého množstva nepravidelne rozmiestnených jám, ktoré mali rôznu veľkosť a hĺbku. Jamy boli pomerne plytko zahĺbené (cca. 15 – 20 cm od bodu zachytenia), väčšina z nich sa navzájom akceptovala (teda vytvárali rad troch vedľa seba idúcich pásov), avšak niektoré z nich sa navzájom prekrývali. Vzhľadom na pomerne plytké zahĺbenie ohrady ako aj preskúmaných jám by sa dalo predpokladať, že slúžili len na vymedzenie priestoru v rámci sídliska – akýsi plot. A teda sa nemožno domnievať, že ide o zvyšky hradobného systému, ako by sa na prvý pohľad zdalo.

Vnútornú štruktúru dvorca tvorilo 7 drevených pravouhlých stavieb, z ktorých základy sa zachovali v podobe vyhĺbených žľabov alebo zvyškov jám po zahĺbených stĺpoch. Stavby boli zoradené z vnútra ohrady tak, aby sa zachovalo

2 Odborné vyhodnotenie archeologického výskumu je výsledkom grantu VEGA 1/0045/14.

voľné nádvorie v strede dvorca. Vzájomnú superpozíciu stavieb II a III, V a VI dokazujú minimálne dve stavebné fázy v jeho vývoji. Do tej staršej možno zaradiť stavbu VI, ktorá bola porušená výkopom portika stavby V a stavbu II, ktorej žľab bol porušený kolovou jamou zo stavby III. Keďže sa vo výplni žľabov, ako aj v kolových jamách nachádzalo len minimálne množstvo nálezov, je nemožné presnejšie datovať rozpätie medzi oboma fázami. Avšak homogénny sprievodný materiál na celom sídlisku patriaci do konca 4. stor. po Kr. naznačuje, že by toto rozpätie nemalo byť veľmi veľké.

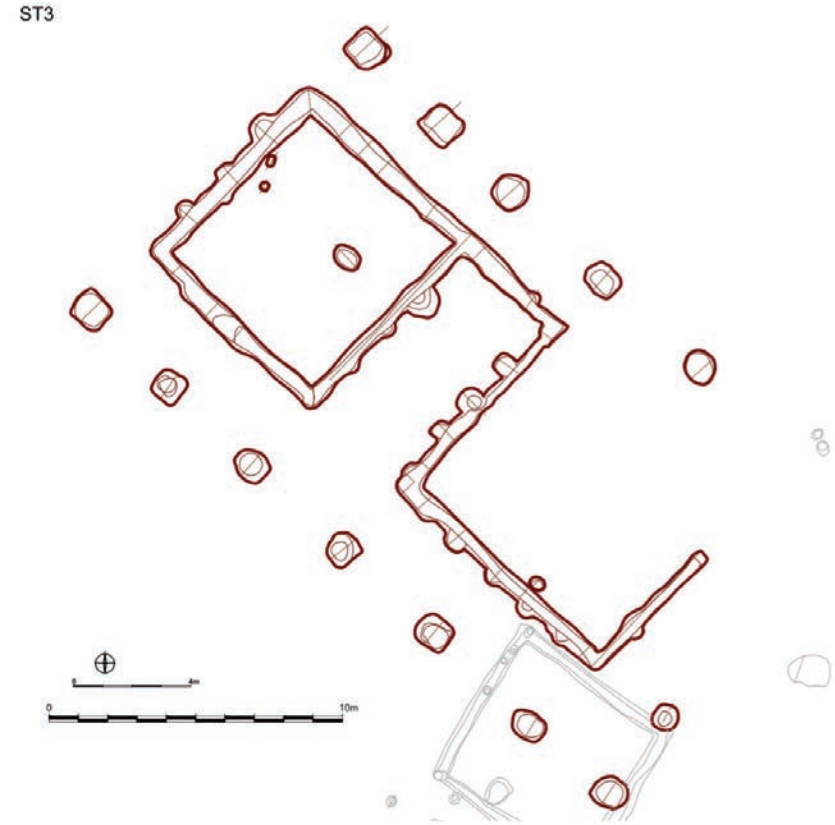

Pôdorys stavby III (grafické spracovanie A. Žitňan).

Najväčšia z objavených stavieb bola stavba III. Spolu s portikom mala dĺžku 26 metrov a šírku 15 metrov. Pozostávala z vnútorného priestoru, ktorý bol rozdelený dvoma priečkami na tri takmer rovnako veľké miestnosti. Prostredná z nich nebola z južnej strany uzavretá, ale vytvárala otvorený priestor smerom

do stredu dvorca. Stavba bola obkolesená portikom. Do budovy sa pravdepodobne vchádzalo cez stredný trakt - predsieň, z ktorého sa potom mohlo vstúpiť do jednej z bočných miestností. Predsieň bola zo severu uzavretá a z juhu otvorená. Stavba podobnej konštrukcie bola preskúmaná na lokalite Oberleiserberg v Rakúsku. Rakúski archeológovia ju interpretovali ako bránu[3]. No v Podunajských Biskupiciach s takýmto vysvetlením funkcie nemožno počítať, keďže stredný priestor je na rozdiel od stavby v Oberleisbergu uzavretý a nenesie prvky bránovej konštrukcie. Podobnú stavbu sa podarilo preskúmať v Cíferi – Páci, kde ich T. Kolník a novšie aj V. Varsik interpretujú ako obytnú, alebo hospodársku budovu[4]. Podľa nášho názoru by sa mohlo jednať o hospodársku budovu, ktorej stredná časť slúžila ako úkryt pre vozy. Z nej mohol byť otvorený prístup na povalu prekrývajúcu celú stavbu III. Je možné, že na povale bolo uskladnené seno alebo iný materiál. Zvyšné dve miestnosti mohli slúžiť ako sklad, stajňa či obytný priestor. Podobné stavby majú svoje paralely v drevenej architektúre z počiatku minulého storočia.

O čosi menšia bola stavba I, ktorá mala s portikom rozmery 21x13,5 metra. Išlo o pravouhlú budovu s vnútorným uzavretým priestorom. Aj napriek tomu, že sa vo vnútri nezistili žiadne stopy po členení, dalo by sa predpokladať, že bola rozdelená niekoľkými priečkami na menšie miestnosti. Okolo stavby sa nachádzal systém kolových jám, ktoré spolu vytvárali portikus – verandu. Vzhľadom na jej pozíciu v rámci dvorca by sa dalo predpokladať, že išlo o hlavnú budovu, v ktorej mohol bývať jej majiteľ. O čosi menšia stavba V. bola svojou konštrukciou podobná ako stavba I. Avšak na rozdiel od nej mala skôr pravouhlý pôdorys. Za súčasného stavu bádania nemožno presne interpretovať jej funkciu. Podobne tomu je aj v prípade ostatných budov, ktoré sú v porovnaní s vyššie menovanými o čosi menšie (stavba II: 7,5x6 m; stavba IV: 6x7 m a stavba VI: 4,5x6 m). Dve z nich (stavba II a IV) boli pravdepodobne obkolesené stĺporadím – portikom. Na rozdiel od vyššie uvedených stavieb, stavba VI pozostáva len z pravouhlého priestoru, ku ktorému bola zo severnej strany (smerom ku stredu dvorca) vystavaná predsieň. Z predsiene sa do vnútra vstupovalo otvorom, ktorý sa nachádzal pri múre. Odlišnou technológiou bola vystavaná aj stavba VII, ktorá sa nachádzala na severovýchodnom rohu dvorca. Išlo o pravouhlú budovu pozostávajúcu zo systému 9 kolových jám, ktoré boli od seba pravidelne rozmiestnené. Stavby podobného pôdorysu slúžili ako sýpky.

Vo vnútornom areáli dvorca bolo možné zachytiť len minimálne množstvo iných objektov bez bližšie určenej funkcie, ktoré boli datované do 4 stor. po Kr.

3 A. Stuppner, Il sito di Oberleiserberg (Austria). In: Roma e i Barbari. Ausstellungskatalog Palazzo Grassi, Venezia, Milano 2008, 284-285.

4 V. Varsik/T. Kolník: Cífer-Pác – Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadischen Elitenresidenz. In: M. Hardt/H. Orsolya (Hrsg.): Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Weinstadt 2013, 71-90.

Zaujímavým je aj fakt, že sa podarilo preskúmať len minimálne množstvo odpadových jám, z čoho jasne vyplýva, že dvorec bol osídlený len pomerne krátko, a keďže jeho obyvatelia nevyprodukovali veľké množstvo odpadu ani nepotrebovali vyhlbovať takéto jamy.

Germánske osídlenie bolo zachytené aj smerom na sever a na juh od ohrady dvorca. Na sever sa podarilo preskúmať jednu a na juhu tri germánske chalupy. Chalupy boli čiastočne zahĺbené do zeme, mali typický oválny tvar so šesťkolovou konštrukciou, ktorá držala sedlovú strechu. V zásypoch dvoch zemníc sa podaril unikátny objav. Išlo o nálezy tzv. býčích protom (lebka s parožím) s dierou v strede lebky, pomocou ktorej boli upevnené nad vchod alebo strechu chalúp. Germáni sa domnievalili, že tieto predmety ochránia ich príbytky pred nepriateľmi alebo zlými duchmi a zároveň verili, že sa na ich obyvateľov prenesie sila zabitého zvieraťa. Smerom na západ a na juh od preskúmaného dvorca sa podarilo zachytiť po dva rady kolových jám. Jamy boli zhodne orientované ako ohrada dvorca, a teda sa asi jedná o zvyšky dvoch nadzemných domov s kolovou konštrukciou.

Všetky preskúmané stavby v rámci dvorca sa svojou štruktúrou výrazne odlišujú od ostatných germánskych – barbarských stavieb na lokalite, či celkovo v rámci architektúry neskorej antiky[5]. Objavené stavby majú pravouhlý pôdorys, okolo väčšiny z nich sa nachádza tzv. portikus, ich rozmery väčšinou zodpovedajú rímskej metrickej sústave a pod. Z uvedeného teda vyplýva, že išlo o germánsky dvorec, ktorého majiteľ si nechal postaviť svoje príbytky spôsobom, akým sa stavali v Rímskej ríši. Zdá sa, že tak neurobil sám ale, že si na ich výstavbu povolal priamo staviteľov spoza hraníc ríše. S podobnými stavbami sa totiž veľmi často stretávame pri rímskych poľnohospodárskych usadlostiach lat. *fundus*.

Rímska importovaná keramika. Trecie misky – moratorium. Foto: T. Kolon

5 V. Varsik: Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj (internetová publikácia). Trnava 2011.

Hnuteľným nálezom z tejto fázy osídlenia lokality dominuje typický keramický materiál v ruke a na hrnčiarskom kruhu robených nádob. Žiaľ nezachovali sa nám celé, ale podarilo sa nájsť až cca 1711 fragmentov. V dochovanom keramickom spektre sú zastúpené výrobky lokálnej germánskej (barbarskej) proveniencie, ale aj nepočetné množstvo fragmentov z nádob, ktoré boli dovezené z rímskych provincií (47 ks).

V tvarovej škále domácej v ruke robenej keramike sa vyskytujú najmä hrubé hrncovité nádoby, ktoré boli prevažne nezdobené, ale sú medzi nimi aj črepy zdobené presekávaním a pretlačovaním. Z chronologického hľadiska je dôležitá prítomnosť jednoduchej nečlenenej misy s odsadeným okrajom , ktorá je archeológmi datovaná od 2. polovice 3. až do začiatku 5. stor. po Kristovi[6].

Germánska na kruhu zhotovovaná keramika je doložená v 190 kusoch. Zastúpené sú na jednej strane tenkostenné nádoby - najmä rôzne misy a vyššie vázovité misy zdobené viacnásobnou rytou vlnovkou, príp. vodorovnými žliabkami. Vyskytli sa i hrubostenné zásobnice so sivým drsným povrchom, ktoré boli obtáčané, resp. dotáčané na hrnčiarskom kruhu. Na základe súčasného stavu bádania sa zdá pravdepodobné, že sa v 4. stor. po Kr. zhotovovali aj na území Barbarika[7].

Rímsko-provinciálny keramický import sa v nálezových súboroch vyskytoval v pomerne malom počte. Okrem ojedinelých drobných úlomkov oxidačne vypálenej panónskej tehlovej keramiky, sivej jemnej a drsnej keramiky, sú zastúpené najmä neskororímske glazované nádoby. Najobľúbenejším tvarom boli trecie misky - tzv. mortáriá, ktorých výskyt sa vo všeobecnosti datuje na záver 3. stor. a najmä do 4. storočia po Kristovi.

Z ostatných nálezov možno spomenúť 19 fragmentov rímskych tehál, germánsky hrebeň, úlomky skla, hlinené prasleny a jantárovú perlu.

Presnejšie chronologické zaradenie objaveného germánskeho dvorca umožnili nálezy mincí, ktoré určila Dr. Eva Kolníková[8]. Väčšina z nich pochádza zo zberu pomocou detektoru kovov, ktorý sa realizoval počas výskumu na odstránených haldách zeminy. Aj napriek tomu, že pochádzajú z archeologických vrstiev, a teda ich nemožno spojiť so žiadnym sídliskovým objektom, ich spektrum jasne poukazuje na približné časové rozpätie osídlenia lokality. Jedine jedna minca bola objavená priamo v zásype žľabu stavby V. Ide o malý folis vyrazený v meste Trevír. Ako to môžeme zo zachovaného nápisu vidieť, dali ju vyraziť cisári Constantinus I. (306-337) a Constantius II. (337-361) pre Helenu. Urobili tak v rokoch 337-340 po Kristovi. Prevažná časť nájdených mincí pochádza z druhej polovice 4. storočia

6 V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Bratislava/Nitr 2011, 404.

7 V. Varsik/T. Kolník: Objekty zo začiatočnej fázy doby sťahovania národov v Číferi – Páci. In: Zbor. SNM 100 - Archeológia 19, Bratislava 2009, 257-270.

8 E. Kolníková: BRATISLAVA - PODUNAJSKÉ BISKUPICE. Vyhodnotenie mincí. Správa v archíve Kat klasickej archeológie FF TU v Trnave. Nitra 2018.

po Kristovi. Najmladšia z nich patrí cisárovi Valens a je datovaná do 364-367 po Kr. Práve nález mincí spolu s nálezmi keramiky a iných predmetov umožňuje datovať existenciu dvorca do tretej tretiny 4 stor. po Kr., resp. konkrétnejšie do tzv. prechodného obdobia medzi dobou rímskou a dobou sťahovania národov. Toto obdobie predstavuje záverečný horizont väčšiny sídlisk severne od stredného Dunaja a zároveň svedčí o masovom opúšťaní a o ich zániku v rámci relatívne krátkeho časového obdobia okolo roku 400 po. Kristovi[9].

Do približne rovnakého časového horizontu sa datuje napríklad aj tretia sídlisková fáza v Bratislave-Dúbravke a doby existencie rezidencie kvádskej nobility v Cíferi-Páci. V Bratislave-Dúbravke patria sídliskové objekty do 2. polovice 4. stor., na prelom stupňov C3/D1 a do stupňa D1. Zánik usadlosti a odchod obyvateľstva mal nastať podľa K. Elscheka na konci 4. až začiatku 5. storočia po Kristovi. Takisto na lokalite Cífer-Pác sa kladie ťažisko hlavnej stavebnej aktivity do strednej tretiny 4. stor., kedy vznikol panský dvorec s dvoma kamennými a viacerými drevenými stavbami. Nie je preto prekvapujúce, že sídliskové súbory z dvoch vyššie uvedených lokalít (Cífer-Pác, Bratislava-Dúbravka - III. sídlisková fáza), poskytujú mnohé paralely nielen z hľadiska zastúpenia jednotlivých druhov a typov keramických výrobkov, ale i z hľadiska predpokladaného datovania keramických nálezov z Podunajských Biskupíc[10].

Rímske mince z Podunajských Biskupíc. Foto: T. Kolon

Nálezy rímskej keramiky, mincí ale najmä unikátnej architektúry dokazujú, že sa počas archeologického výskumu v Bratislave – Podunajských Biskupiciach podarilo preskúmať zvyšky germánskeho dvorca, datovaného do poslednej tretiny 4 stor. po Kristovi. Ide o dvorec, ktorý sa svojou architektúrou vymyká štandardným germánskym sídliskám (s halovými stavbami alebo stavbami so zahĺbenými polozemnicami). V prípade preskúmaných stavieb išlo o budovy,

9 V. Varsik: Germánske sídliská na juhozápadnom Slovensku. Stručný prehľad bádania. In: E. Droberjar - B. Komoróczy - D. Vachůtová (edd.): BARBARSKÁ SÍDLIŠTĚ: Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů, Archeologie barbarů 2007, , Brno 2008, 37-45.

10 V. Varsik: Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj (internetová publikácia). Trnava 2011.

ktoré boli vystavané na rímsky spôsob za použitia rímskej metriky a pod. Na ich výstavbu sa použilo drevo, prípadne u niektorých stavieb by sa dalo predpokladať drevo - hlina vo forme tzv. fachwerk. Kameň bol použitý len minimálne a to najmä na spevnenie stĺpov portika na stavbách I a III.

Už samotné vymedzenie dvorca v rámci sídliska, naznačuje isté postavenie a asi aj bohatstvo jeho majiteľa, ktorý si pravdepodobne na výstavbu svojho príbytku pozval majstrov z Rímskej ríše. S fenoménom na rímsky spôsob vystavaných „rezidencií" sa na území Slovenska nestretávame zriedka. Už na prelome letopočtov bola v priestore dnešného Bratislavského hradu vystavená bójska pevnosť s kamennou – rímskou architektúrou[11]. Neskôr v dobe rímskej sa objavujú podobné stavby v Bratislave – Dúbravke[12], v Milanovciach – Veľkom Kýre[13] a v lokalite Cífer – Pác[14]. Išlo ale o zvyšky dvorcov, ktoré boli vystavané vo viacerých fázach a v rôznych technikách. Napríklad, na rozdiel od Podunajských Biskupíc, boli na nich zachytené aj prestavby budov do kameňa. Avšak ich prvé, drevené alebo drevo-zemné fázy, majú stavby podobného charakteru ako nami skúmaná lokalita.

V prípade Podunajských Biskupíc ide o dvorec, ktorý bol osídlený pomerne krátky čas. A aj napriek tomu, že sa svojou štruktúrou veľmi podobá dvorcu v Cíferi – Páci, nedošlo k jeho neskoršej prestavbe do kameňa. Jeho majiteľ ho z neznámych príčin po krátkom čase opustil a nechal napospas osudu.

Záverom možno konštatovať, že germánsky dvorec v Podunajských Biskupiciach je výborným príkladom prenikania rímskej architektúry u Germánov. Zároveň je potrebné pripomenúť, že síce ide o zložitejšie obydlia ako boli ich tradičné barbarské stavby, avšak sú vystavané z materiálov, ktoré Germáni bežne používali. Z toho tiež logicky vyplýva, že aj „starostlivosť a servis" o stavby bol podobný, čo však nemožno povedať o kamenných prípadne kamenno-tehlových (čiže mladších) v Dúbravke, Milanoviach a v Páci, ktoré je potrebné v zime iným spôsobom vykurovať, pravidelne maľovať, starať sa o ich údržbu a pod. Vyžadovalo si to samozrejme aj vyššie náklady a aj vyšší stupeň romanizácie ich majiteľa, ktorý pravdepodobne mohol byť na tento štýl bývania zvyknutý z čias svojho pobytu v Rímskej ríši.

11 B. Resutík: Keltsko-rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importov keltskom prostredí. In. M. Musilová, Bratislavský hrad - dejiny, výskum a obnova, Bratislava 2014, 153 - 167.

12 K. Elshek: BRATISLAVA-DÚBRAVKA im 1. bis 4. Jh. Germ. Fürstensitz und die germ. Besiedlung. Nitra 2017.

13 T. Kolník: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956 – 1957. In: Limes Romanus Konferenz, Bratislava 1959, 40-44.

14 V. Varsik/T. Kolník: Objekty zo začiatočnej fázy doby sťahovania národov v Cíferi – Páci. In: Zbor. SNM 100 - Archeológia 19, Bratislava 2009, 257-270.